M
68.325

M
68.325
68.32T

Találkozásom Európa szocialista vezetőivel

Buchinger Manó

TALÁLKOZÁSOM EURÓPA SZOCIALISTA VEZETŐIVEL

ÍRTA: BUCHINGER MANÓ

BUDAPEST, 1938
NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA
VII, ERZSÉBET KÖRÚT 35

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

M 68.325
Országos Széchényi Könyvtár
Leltári szám:
M 1365-685/1965
65.

R
1965

R 2

A fordítás joga fenntartva.

*

Nyomtatta: Világosság Könyvnyomda Rt. Budapest VIII, Conti ucca 4
Műszaki igazgató: Deutsch D.

BEVEZETÉS

Ifjú szocialistáinkra gondoltam elsősorban, amikor ennek a kis munkámnak a kiadását elhatároztam. Mi ennek a szerény írásnak voltaképpen lényege és célja?

Egész igénytelen formában, csak egy-egy odavetett vonással, bemutatom a szocialista munkásmozgalom mai fiatalabb nemzedékének az előtte járt generáció érdemes harcosai közül azokat, akik az egyes országokban a munkásmozgalom élén haladtak. Néhány tollvonással megrajzolom az alakjait azoknak a nagy szocialista egyéniségeknek, akikkel az életben szerencsém volt találkozni, akiknek emlékét azzal a tisztelettel őrzöm, amelyet — ebben bizonyos vagyok! — a történelem is biztosítani fog számukra. Szocialista előharcosoknak, tudósoknak, agitátoroknak és dicső mártíroknak cselekedeteit, szavait idézem és elevenítem fel néhány apróbb-nagyobb jelentőségű megemlékezéssel és többékevésbé jellemző történelmi epizódon keresztül.

Elmúlt, de mégis nagyon érdekes és tanulságos korszakra irányítom ezzel az olvasó figyelmét. Néhány nagyon hasznos történelmi adattal is szolgálok és — az európai munkásmozgalom legkiválóbbjairól lévén szó — úgy vélem, a fiatalabb szocialistákra bizonyos mértékig lélekformáló hatással is lesz.

*

Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy az a 30—35 esztendő, amely az itt papírra vetett visszaemlékezéseknek a keretét adja, magába zárja az európai munkás-

mozgalom legnevezetesebb, legjelentősebb korszakát. Ennek a korszaknak óriási problémái voltak. A korszak elején ott van például az akkoriban újra életrekelt Munkásinternacionále, ugyancsak akkoriban indult el a szakszervezeti mozgalom a maga nagy méreteiben, erre az időre esik az a híres elméleti vita, amely a „reformizmus" és a „régi radikális irányzat" jelszavai köré csoportosulva zajlott le. Főként pedig ebben a korszakban sujtott le az európai népekre a világháború katasztrófája, ami a szocialista munkásmozgalomban a hadihitelek megszavazása és a háború kérdésében való magatartás következtében a szétszakadás tragédiáját okozta; végül ennek a korszaknak a nagy eseménye volt az orosz forradalom, majd pedig a háborús összeomlás és a forradalmi átalakulások Közép- és Kelet-Európában. Azelőtt száz év alatt sem történt annyi minden, mint ez alatt a három vagy négy évtized alatt!

Ilyen nagy időknek tanui és sokszor cselekvő és szenvedő tényezői és részesei voltak azok, akikről én ezeken a lapokon megemlékezem.

*

Ennek a nevezetes történelmi időszaknak szinte hű tükre maga a Szocialista Munkás Internacionále, vagy ahogy röviden nevezték, a II-ik Internacionále. Ez a második Internacionále történeti örököse az 1864-ben még Marx által életrehívott és 1872-ben megszűnt első Internacionálénak.

Akik 1889-ben Párizsban a nagy francia forradalom századik évfordulója alkalmából a II-ik Internacionálét megalapították, azok már a munkásmozgalom egy újabb korszakának voltak képviselői. Talán Bebel Ágoston — — és esetleg Eduard Vaillant — voltak, akik annak ide-

jén még az első Internacionáléval is összeköttetésben álltak.

A szocialista munkásmozgalom történetében érdekes és sokszor majdnem mulatságos följegyzések olvashatók arról, hogy Európa különösen reakciós kormányzatú országaiban milyen nagy jelentőséget tulajdonított a közvélemény már az első Internacionálénak is. A valóságban úgy állt a dolog, hogy az első Internacionále a munkásosztályra még nem tudott nagyobb hatást gyakorolni, mert abban az időben szocialista tömegpártok még nem voltak. Az eszmék és az elméleti problémák tisztázása: ez volt az első Internacionále tulajdonképpeni történeti hivatása. Apróbb, szervezett csoportoktól eltekintve, minden országban csak egyes kiválóbb szocialisták tartottak fenn összeköttetést Marxék első Internacionáléjával. Magvető munkásai voltak ezek a későbbi nagy európai szocialista pártoknak. (A magyar szocialisták közül Farkas Károly, a régi munkásbetegsegélyző pénztár egykori tisztviselője és az óbudai születésű Frankel Leó, az 1871-es kommün minisztere álltak levelezési viszonyban az első Internacionáléval.)

Az 1889-ben megalakult második Internacionále időszakában viszont már önálló politikai működést folytató nagy munkáspártok vannak majdnem minden európai országban. A második Internacionálénak éppen abban van a történeti fontossága, hogy nem az egyes országok kormányai, hanem maguk a nagy munkástömegek tulajdonítanak az összejöveteleinek és határozatainak nagy jelentőséget. Az egyes országhatárokon túlmenő, nemzetközi szervezkedésnek nagy jelentőségét a munkásság már mindennapi gazdasági harcaiban is megtanulta, mikor felismerte, hogy védekeznie kell a külföldről beözönlő bérlenyomók és sztrájktörők ellen. A világ-

politika nagy eseményei rávezették a munkásságot arra, hogy a munkásosztály szocialista és szociálpolitikai célkitűzéseiért ugyancsak nemzetközi méretekben kell küzdenie.

A második Internacionále elévülhetetlen történeti érdeme, hogy a munkásosztályban az egyes nemzetek között való szolidaritásnak az érzetét kinevelte és megerősítette. Legnagyobb pozitív alkotásai közé tartozik május elsejének munkásünneppé való avatása és a békéért való évtizedes agitáció.

Ez a munka, ez a történeti jelentőségű tevékenység fejeződik ki azoknak a férfiaknak a működésében, akikről ebben a könyvben írtam. Amikor ezt a tevékenységet méltatom, akkor tehát nem az a célom, hogy holmi személyi kultusznak vagy hagyománynak a tiszteletére gyujtsam meg az emlékezésnek egy-egy szál gyertyáját — noha azt hiszem, hogy ez sem szégyen, sőt kegyeletes cselekedet —, hanem történelmi tényeket és tanulságokat örökítek meg azok számára, akik most lépnek új küzdelmek terére.

*

Nem volt és nem is lehetett célom, hogy ezt a nevezetes korszakot történelmi jelentősége szerint méltassam, hiszen akkor nagy, vaskos kötetből álló történelmet kellett volna írnom. Én azonban csak azt a levegőt, sőt az itt-ott orkánszerű vihart, amely ezt a nagy időszakot át- és átjárta: így, az egyes, apró vázlatokon keresztül szándékoztam érzékeltetni. Ezért gondolom, hogy ezzel az írásommal a mai és a jövő munkásmozgalom érdekében sem végeztem haszon nélkül való munkát.

*

Húsz esztendő óta az idők olyan nagyon változtak, hogy nem volna csodálatos, ha felmerülne a kérdés, vaj-

jon van-e a mai munkásnemzedéknek még valami kapcsolata a mozgalomnak azokkal a problémáival, amelyekről én feljegyzéseimben egyet s mást elmondok? És ugyancsak kérdezhetjük: él-e még valamilyen érzés a mai generációban leírásom szereplői iránt?

Az első kérdésre csak azt felelhetjük, hogy mindazok a problémák, amelyek előharcosainkat foglalkoztatták, ilyen vagy olyan vonatkozásban, ma még égetőbbek és aktuálisabbak, mint voltak annak idején. Gondolkodjunk kissé rajta és beláthatjuk, egyetlen egy kérdés sincs az említettek között, amely a ma és a közeli jövő munkásmozgalma szempontjából nem volna valósággal sorsdöntő. Helyes megoldásuk a mai generációra vár. Ha feladatát ez a nemzedék teljesíteni akarja, akkor némi tanulságot meríthet abból is, amit elmondok az előharcosok felfogásáról és cselekedeteiről.

A másik felvetett kérdésre csak az lehet a válasz, hogy ezeknek az előharcosoknak feltétlenül hála, köszönet és nagy megbecsülés jár. Az ő önfeláldozó munkájuk és küzdelmük nélkül ma nem volnának sem Franciaországban, sem a brit világbirodalomban a kormányzat átvételére alkalmas és ennyire megnövekedett munkáspártok, nem volnának szociáldemokrata kormányok Európa számos országában, nem volna Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, nem volna szociális biztosítás az egyes országokban, amiről 3—4 évtized előtt álmodni sem mertünk; szóval az elődök áldozatos munkája legalább annyit jelent, hogy utat mutattak és az útnak jó részén vitték a nagy ügyet a végcél felé!

*

Egyes útszakaszon az ellenség visszavert bennünket — ez tagadhatatlan. Nos, ezeket a vesztett pozíciókat

vissza kell hódítani. A szocialista munkásmozgalom új nemzedéke nem lehet kevésbé heroikus, mint amilyen volt a Bebelé, az Aueré, az Adleré és a többieké. Lapozgassanak csak az itt következő oldalakon, ezek között az apróságok között is találnak lelkesítésre és utánzásra alkalmas példát eleget. Ha ezekhez hozzáadják a saját hitüket, meggyőződésüket és elszántságukat, akkor meg fog ismétlődni a csoda, amely Németországban is és más országokban is, egyszer már — történelmi valóság volt. A „csodát" akkor is — kiharcolták! ... A történelem kereke még soha meg nem állt!...

*

Munkám külső formájára vonatkozóan azt kell még megjegyeznem, hogy terjedelmének természetesen korlátokat kellett szabnom. Abban az időszakban, amelyet az én korszakomnak nevezek, volt a kiválóak között még sok, akiről ezúttal még nem tudtam írni. Minden országban vannak legelső sorban állók, akiket ebben a mostani memoár-vázlatban — néha a mai viszonyokban rejlő okok miatt — nem vettem fel. De azt remélem, hogy leírásaim megkezdett sorozatát még lesz módomban folytatni. Szeretettel és hálásan fogom majd remélhetőleg pótolni azt, amivel még adósa maradtam azoknak, akikkel életemben megismerkedni és megbarátkozni szerencsém volt és akiktől sokat tanulhattam.

Ennél a beígért folytatásnál főként a magyar munkásmozgalomra is gondolok. Ezúttal inkább a külföldi neves nagy harcosokról óhajtottam megemlékezni.

*

Azt hiszem ugyan, hogy magától értetődő, de mégis külön is megemlítem, hogy a sorrendben, melyben könyvemben az egyes szereplő férfiakról írok, természetesen

semilyen tendencia nincsen. Ez a sorrend nem akar értékítéletet kifejezni. Akikről írtam, valamennyire egyformán csak nagy tisztelettel és megbecsüléssel gondoltam mindig és ez az érzés vezetett az írásnál is. Egyszerű technikai kérdést kellett megoldanom: valakivel a sort meg kellett kezdeni és valahol — ezt nyilván az olvasó is megköveteli — be kellett az írást fejezni... Sokan voltak a kiválóak között, akikről e könyvben nem írhattam, mert írásomnak, mint említettem, a terjedelem szempontjából is bizonyos gátat kellett szabni. Magam sajnálom legjobban, hogy technikai okokból kimaradnak írásomból a munkásmozgalom világában olyan jól hangzó nevek viselői, mint például Daszinsky, a lengyel szocialista mozgalom nagy előharcosa, Stauning, a dán miniszterelnök, Hermann Müller, a weimari Németország volt kancellárja, Paul Singer, a német szociáldemokrácia egykori nagynevű harcosa, Eduard David, a német revizionista irányzat híres agrárteoretikusa. Angelika Balabanoff, a nemzetközi kongresszusok egykori nagyszerű tolmácsa, azután a holland párt egyik legrégibb képviselője, F. M. Wibaut, vagy a cseh munkásságnak egyik legkitűnőbb vezetője, dr Leo Winter, Th. Dan és még néhány orosz szociáldemokrata, s még sokan, akiket megismerni és velük együtt lenni szerencsém volt.

*

A legszebb és a legértékesebb jutalom, amelyben én a munkásmozgalomban részesültem, az, hogy a külföldi testvérpártjaink ilyen számos kiváló vezetőjének társaságát élvezhettem. Ami tanulságosat és szépet körülöttük láttam és megfigyelhettem, annak egy töredékét igyekeztem az itt következő lapokon tovább adni — a fiatalabbaknak, példaadás céljából, okulásul!

VIKTOR ADLER

Nem szabatos vagy sablonos történelmi adatokkal teletüzdelt életrajzot akarok írni Viktor Adler doktorról, az osztrák szocialista mozgalom egykori európai hírű vezéréről. Inkább csak az a célom, hogy ezt a nagyszerű férfiút — aki eredeti foglalkozása szerint orvos volt —, kora egyik általában nagy bölcsének ismert emberét, politikusát és sok, későbbi osztrák munkásvezető nagy tanítóját, néhány személyes természetű visszaemlékezésen keresztül közelebb hozzam az olvasóhoz.

Mikor Viktor Adler Ausztria politikai fórumára lépett, a Habsburgok birodalma már sorsforduló előtt állott. Tíz-tizenegy különböző nemzetisége számára nem tudta a birodalom kormányzata a monarchiát úgy átalakítani, hogy azok egymás mellett és együtt jól érezzék magukat. A nemzetiségi kérdésnek a modern kapitalista fejlődés korszakában való komplikációja következtében ez különben is problematikus dolog volt. De a demokratikus, föderációs átalakítás talán lehetséges lett volna. Európában nemcsak a régi Török-birodalmat, de mindinkább már a Habsburg-birodalmat is a „nagybetegek" közé sorozták.

Ebben az időben azonban Viktor Adler, mielőtt még az osztrák munkásosztály élén megindíthatta volna a Habsburgok Ausztriájában a küzdelmet a munkásság politikai és gazdasági felemelkedéséért és felszabadulásáért, olyan feladat előtt állott, melynek teljesítése a

harc előfeltételét jelentette. Ez a feladat a frakciókra szakadt szocialista munkások egyesítése volt. Nagy fáradozások, sok türelmes munka árán Adler ezt a feladatot az 1888. évi híres hainfeldi pártkongresszuson sikeresen oldotta meg. Ez volt Adler életének első nagy cselekedete a munkásmozgalom területén.

A harcot ekkor Ausztriában is elsősorban a munkásosztály választójogáért kellett megindítani. Másfélévtizedes harc után, 1895-ben, nyomorúságos, adócenzushoz kötött, a vagyonos polgárságtól elkülönített osztályban gyakorlandó úgynevezett „kuriális" választójog volt ennek a harcnak az első eredménye. Az első választás után a munkások újra a politikai kétségbeesés határán álltak, de Adler biztatására felvették a harcot és egy évtized alatt a mandátumok száma 14-re emelkedett. 1907-ig Adler maga sem tudott mandátumhoz jutni.

További tíz év után, az első orosz forradalom és a magyar politikai helyzet alakulása következtében Ausztriában megvalósult az általános titkos választójog. Ekkor azonban a nemzetiségek egymáselleni harca annyira kiélesedett, hogy az osztrák kormányok az osztrák alkotmány hírhedt 14. §-a igénybevételével, az általános választójog ellenére is, a régi abszolutizmus rendszerét gyakorolták. Tudvalévő, hogy a régi osztrák alkotmánynak ez a szakasza lehetővé tette a kormányoknak, hogy a parlament kikapcsolásával rendeletek útján kormányozzanak.

A szociáldemokrata párt, Adler vezetése alatt, állandóan élesen harcolt az abszolutizmus ezen rendszere ellen és elszántan követelte a nép jogát és a nemzetiségek létföltétele biztosítását. De a birodalom szétesését, bomlasztását már azért sem akarta előmozdítani, mert úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a munkásosztály érde-

kében a nagyobb egységes gazdasági terület megmaradására kell törekedni. Adler világosan, illúziók nélkül nézte a nem nagyon biztató jövőt. Sok, sok esztendővel ezelőtt egyszer azt mondta: „Ha Ausztria elpusztul — nevető örökös nem marad utána...“ Valahányszor a Habsburgok külpolitikája a kardcsörtetés eszközét alkalmazta, Adler ez ellen nemcsak élesen kikelt, de óvta és intette a kormányzatokat.

Emlékszem egyik kijelentésére egy ily válság idején. „Man hört immer — mondotta — Österreich will und Österreich will, ja, aber — was will Österreich?...“ — (Folyton halljuk: Ausztria akar és Ausztria akar... De mi az, amit akar?) — Ausztria 1914 végzetes nyarán tényleg megmutatta, hogy nem tudja, mit akar. Adler számára a Habsburgok tragikus sorsa soha nem volt kétséges, de hogy ez a sors még a kelleténél is gyorsabban teljesedett be, abban bizony része van annak is, hogy ennek a bölcs férfinak tanácsaira az isten kegyelméből valók még csak kíváncsiak sem voltak. Sőt, Adlert nem egyszer be is börtönözték.

„Akinek a Habsburgok köszönettel tartoznak — azt elküldik.“ Ez volt a Habsburgok közmondásos hálátlanságáról Adler egyik kedvenc szavajárása.

És mikor Adler nemes lelkét kilehelte, ugyanazokban az órákban a Habsburgok többszázéves uralmának is végeszakadt.

*

Mikor én — a 90-es évek közepén — a pártmozgalomba jutottam, Adlernek már Budapesten is legendás neve volt. A legnagyobb érdemének azt tekintették, hogy egyéniségének zseníjével egyesíteni tudta egy táborba a

80-as évek frakciókra szakadt osztrák munkásmozgalmát. A nálam idősebb elvtársak között azt is tudták róla, hogy nagyon vagyonos családból származott és hogy vagyonát az általa alapított „Arbeiter-Zeitung", az osztrák elvtársak híres napilapja emésztette fel. Azt is beszélték Adlerről, hogy egyszer-kétszer Budapesten is járt — de titokban, mert nyilván a magyar rendőrség megakadályozta volna azt, hogy ez „a külföldi agitátor" Budapestre jöhessen. Azt is mondták, hogy Silberberg Ignác nyomdász, az 1895-ben megjelent első Népszava napilap szerkesztője Adler ajánlatára jött Budapestre. Mint kitűnő agitátor, Silberberg olyan népgyűlési szónok volt, akiért mi — akkoriban fiatal elvtársak — valósággal rajongtunk és akár a tűzbe is mentünk volna. Csak nagyon sokára emelkedett hozzá kvalitásban Bokányi. Végül azt is tudták Adlerről, hogy magyar származású felesége van. (Néhány évvel ezelőtt levélben arra kért Adlerné, szerezzek családjára vonatkozó adatokat. Apja és nagybátyja — Braun-fivérek, Mezőlaborcnál a kormány vasútépítői voltak. Az erre vonatkozó adatokat a magyar vasutak keletkezésének történetéről szóló könyvben meg is találtam. Adlerné fivérei: Adolf Braun és Heinrich Braun és ez utóbbi felesége, Lily Braun, mind híres szocialista írók voltak. Lily Braun és Adolf Braun néhány műve magyar nyelven is megjelent.)

*

Mikor Adler Viktort először láttam életemben, úgy ötven körül lehetett, én legalább húsz évvel fiatalabb voltam. Akik tudni akarják, milyen volt akkor Adler külső megjelenésre, azok — nézzék meg Adler Frigyesnek, a Szocialista Munkásinternacionále ezidőszerinti titkárának az arcképét... Viktor Adler alakja elég erő-

teljes volt és szakasztott olyan érdekes és szép a feje; élesen mégis szelíden és áthatóan pillantó szeme, amilyen ma a fiáé. Szemüvege mögül úgy tudott nézni az emberre, ahogy — azt hiszem — csak orvosok tudják betegüket nézni. Amikor életemben először ott ültem vele szemben, az „Arbeiter-Zeitung" szerkesztőségi szobájában és töviről-hegyire kikérdezett a magyar munkásmozgalom dolgai felől, akkor első gondolatom az volt, hogy legjobb lenne, ha meggyónnám összes, akár nemlétező bűneimet... — Nem kellene-e bevallanom, töprengtem, hogy ekkor és ekkor az egyik vagy másik fontos dolgomat elhanyagoltam és ilyen vagy olyan mulasztást követtem el...

Ilyen hatást gyakorolt az emberre Adler Viktor dr, akit az osztrák pártban egyébként röviden csak úgy hívtak: „A doktor"...

*

A bécsi elvtársak — és erről számtalan esetet tudok — nemcsak minden pártügyben, de intím családi ügyeikben is végső fokon a „doktor" tanácsát kérték. Hallottam esetekről, hogy házaspár-elvtársak, ha valamely nagy, életbevágó ügyükben nem tudtak megegyezni, a vitát azzal szakították meg, hogy: „hát akkor megyünk a — doktorhoz." Csakúgy, mint ahogy régebben azt mondták, hogy mennek „egészen a császárig..."

*

Mi volt az, ami Adlernek ilyen mérhetetlen morális tekintélyt adott? Ragyogó tudása, okossága, műveltsége, nagy szónoki képessége, egyéniségének fínomsága, szelídsége? Nem lehet ezt sok szóval elmondani, egyetlen jelzővel lehet talán megközelíteni: Adler a *bölcs* ember volt, cselekedeteiben és szavaiban egyaránt.

Ide írok egy apró epizódot, amely megmutatja, hogy milyen villanásszerűen tudott Adler embereket és helyzeteket egy szóval vagy gondolattal megközelíteni, vagy szükség esetén akár — megkerülni.

1908-ban osztrák-magyar birodalmi értekezletre mentünk Bécsbe Kunfival és Garamival. Még Budapesten csatlakozott hozzánk a horvát szocialisták egyik megbízottja. Ez az elvtárs is — mint különben majdnem mindenki a régi monarchiában — nagyon elégedetlen volt amiatt, hogy milyen össze-vissza, vagy sehogyse mennek a dolgok a Habsburgok birodalmában. Sokat várt és sokat követelt magában, különösen az osztrák szocialista párttól, amely akkor már kivívta a választójogot és így bizonyos mértékben politikai nagyhatalomnak számított. Az egész úton magyarázta nekünk horvát elvtársunk, hogy mi mindent kellene tenni, hogy mint kellene rendezni a horvátok, a magyarok, a csehek, a lengyelek stb. egymáshoz való viszonyát és sok más egyebet, s hogy mindezt az osztrák testvérpárt volna köteles megcsinálni vagy kezdeményezni és természetesen nagyhatalmú vezérének, Adlernek volna kötelessége mindezekről gondoskodni... Nem ismerte Adlert olyan közelről, mint mi és órákon keresztül egyre nagyobb tűzzel és temperamentummal erősködött, hogy „ez így semmiesetre sem mehet tovább", s hogy ő majd így és úgy „megmondja ám Adlernek..."

Mi ráhagytuk az elvtársra és nagy örömmel beleegyeztünk, hogy azon az előzetes megbeszélésen, amelyet Adlerrel rendeztünk, majd az említett elvtárs fog Adlernek „odamondogatni". — Este megérkeztünk Bécsbe és azonnal rohamlépésben mentünk az Arbeiter-Zeitunghoz. A horvátországi elvtárs mégcsak ki sem szuszogta magát abból a többórás előadásból, amelyet ne-

künk a vasúton tartott és Adler előtt, azon melegében, belefogott az előadás megismétlésébe...

Adler példás, tőle megszokott odaadó türelemmel és nyugodtsággal hallgatta végig elvtársunkat, aki miután Adler egy jó félórán keresztül egyetlen egyszer, egy szóval sem szakította félbe, végre egy „rövid fordulattal" abbahagyta. Természetesen abban a meggyőződésben, hogy a recsegő-ropogó Habsburg-monarchia jövőjét és az osztrák szociáldemokrata párt útját most hosszú évtizedre alaposan megrajzolta.

Adler pedig — mikor az elvtárs elcsendesedett és várta a hatást — szemüvege mögül jól végignézett rajta s rajtunk is és szelíd, de megsemmisítő mosolygással csak ennyit mondott:

„Aber Kinder — de gyerekek —, mirevaló ez a sok nehéz gond? Higgyék el nekem, a Habsburgok mi nélkülünk is — tönkremennek majd..."

Mondanom sem kell, hogy a horvátországi elvtársnak elállt nemcsak a szava, de még a lélegzete is. Mi persze úgy ültünk ott az asztal körül, hogy az elvtárs egy darabig — ne láthassa az arcunkat...

*

Ezen a bécsi konferencián a választójognak Magyarországon való megvalósítása volt a főtéma. A monarchia minden országából eljöttek az elvtársak és megbízottak több százan. Mi magyarok elkeseredettek voltunk, megállapítottuk, hogy noha Ferenc József legelőször nekünk ígérte meg az általános titkos választójogot, mégis Ausztriában már rég megvalósult, nálunk pedig még mindig nem léptették életbe. Itt mondta Adler ezeket az emlékezetes szavakat: „Vigyázzanak a Habsburgok: egyetlen egyszer fordult elő a történelem fo-

lyamán, hogy a népek a Habsburgoktól reméltek valamit, vigyázzanak, nehogy Ausztria népei azt mondhassák, hogy ebben az egy esetben is csalódniok kellett a Habsburgokban...“

*

Szívesen és jóízűen mondta el Adler az osztrák választójogi harcoknak a következő epizódját:

A választójog kérdésében az akkori osztrák kormány is csak nagynehezen adta be a derekát. Beck báró volt az a miniszterelnök, aki a reformot végre tető alá hozta. Sokszor és sokat tárgyalt a reform sorsáról Adlerrel. Nagyon behatóan érdeklődött az iránt, hogy hát mégis az általános választójog alapján hány mandátumra számítanak a szocialisták. Adler azt mondta, hogy 25-re, maximum 30-ra... Amikor 1907 tavaszán végre megjött a választás várva várt napja, hát csak egyre-másra érkeztek a hírek a szocialisták győzelméről. A mandátumok száma az első választásnál nem 30 volt, hanem — 67... Ekkor Beck báró halálra ijedten hívatta Adlert és „helytelen jóslatáért“ valósággal felelősségre vonta... Adler védekezésében azt mondta Becknek: „Kegyelmes uram, végtelen sajnálatomra — tévedtem... Nagyon tévedtem, nagyon, nagyon sajnálom...“

*

Ennek a választójogi győzelemnek a következtében a szociáldemokrata párt a parlamentben annyira megerősödött, hogy neki jutott az egyik házelnöki tisztség. El is fogadta és Pernerstorfernek, az új szocialista elnöknek a polgáripárti elnökkel együtt, a hagyományok alapján el kellett mennie Ferenc József császárhoz ünnepélyes bemutatkozásra. Ezért a legközelebbi párt-

kongresszuson — melyen szerencsém volt résztvenni — a vezetőséget erősen megtámadták. Adler így válaszolt a támadásokra:

„Elismerem, hogy hosszú az út, amely Pernerstorfert az Arbeiter-Zeitung íróasztalától a schönbrunni kastélyba vezette. Azonban kérem az elvtársakat, lássák be, hogy nem rövidebb az az út sem, melyet Ferenc József tett meg Villafrancától — ahol 1859-ben a népjogok ellen tett fogadalmat — az általános, egyenlő, titkos választójog szentesítéséig és megvalósításáig."

*

Felejthetetlen élményem Adlerrel kapcsolatban a következő:

A munkapárti uralom idején Tisza István gróf, akivel akkoriban nagy küzdelmei voltak pártunknak, súlyosan megfenyegette a pártot. Feloszlatást, „megsemmisítést" hangoztatott, állandóan tüzelt és pattogott ellenünk. Sok mindenre készen kellett állni. Egyes pártszervezetek akkoriban anyagilag nem álltak éppen a legrosszabbul. Elővigyázatosnak kellett lenni. Így adódott, hogy egy délután ott ültem a bécsi gyors egyik fülkéjében és az ingem alatt — 50.000 korona, melyet Bécsben szándékoztunk biztonságba helyezni... Rengeteg összeg volt ez akkor. Máig sem értem, hogy lehettünk valaha ilyen „gazdagok"... Az olvasó elképzelheti, hogy nincsen az a mesebeli Nesszusz-ing, amely úgy tudott volna égetni, mint ahogy ez a pénz égette az én testemet az egész úton... Bécsbe érve, lélekszakadva rohantam az Arbeiter-Zeitunghoz. Természetesen kihez máshoz? Adlerhez! Lihegve elmondtam mi járatban vagyok és kértem, hogy megőrzésre vegye át a pénzt. Adler, úgy éreztem, nem is hitte, hogy van ná-

lam ennyi pénzt, amíg csak az összeget ki nem szedtem az ingem alól... Azonnal intézkedett, hogy a pénzt pecsétes borítékba rakják és Wertheim-szekrénybe zárják. Mialatt folyt ez a művelet, félig gúnyorosan, de félig mintha komolyan gondolná, megkérdezte tőlem Adler, hogy „nem adhatná-e a magyar párt ezt a pénzt — természetesen rendes polgári kamat mellett — kölcsön az Arbeiter-Zeitungnak?...“

*

Egyetlen egy esetben, egy nagy kérdésben Adler is olyan véleményen volt, amely ha nem is mondható még most sem tévedésnek, de akkoriban túlságosan pesszimistának gondoltam.

Ez az 1905-ös, első orosz forradalomra vonatkozott. Erről beszélgetett velem 1906 körül, a Stolipin-féle véres, ellenforradalmi reakció idején. „Az a legnagyobb baj — mondotta —, hogy az 1905-ös forradalomból az orosz és más reakciók is azt látják, hogy az ilyesmibe — már mint az 1905-ös eseményekbe — nem kell belehalniok.“

Adler felfogását az idők azóta annyiban megcáfolták, hogy Oroszországban az 1906-ban garázdálkodó reakciósok ezekbe az eseményekbe mégis belehaltak, viszont sok minden, még ebben az esetben is, Adler mély meglátását látszik igazolni...

*

Adler 60-ik születésnapja is bizonyította, hogy milyen igazán, szinte rajongva szerették őt az osztrák elvtársak. A születésnapi ünnepre eljött Németországból Bebel Ágoston is, aki akkoriban, mondhatni, a Németbirodalom legnagyobb hírességei közé tartozott. Bebel

benső barátságot tartott Adlerrel. Az ünnepélyre a magyar pártot is meghívták, képviseletében Garami és e sorok írója vettek részt.

Az ünnepi beszédekből csak két részletre emlékszem. Az egyik, hogy milyen megható módon beszélt Adler a feleségéről — aki nem volt ott. Adlerné akkoriban már a legnagyobb visszavonultságban élt. A másik érdekes felszólalás Pernerstorferé volt. Pernerstorfer Adler iskolapajtása, az életben pedig, valamint a mozgalomban testi-lelki jóbarátja volt. Felköszöntőjében Pernerstorfer többek közt ezt mondta:

„Adler egyik kijelentése szerint Ausztria kormányzati formája az abszolutizmus, de ennek szigorúságát nagyban enyhíti a kormányzat és a közigazgatás slamposság a." (Absolutismus gemildert durch Schlamperei...) A mai ünnepen azt kell mondanom, hogy Adler voltaképpen diktatúrát gyakorol a pártban, de ezt enyhíti az a körülmény, hogy Adlernek — amúgy is mindig és mindenben igaza van."

*

Utoljára 1918 januárjában beszéltem Adlerrel. Bécsben akkoriban már munkástanácsnak nevezték a pártszervezetek bizalmiszemélyeinek összejövetelét.

Nagy betegen bár, Adler ott volt, feszülten figyelte — és vezette a tanácskozásokat. Visszafojtott lélegzettel hallgatta, amit a budapesti munkások politikai sztrájkjáról mondottam. 1918 októberében Bécsben is kitört a forradalom. Adler élete 70. évében s maradék erejére még emberfeletti feladatok hárultak. Többek között őt bízták meg annak a küldöttségnek a vezetésével, amely fölment a Burgba, abból a célból, hogy rábírja IV. Károlyt, az utolsó Habsburg-császárt, hogy

mondjon le a trónról. Osztrák elvtársaktól hallottam, hogy Adler, mire fölért a Burg lépcsőin a császár előszobájába, súlyos asztmája következtében annyira kimerült, hogy már alig tudott lélegzeni. De azért IV. Károlynak mégis megmagyarázta, hogy hagyja el a Burgot, a Habsburgok uralkodásának évszázados színhelyét... Egy-két nappal később Adler a parlamentből hazament, ágyba feküdt — és csendesen meghalt. Ez november 11-én történt, november 12-én pedig az osztrák parlament lépcsőjéről kihirdették, hogy Ausztria köztársasággá alakult.

Így fejeződött be Adlernek, a nagy embernek az élete ugyanazokban az órákban, majdnem ugyanazokban a percekben, amikor az osztrák népi uralom nagy ellenfelének, a Habsburgoknak az uralma is befejeződött.

*

Néhány évvel ezelőtt egy színdarabot láttam Bécsben, Ferenc Józsefről szólt. A színműben Adler Viktor alakja is szerepel. Adler ott, az ellenszenves politikusok között, nagyon rokonszenves és nagyon jóakaratú, kedvező beállításban szerepel. Az Adlert személyesítő színésznek elég jó volt a maszkja is, de én azzal az érzéssel távoztam a színházból, hogy az életben Adler összehasonlíthatatlanul elragadóbb, sokkal mélyebb és nagyobb hatást gyakorló egyéniség volt.

FRANZ SCHUMEIER

Adler Viktorral a kiváló férfiak egész sora dolgozott az osztrák szocialista mozgalomban. Elég, ha megemlítünk közülük néhányat, aki már maga is nagynevű képviselője az európai munkásmozgalomnak. Renner, Otto Bauer, Seitz, Ellenbogen, Danneberg és mások. Ezek itt élnek közöttünk, teljesítményeiket ismeri és becsüli minden félig-meddig képzett szocialista. Érdekes és Adler kimagasló egyéniségét jellemzi, hogy milyen büszkeséggel nevezték és nevezik magukat ezek a férfiak az *Adler-iskola* tanítványainak. Ezek közül ezúttal csak egy-két olyan férfiúról emlékezem meg, akik ma már nincsenek az élők sorában.

*

Franz Schumeier gyári segédmunkás volt Bécsben. E sorok írójánál csak pár évvel volt idősebb, de amikor 41 vagy 42 évvel ezelőtt, tehát 1895—96-ban először láttam őt Budapesten, akkor Schumeier már az osztrák szocialista mozgalom egyik leghíresebb agitátora volt. Szónoki nagyságát Bokányiéval hasonlítottuk össze. De annak ellenére, hogy politikai ellenfeleink szerint már akkoriban is „nemzetközi“ és „hazátlan bitangok“ voltunk, az volt a csendesen vallott véleményünk, hogy igazi nagy népszónok, szóval olyan, mint Bokányi csak magyar ember lehet... Azonban kétségtelen, hogy Schumeier ragyogó szónok volt. A bécsiek csak „der Franzl“ néven becézték.

Schumeier az 1896-os május 1-i ünnepélyre jött el Budapestre. Zuglóban, a Schwetz-féle sörcsarnoknak nevezett kerthelyiségben volt az ünnepély. Azt hiszem, Schumeier Budapestre jövetelének egyik célja az akkoriban támadt Silberberg-féle belső pártviszálynak az elsimítása is volt. Nyilván részben Adler megbízásából jöhetett, hogy érdeklődjön a dolgok iránt.

Ausztriában, akkor már — 1895 óta — megvolt az úgynevezett kúriális választójog. De mivel nem hozta — nem is hozhatta — meg a munkásoknak a várt eredményt, az a szállóige járta, hogy a kúriális választójog lerágott csont, amit csak koncul dobtak oda a munkásoknak, hogy rágódjanak rajta. Azt akarták ezzel mondani, hogy nem is érdemes résztvenni a választási és parlamenti munkákban. Erről is beszélt Schumeier a májuselsei ünnepélyen és azt mondta:

„Lerágott csontnak nevezik a kúriális választójogot? Hát akkor fogjuk ezt a csontot marokra és vágjuk vele fejbe a reakciót, de olyan erővel, hogy attól kolduljon."

Mondanom sem kell, hogy a bécsi dialektusban elhangzott szép frázisnak óriási volt a hatása.

*

Tíz évvel később, 1905-ben, nagyobb és valósággal történeti jelenetben találkoztam Schumeierrel.

Ez a jelenet az osztrák testvérpárt kongresszusán játszódott le. A kongresszust Bécsben, a favoriteni Munkásotthon nagytermében tartották és a jelenetnek nagyjában ez volt a lefolyása:

Délután 5 óra. Az előadói emelvényen dr Ellenbogen elvtárs áll, a választójogi harcról beszél. Történelmi háttér és atmoszféra, a csúcspontján álló 1905-ös orosz forradalom és a választójogi és alkotmányjogi har-

cok és konfliktusok Magyarországon. Ellenbogen éppen beszélt, amikor a terem másik végéből egy rendező-féle a szónoki emelvényhez közeledik és átnyujt Ellenbogennak valami sárgás papírívet. Ellenbogen belenéz és a homlokához kap, majd egy-két pillanat mulva ezeket mondja:

„Elvtársak! Ebben a pillanatban közli hivatalosan a távirati iroda, hogy az orosz cár kiáltványt adott ki, melyben alkotmányt engedélyez az orosz népnek és megvalósítja az általános választójogot...“

Ami Ellenbogennak ezt a néhányszavas bejelentését követte, azt csak nehezen lehet leírni. Akkoriban ott a helyszínen is csak nehezen volt lehetséges pontos részleteiben követni.

Elképzelhetetlen zűrzavar. Csak pillanatok teltek el és Ellenbogen már nem állt a szószéken... Óriási lárma, zsivaj, akkora, hogy a „hirtelen felkorbácsolt tenger“, vagy ilyesféle kifejezések csak egészen halvány jellemzését adják a valóságnak. Érthetően hallani semmit sem lehetett és látni is csak annyit, hogy a szónoki emelvényen már nem Ellenbogen, hanem — Schumeier áll!

Amit mondott, illetve belesüvített a terembe, az csak ennyi volt:

„Elvtársak! Ne tanácskozzunk, nekünk itt már nincs semmi mondani- vagy tanácskozni valónk. Gyerünk ki az uccára!“... És már Schumeier sem volt a tribűnön. A teremben fülsiketítő lárma és vihar. Még felállt egy másik elvtárs, hogy ki volt, arra már nem emlékszem és szinte könyörögve kérte, várjanak az elvtársak, csak néhány percig, csak annyi ideig, amíg a pártvezetőség rövid tanácskozásra visszavonul, hogy a további teendőknek irányt adhasson. Erre a pár percre

a kongresszus tanácskozásait tekintsék felfüggesztettnek...

Nos, ezt a „Franzl" jól megcsinálta — gondolták magukban az emberek. De nem sok idejük volt a gondolkodásra, mert alig telt bele egynegyed óra, a kongresszust az elnök megnyitotta és a következőket jelentette ki:

A további tanácskozásnak nem volna most célja. Felhívja a küldötteket, menjenek ki azonnal a gyárak elé és a városba és hívják a munkásokat a Ringre, a parlament elé... A kongresszus tanácskozásait majd reggel folytatják...

Folytatás? Este 8 órakor ötvenezer ember állt a Ringen, a parlament előtt és hangosan követelte a választójogi reformot!...

Rákövetkező vasárnap a tüntetések folytatódtak. Sok letartóztatás, sok sebesült. Az Arbeiter-Zeitung példátlan erélyes és tüzes kampányt kezdett a reformért. 1906 végén az általános titkos választójogot törvénybe iktatták, 1907 tavaszán 67 mandátummal a szociáldemokrata párt volt a parlament legerősebb pártja.

Schumeier, az egykori segédmunkás, aki a kongresszust így „megzavarta", az új parlamentben a honvédelmi kérdéseknek lett egyik — a politikai ellenfél által is elismert — legképzettebb specialistája.

*

Néhány esztendővel később a ragyogó harcosnak, Schumeiernek — a temetésére kellett Bécsbe mennem.

A katasztrófa úgy történt, hogy Schumeier egy nyári nap délutánján Stockerau-ból, egy osztrák ipari városból, gyűlésről jött haza. A pályaudvaron, a kijáratnál, mikor Schumeier a perronról kifelé készült, eléje ug-

rott egy félőrült — Kunschak keresztény képviselő egyik állástalan öccse — és több revolverlövéssel megölte Schumeiert.

A gyászszertartási teremben Adler Viktor összetörten siratta és búcsúztatta mártíromságot szenvedett nagyszerű tanítványát. A hivatalos szónokok között volt Sever Albert elvtárs is, Schumeiernek gyerekkori pajtása, aki Ottakringben — a bécsiek „Ferencvárosában" — Schumeierrel együtt építette föl Európa egyik leghatalmasabb kerületi pártszervezetét. Azonban Sever csak ezekkel a szavakkal: „Mei' liabs Franzerl" — „Édes, kedves Ferkóm!" — odaborult Schumeier koporsójára és a beszéd további része hangos, csillapíthatatlan zokogásba fulladt.

FRIEDRICH AUSTERLITZ

Friedrich Austerlitz az Arbeiter-Zeitung tényleges szerkesztője volt. Ifjúkorában a kereskedelmi alkalmazottak szervezésével foglalkozott, önműveléssel küzdötte fel magát egészen odáig, hogy még az osztrák legfelsőbb közigazgatási bíróság tagjává is kinevezték. Ez a férfiú, noha nem volt sokkal fiatalabb Adler Viktornál, mégis mindig büszkén vallotta magát Adler tanítványának és valóban, aki figyelte Austerlitz működését, megállapíthatta, hogy életének legnagyobb célja: dolgozni Adler nagy ideáljának megvalósításán.

Austerlitz a szocialista sajtó területén való nagyszabású és példaszerű munkálkodásban látta életcélja teljesítésének lehetőségét. Ha elgondolkozom azon, mi az a legjellemzőbb vonás, ami Austerlitz egyéniségével kapcsolatban emlékezetembe véződött, azt kell mondanom, hogy talán soha, sehol nem találkoztam szocialistával, aki olyan mély és egyben káprázatosan szép és tüzes szavakat talált volna a szocialista sajtó történelmi hivatásáról, mint Austerlitz. Hallottam néhány kongresszusi beszédét, olvastam cikkeit erről a tárgyról és felismertem benne a szocialista sajtó utólérhetetlen hirdetőjét és művelőjét az egész Internacionáléban.

Austerlitz igazán szívből tudta útálni és megvetni az üzletes sajtót. Évtizedeken keresztül írásban és szónoki emelvényen Austerlitz olyan csatákat vívott ezen a téren, hogy neve nemcsak híressé, de szinte félelmessé vált Ausztriában. Austerlitz mély meggyőződésből fa-

kadó felfogása szerint nemcsak az az üzletes ujság, amelyet tőkés vállalatok pénzelnek, hanem üzletes minden lapvállalat, amely nem politikai, társadalmi vagy kulturális ideáloknak a szolgálatában áll. Üzletes az a sajtó is, amely a tömegek primitív, nyers és értelmetlen kíváncsiskodási ösztönére épít. Üzletes az ostoba, alantas szenzációhajhászásnak a fejlesztése és így tovább. Amit ez a fajta sajtó azóta a világon a mindenfajta színű és elnevezésű reakció és demagógia népszerűsítése terén, a rádió, a „hangos híradók", az üzletes sport stb.-ek területén művelt — mindaz megdöbbentően és jóslatszerűen igazolta Austerlitz felfogását. Austerlitz csak olyan ujságírást fogadott el értékesnek, amely a szó nemes értelmében szocialistákat nevelt és szocialisták számára íródott.

És a bécsi Arbeiter-Zeitung-ból Austerlitz ilyen ujságot csinált. Ilyennek ismerte ezt a lapot minden európai szocialista. Senki más munkáján nem esik csorba, ha azt mondjuk, hogy az Arbeiter-Zeitung ezen a téren rekordot ért el az Internacionáléban. Példás szellemi nívójával ugyanis aránylag a legelterjedtebb, viszonylag a legnagyobb példányszámú pártlapja volt az Internacionálénak és ezzel Austerlitz be is bizonyította annak az igazát, hogy a szocializmus felsőbbsége az ujságírás és ujságkészítés területén sem vitatható.

Az osztrák szociáldemokrácia neve mélyen bevésődött a világ szocialistáinak a szívébe. De az Arbeiter-Zeitung nevelő hatása nélkül az osztrák szocialista mozgalom képtelen lett volna azokra a ragyogó teljesítményekre, amelyeket fénykorában mutatott. És ennek az Arbeiter-Zeitungnak a lelke volt Austerlitz, a ragyogó tollú szocialista ujságíró és szerkesztő.

Nagyon sokat kellene erről a rendkívüli tehetségű, energiájú emberről írni. Jellemző reá az is, hogy vagy harminc évig álltam vele összeköttetésben, ezalatt egyetlenegyszer sem sikerült vele öt percig tárgyalnom, hacsak nem — egy-egy budapesti látogatása idején... Soha Austerlitz-cel Bécsben való találkozásom máskép nem folyt le, mint úgy, hogy dolgozószobája előtt megálltam és leselkedtem, hallani-e a szobából hangos lármát. Ha igen, akkor tudtam, hogy Austerlitz benn van és — cikket ír... Meg kell jegyezni, nem azért volt a lárma, mintha Austerlitz diktálta volna a cikkeit. Austerlitz ilyenkor a kéziratpapír fölé hajolva ült — írt, írt, írt, de közben irtózatos, az uccára is kihallható hanggal dirigálta hol a munkatársakat, hol a laptördelőt, vagy azt, aki éppen bejött hozzá. Legtöbbször így „tárgyalt" — velem is.

*

Így ült Austerlitz az íróasztal mellett, ha délután 3 órakor kerestem föl, de így volt akkor is, ha olykor éjfél után nyitottam be hozzá.

Említettem, hogy Austerlitz közjogi és alkotmányjogi kérdésekben óriási szaktudása alapján a közigazgatási bíróság tagja is volt. Ennek a bíróságnak az ülései délelőtt voltak, de Austerlitz a parlamentnek is tagja volt és a parlament több bizottságának is. Ezeken az üléseken híres, nagy beszédeket mondott. Hogy a 24 órás napnak milyen időszakában aludt, azt 30 év alatt nem sikerült megtudnom...

*

Legtöbbször a magyar politikai helyzetről való információ céljából kellett Austerlitzet felkeresnem. Ezt

az „információt" úgy kell érteni, hogy a magyar helyzetet mindig ő magyarázta meg énnekem... Megörökítem a késői utódok számára: soha idehaza a magyar politika magasabb régióiban lejátszódó dolgokra olyan világos és helytálló magyarázatot nem lehetett kapni, mint amilyent én kaptam Austerlitztől, valahányszor azért mentem Bécsbe, hogy őt — informáljam...

*

Mint választójogi specialistát egyszer meghívtuk Budapestre, hogy tartson a szervezett munkások bizalmiférfiai előtt előadást a Tisza-féle választójogról. Brilliáns előadó volt. Ezt az emlékezetes előadást azzal kezdte: „A jó és tiszta választójogi törvény legfőbb kelléke, hogy mennél kevesebb paragrafusból álljon." Hivatkozott egyes államok jó törvényeire, melyek 10—15 §-ból állnak. A hallgatóság pedig lapozgatta szomorúan a Tisza-féle javaslatot, melynek — 100-nál is több §-a volt...

*

Halála előtt néhány évvel Austerlitz a Rax-hegyen való túrája alkalmával lábtörést szenvedett. Hónapokkal később találkoztam vele Bécsben egy vasárnap délelőtt, akkor — hogy beteg lábát szoktassa — a Kobenzl-hegyre sétált föl. Derűs kedvében volt, azzal kezdte, hogy már milyen nagyszerű németséggel írja cikkeit — Kunfi Zsigmond. A beszélgetés a német klasszikus irodalomra terelődött és újból csak áhítattal csodálhattam ennek az egykori kereskedelmi alkalmazottnak mélyenszántó és magasságokat túlszárnyaló nagy tudását.

ANTON NEMEC

1903-ban, amikor Csehországon keresztül a német párt drezdai kongresszusára utaztam, valahol útközben, korán reggel, azt hiszem Bodenbachnál — beszállt a kupéba egy derék, szőke, szemüveges férfiú. Nem tudnám pontosan megmondani miért, de már az első pillanatban az volt a határozott érzésem, hogy ez az ember is a német pártkongresszusra utazik. — A dolog ugyanis úgy állt, hogy akkoriban azok, akiket mi fiatalabbak „igazi" szocialista vezéreknek tartottunk, bizonyos egyforma, félig-meddig papos ruházatot viseltek. A legtöbbjük széleskarimájú karbonari-féle kalapot, széles, duplagalléros, mencsikovnak nevezett köpenyeget viselt. Ilyent hordtak különben Budapesten a német- vagy csehországi származású előmunkások is, mint például Rauchmaul Károly, de ilyent viselt ifjúkorában Garami Ernő is, Teszársz Károly, Szabó Ervin, Vanczák János, Bokányi Dezső és mások. Ilyenben járt Németországban Bebel és mint mondottam — ilyen „uniformisban" szállt a kupéba a szőke, szemüveges útitárs is. — Amikor pedig másnap benn ültem a drezdai kongresszus tanácskozótermében, hát csakugyan ott ült a közelemben ő is, aki nem volt más, mint Anton Nemec, a prágai „Pravo Lidu"-nak, a csehországi elvtársak pártlapjának a szerkesztője. Megismerkedtünk, aztán pedig évtizedeken keresztül, ki tudja már hányszor, együtt ültünk Nemec elvtársammal a nemzetközi különböző

összejöveteleken, mondhatni Európa minden valamirevaló városában.

*

Nemec elvtárs alakjával újra megelevenedik lelki szemeim előtt a régi osztrák-magyar monarchia belső politikai küzdelmeinek és különösen nemzetiségi harcainak egy-egy fejezete. Megelevenedik előttem dr Adler Viktor nagy személyisége, akinek a régi osztrák szociáldemokrata párt keretében lezajlott küzdelmekben Nemec Anton egyik főpartnere volt. Addig, amíg nem jöttek dr Soukup és később a még fiatalabbak, addig Nemec szinte egymaga állt az osztrák szocialisták csehországi táborának első hadsorában. Érdekes és nehéz harci terep volt ez és bizony Nemecnek és néhány exponált társának nem volt könnyű dolga.

Miről is volt szó?

A régi Habsburg-monarchiában a különböző nemzetek vagy nemzetiségek politikai és gazdasági okokból nem érezték jól magukat. Nem találták meg egymás mellett a helyüket, főként keveselték fejlődési lehetőségüket, nemzeti jogaikat és szabadságukat. Gazdasági tekintetben és történelmi, nyelvi, népi kultúra tekintetében a régi Ausztria területén, mondhatni, a csehek haladtak az első sorokban. Éppen ezért is az ő panaszaik voltak a legkeservesebbek és a leghangosabbak a habsburgi és német elnyomás miatt. A későbbi fejlődés folyamán már kialakult Csehországban az ipari munkásosztály is, ez is megkezdte a maga gazdasági, politikai osztályharcát és ezen az úton a csehországi munkásosztály is belesodródott az ország és a monarchia politikai küzdelmeibe.

Mindez természetesen visszatükröződött az osztrák

szociáldemokrata párt életében, annak küzdelmeiben, mert — a Magyarországon kívül élő szociáldemokraták — a monarchiában mind az osztrák szociáldemokrata párt keretébe tartoztak. Amilyen mértékben a háború előtti Csehország polgári pártjai a maguk sérelmeivel a régi Ausztria politikai fórumára álltak ki, úgy szívárogtak be ezek a problémák az osztrák szociáldemokrata párt szervezeteibe és keretébe is. Minden osztrák pártösszejövetelnek és tanácskozásnak Nemec és társai alkották egyik főfejezetét. Rendszerint heves, érdekes és rendkívül tanulságos vitákból állt ez a fejezet.

*

Nemecék kényszerű támadásai, Adler Viktor bölcs magyarázatai, alkudozásai, csitításai egy-egy összejövetelen fölértek a legizgalmasabb történelmi drámai színjátékkal. Az összecsapások ereje és mértéke mindig úgy hatott, mint valami lázmérő, mely mutatta, meddig terjedt már a habsburgi Ausztria betegsége és — gyógyíthatatlansága.

Nemecnek és társainak helyzete nem volt könnyű. Nemcsak azért, mert Adler Viktor volt az ellenfél. Nemec ellen mindig ki lehetett játszani azt az erős ütőkártyát, hogy szociáldemokrata nem azonosíthatja magát a nacionalizmus és sovinizmus követeléseivel és jelszavaival, tehát ellenállást követeltek Nemecéktől az osztrák birodalom politikai és gazdasági egységét veszélyeztető cseh nemzeti front támadásaival szemben. Nemec elvtársék viszont joggal hivatkozhattak arra, hogy a nemzeti szabadság és függetlenség hiánya a munkásosztály érdekeit is veszélyezteti. De mindig rá tudott mutatni Nemec arra is — emlékszem, hogy ezt az erős argumentumot nemcsak egyszer, de több kongresszuson is han-

goztatta —, hogy ők amúgysem a „cseh történelmi állami közjogi" elméletek érvényesítéséért harcolnak, ők nem pánszlávisták, akik a cárizmussal kacérkodnak, mint a cseh burzsoázia reakciós irányzatai — ők azokért a nemzeti jogokért küzdenek, amelyeket a modern korban egyetlen nép sem tud nélkülözni. És sokszor volt rá eset, hogy Nemec és Adler Viktor még csak meg tudták volna egymást érteni és meg is tudtak volna népeik javára egyezni, de a régi Habsburg-monarchia kormányzata az idők szavát és követelését nem értette meg.

*

Sokat bosszankodtunk és néha sokat is mulattunk Nemeccel az ilyen összejöveteleken: hol Bécsben, hol Prágában, de akár Szarajevóban vagy néhanapján Belgrádban, sőt Berlinben vagy még távolabbi városokban, szinte nevettünk rajta, hogy mennyit kell, vagy helyesebben kellene ezen a régi osztrák monarchián drótozni-foltozni, hogy lehessen belőle valami. De ez a drótozgatás-toldozgatás hasztalannak bizonyult. Az idő vasfoga, történelmi fejlődési irányzatok és okok bontogatták és repesztgették a régi birodalom gerendázatát és falait. Aztán jött a történelmi vihar és elvégezte a maga munkáját.

*

Sok és jellemző tréfálkozásra adott alkalmat a nemzetközi összejöveteleken Nemec elvtárs megjelenése akkor, amikor már dr Czech elvtárs — aki ma a csehszlovák kormány tagja — ugyancsak eljárt a kongresszusokra. Akkor a helyzet a következő volt. Nemec — ez annyit jelent, mint „német" — a kongresszusokon a cseheket képviselte; Czech pedig —, akinek a neve annyit jelent: cseh — a németeknek volt a képviselője...

Ebből is láthatjátok, mondogatták, hogy milyen furcsa ország ez, amelyben mi élünk.

*

Nemec Anton elvtárs már több mint tíz éve nincsen az élők sorában. A szocializmus ügyének rendkívül szorgalmas és becsületes munkása volt. Minden helyzetben szívélyes, lojális partnere volt azoknak, akikkel együtt dolgozott. Hálásan emlékszem arra, hogy nehéz napokban, a nagy összeomlás idején, milyen készséggel és szívélyességgel igyekezett segítségére lenni azoknak, akik szomorú és tragikus körülmények között segítségére szorultak. Segített, amikor másképpen fordult a történelem szerencsekereke, segített, amikor a segítés az ő személyes vagy politikai befolyásán múlott.

1926-ban nagy gyászpompával temették el Nemec elvtársunkat, bizonyságául annak, hogy hálásan zárta szívébe emlékét a cseh munkásosztály is.

VLASZTIMIL TUSÁR

Tusár egészen fiatalon emelkedett tüneményes pályáján a miniszterelnöki tisztség magasságáig, pedig mint egyszerű munkásember kezdte. Egyszerű munkásemberként láttuk feltűnni a háború előtti Ausztria politikai harcainak tribűnjén. Abban az időben ezek a harcok annyira kiélesedtek már, hogy az alkudozások ideje megszűnt. A helyzet akkor már annyira fejlődött, az ellentétek annyira kiéleződtek, hogy az ellenfelek már a törik-szakad álláspontján álltak.

A cseh elvtársak szerint elérkezett az az időpont, amikor a szervezett cseh munkásság már nem elégedett meg azzal, hogy politikai szervezetei az osztrák szociáldemokrata pártnak anyaszervezeteitől, az osztrák-német szociáldemokrata párttól, lényeg szerint már majdnem teljesen függetlenül működtek, hanem a cseh szakszervezeti mozgalom teljes és formaszerinti különválását is követeljék. Ezt a mozgalmat neveztük akkoriban — körülbelül 1910 táján — a cseh szeparatisták mozgalmának. Ezt a mozgalmat már az Anton Nemec nyomában lévő fiatalabb generáció vezette és ennek a generációnak egyik legtehetségesebb és mindenesetre legintranzigensebb tagja volt Tusár.

*

Kemény harcok voltak ezek az osztrák munkásmozgalmon belül, annyira, hogy természetszerűen a kérdés a régi monarchia keretein kívül az Internacionáléba is

eljutott. A régi Ausztriában az volt a helyzet, hogy bár az idők folyamán a szociáldemokrácia mozgalmában kialakult a pártszervezeteknek nemzetiségek szerint való tagozódása, de arról még hallani sem akartak — különösen az öregebb szakszervezeti vezetők —, hogy ezt a nemzetiségi tagozódást a szakszervezeti mozgalom területére is átvigyék. Egységes volt a munkáltatók, a nagyipari kapitalisták kizsákmányolási területe a régi Ausztriában, tehát a védekezést, a szakszervezetek gazdasági küzdelmét is csak egységesnek, centralisztikusnak tudták elképzelni.

Ezzel szemben a csehországi elvtársak azzal érveltek, hogy a gazdasági küzdelem kifejlődése és lehetősége attól függ, megvan-e az a teljesen szabad és független mozgási szabadság, melyet mindenekelőtt a nyelvi szempontok igényelnek. Ebben a vonatkozásban — mondották a cseh elvtársak — a meglévő autonómia és az osztrák-német központtól nyujtott támogatás nem elég nagyméretű, de különben is a fejlődés odajutott, hogy már a teljes függetlenséget kell követelni.

Ebben a teljesen kiélezett stádiumban jutott el a probléma az 1910. évi kopenhágai nemzetközi kongresszusra, ahol ugyancsak rendkívül éles csaták folytak a kérdés körül. Kopenhágában is már Tusár állt a szeparatizmust képviselő tábor legelején.

Mi magyarok Kopenhágában is a szakszervezeti mozgalom szervezeti egysége mellett foglaltunk állást. Tusárral szemben Garami elvtárs szólalt fel ebben az értelemben. Elvi tekintetben a kongresszus is az együttmaradásra vonatkozó álláspontot fogadta el, de a gyakorlatban nyilván még sokszor kellett volna a kérdéssel foglalkozni. Azonban a régi Ausztriának és a Habsburgok birodalmának többi problémájában csakúgy, mint a cseh-

országi szakszervezeti szeparatizmus kérdésében is a négy évvel később kitört világháború hozta meg — a maga végzését.

*

Kopenhága után Tusár elvtárssal már csak akkor találkoztam Bécsben, amikor — 1918 október utolsó napján — ő és cseh barátai már, hogy úgy mondjam, birtokon belül Tusár tagja volt a régi osztrák parlamentnek is, s amikor megtörtént a világháborús összeomlás, Tusárt az újonnan megalakult cseh nemzeti tanács osztrák, illetve bécsi képviseletével bízta meg. Én akkor pártunk megbízásából jártam Tusárnál, akit a közben megalakult Magyar Nemzeti Tanács szándékai felől informáltam és — megbízásom szerint — arra próbáltam rábírni, hogy kezdjen tárgyalásokat az új magyar kormánnyal. „Sajnos, késő! — mondotta Tusár. — Most már mi, csehek, nem tehetünk mást, mint bevárjuk a párizsi békekonferencia határozatait...“ „Nagyon sajnálom — ismételgette egyre —, elkéstünk...“

*

Mintha csak egyetlen órába préselődött volna össze az akkori idők egész tragikuma, olyan szomorú volt számomra a Tusárral való ez a találkozásom az osztrák Reichsrat épületében.

Máig sem felejtettem el az érzést, amely ezen az összejövetelen eltöltött. Valami nyugtalanító, szinte fojtogató volt. Olyan feladatot kellett volna teljesíteni, amely alapos meggondolás után teljes lehetetlenségnek látszott. Vállalkozni kellett valamire, kapacitálnom kellett volna Tusárt arra, aminek kilátástalanságáról már meg voltam győződve, még mielőtt válaszát hallottam volna — és mégis vállalkozni kellett, a kísérletet meg kellett tenni.

Amikor beléptem a Reichsrat épületébe, az első ismerős, akivel találkoztam, Renner dr volt. Nagy sürgés-forgás, ide-oda szaladgáló emberek közepette álltunk meg néhány szóra: „Úgy halljuk — mondotta Renner —, hogy Budapesten is forradalom van már“... Ezekkel a szavakkal fogadott Renner, aki néhány nap óta már nem mint az osztrák parlament régi tagja, hanem mint az éppen megalakult német-osztrák nemzeti tanács — kancellárnak nevezett — jegyzője szerepelt.

„Körülbelül így vagyunk otthon is“ — feleltem Rennernek.

De be kell vallanom, hogy pontos elképzelésem arról, hogy mi is van tulajdonképpen odahaza, ahonnét korán reggel jöttem el: egyáltalán nem volt.

Csak a nagy sötét bizonytalanságnak érzete uralkodott rajtam, amit a Bécsben látottak lépten-nyomon csak fokoztak bennem. Tökéletesen új képet észleltem már ott, az osztrák parlamenti folyosón is, új hangok, új, eddig ismeretlen, legfeljebb csak sejtett problémák, — ez mind csak irritált a Tusárral való misszióm szempontjából.

Volt elég alkalmunk a háború négy és fél esztendeje alatt meditálni és kombinálni arról, hogy mi lesz vagy mi lehet, ha bekövetkezik esetleg az az óra, amelyet Tisza István gróf úgy harangozott be, hogy: „Elvesztettük a háborút“... Mondhatom, az összeomlást mindig csúnyának és félelmetesnek képzeltem. De amikor mégis bekövetkezett és tényleg olyan volt, amilyennek előre elgondoltuk — az volt az érzésem, mintha szüntelen hatalmas taglóval ütötték volna az ember agyát és szívét.

A politikai konzekvenciák és lehetőségek dolgában sem voltak illúzióim. Más helyen egyszer már megírtam, hogy a forradalom kitörése előtt napokkal a Budapesten

ülésező nemmagyar-ajkú elvtársaink is megtagadták akcióinkkal a közösséget. Többek között megtagadták annak a manifesztumnak az aláírását, amellyel a magyar szociáldemokrata párt az újonnan megalakult Nemzeti Tanács mellé állt. A régi keretek szétesése mindenütt észlelhető, a recsegés, a robajos összeomlás szinte hallható volt.

Ebben a szörnyű helyzetben próbáltam Tusárt Bécsben arra kapacitálni, hogy cseh barátait — különösen azokat, akik ezekben a napokban Svájcban jöttek össze döntő tanácskozásra — informálja olyan irányban, hogy állásfoglalásuk ne tagadja meg az új magyar nemzeti kormánytól a méltányosságot.

Sorskérdése volt ez akkor úgy a magyar ügynek, mint az októberi forradalomnak. Minden azon fordult meg, viszonozzák-e különösen a csehek és románok azt a felfogást, hogy az új magyar nemzeti kormányt nem lehet felelőssé tenni a Habsburgok és a régebbi kormányzatok politikájáért és cselekedeteiért.

Az új helyzet első óráiban tudtuk, hogy minden attól függ, sikerül-e ezen a ponton valamilyen eredményt elérni. Tudtuk, ha itt kudarcot vallunk, akkor ez már a később biztosan bekövetkezendő tragikumnak elkerülhetetlen kezdete.

Ezért éreztem én akkor Bécsben, ebben az órában kínzó nyugtalanságot és bizonytalanságot. A válasz pedig, amit Tusár elvtárstól kaptam, sajnos, — csak lesujtó eredménytelenséget jelentett.

*

Igen, sok mindentől elkéstünk! Ezt ismételgettem nagy szomorúsággal én is magamban, mikor ezen a bús októberi napon a bécsi Reichsrat épülete előtt álltam.

Pedig ott, abban az épületben sokszor, nagyon sokszor mondták el Adler, Nemec, Tusár és mások, sőt elmondta Bécsben sok magyar államférfi is — mégpedig idejében mondotta —, hogy mit kellene tenni, hogy el ne késsünk!

Mégis elkéstünk . . .!

Utoljára akkor láttam Tusárt, mikor mint az új Csehszlovákia miniszterelnöke hivataloskodott a prágai Hradzsinban, a Várban. Garamival voltunk nála. Előttünk valamilyen egyházi főméltóság járt Tusár hivatali szobájában. Nagyon, nagyon magasrangú úr lehetett, csupa bíbor és aranyékszer pompázott rajta. Feltűnt nekem, hogy Tusár még csak fekete ruhát sem viselt. Nem tudom, ha jól megnéztem volna, talán felismertem volna azt az egyszerű, hétköznapi öltözetét, amelyet Kopenhágában viselt, amikor a cseh szakszervezeti mozgalom függetlenségéért harcolt olyan tüzes elszántsággal . . .

DRAGISA LAPCSEVICS

Európának azon a részén, melyet még Balkánnak szoktunk nevezni, a világpolitikai bajok, az abnormis jelenségek már jóval a világháború előtt mutatkoztak. Már 1908 táján, a boszniai területeknek az osztrák-magyar monarchia által történt annexiója idején megállapítható volt, hogy Délkelet-Európa az maradt, ami régen volt — maradt igazi világpolitikai viharsarok. Nagy gondot okozott ez az állapot azoknak, akik a béke ügyét szívükön viselték, akik fontos feladatuknak tekintették, hogy a háborús veszedelemmel, a háborús agitációval szemben a békéért agitáljanak.

Ez a helyzet magyarázza, hogy ezekben az esztendőkben számos összejövetelt rendezett a szocialista Internacionále a mai Jugoszlávia területén. Az esztendők folyamán sok ilyen nemzetközi konferencián volt alkalmam résztvenni, hol a távoli Szarajevóban, hol Trieszt-ben, hol Zágrábban és többször az akkor még oly közeli Belgrádban. — Az utóbbi helyen ismerkedtem meg Dragisa Lapcsevics elvtárssal, az akkori szerb szociáldemokrata párt egyik legrégibb harcosával.

Mindenekelőtt hadd állapítsam meg Lapcsevics elvtársról, hogy külsőre is a legimponálóbb férfialakok közé tartozott, akiket a nemzetközi munkásmozgalomban láttam. Hatalmas, szép szál ember, olyan, amilyent odalenn Délen sokat láthat az ember. Hatalmas, mint az északi országbeliek, csak nem szőke, hanem fekete. Ezenkívül Lapcsevics elvtárs még imponálóan hatalmas

szakállt is viselt. Az is olyan volt, mint valami szláv pátriárkáé, vagy amilyennel ábrázolták Pasicsot, a régi Szerbia egykori, híres vezető államférfiát.

Nagyszerű és impozáns látvány volt, ha ott állt Lapcsevics és tőle oldalt dr Zsifkó Topalovics elvtárs, másik oldalán pedig a később harctéren elesett dr Dimitri Tucovics elvtárs. A két elvtárs azért említendő Lapcsevicscsal együtt, mert vele azokban az időkben a szerb szociáldemokrata mozgalom élén együtt állottak. Mindkét elvtárs is hatalmas szál legény volt, de nem volt szakálluk, Lapcsevics testesebb is volt, úgy festettek tehát, mintha apa és két fia állnának a sorban. Középen az öregebb tölgy és jobbról-balról két fiatalabb hajtása.

Azonban Lapcsevics elvtársnak nemcsak a külseje volt imponáló. Volt valami, ami ennél is szebb volt: Lapcsevics jellemének és meggyőződésének ereje.

Ennek tanubizonyságául talán elegendő megemlíteni, hogy 1914-ben, a végzetes augusztus eleji napokban Lapcsevics a szerb szkupsztinában, a szerb parlamentben megcselekedte azt, amit kívüle egyetlen más európai parlamentben a szocialisták nem tudtak megtenni, Kaclerovics nevű képviselőtársával együtt a hadihitelek ellen szavazott!

Ha meggondoljuk, hogy milyen körülmények között ment éppen Szerbia a világháborúba, el kell ismernünk, hogy Dragisa Lapcsevicsnak ez a cselekedete példátlan nagy morális bátorságról tanuskodott. Mondható, hogy ez még erőteljesebb háborúellenes demonstráció volt, mint 1870-ben Bebelé és az öreg Liebknechté.

*

Nemcsak a mozgalom vezetőiben láttuk odalenn az ilyfajta erős meggyőződést, hanem a szocializmus iránti

valóságos fanatizmus töltötte el a nemzetközi tüntetések alkalmával összesereglett tömegeket is.

Csupa szenvedély és lángolás áradt ezekből a tömegekből a szónokok felé. Szinte leírhatatlan, hogy milyen ujjongással fogadta ez a derék, egyszerű paraszti tömeg a delegátusokat, akik pedig többnyire olyan országokból jöttek, amelyekről az otthoni nacionalisták azt hirdették ezeknek a szegény embereknek, hogy azok az ő „ellenségeik". Ha erre a nagyszerű lelkesedésre gondolok, mindig vissza kell emlékeznem dr Ellenbogen elvtársnak, a neves bécsi szocialistának egy érdekes megállapítására a balkáni szocialistákkal kapcsolatban. Ellenbogen egyik tanulmányútjáról beszámolva, azt írta, hogy ezeken az elmaradottabb területeken a szocializmus úgy jelenik meg a munkásosztály előtt, mint a magasabb civilizáció és kultúra legelső megnyilvánulása.

Mint valami új, modern vallásé, olyan ott a szocializmus hatása. S valóban, ez az érzés és ez a lelkiség tükröződött ezeknek a tömegeknek a szeméből és magatartásából.

*

Emlékszem egy békefelvonulásra, melyet Belgrád városán keresztül rendeztek a szerb szocialisták. Máig sem tudom elképzelni, honnét gyülekezett össze ez a nagy sokaság. Talán az egész akkori kicsiny Szerbia lakossága talpon volt. Színszerűség dolgában is vetekedett a tüntető felvonulás azokkal a tüntetésekkel, amelyeket akkoriban más országokban láttunk. A híres tamburicazenészek, a nemzeti viselet, a sok mindenféle zászló és a nép igazi, szívből jövő testvériesülésének megnyilvánulásai rendkívül hatásos, erős képet nyujtottak. Felejthetetlen számomra, amikor ezen a tüntetésen a menet eleje piros

zászlókkal a régi konak, a királyi lak közelében haladt, a rendőrök a piros zászló alatt vonuló külföldi vendégek csoportja előtt — és nyilván Lapcsevics elvtárs imponáló alakja láttára — haptákoltak és szalutálgattak.

*

A tüntetés után népünnepélyen folytatódott a nemzetek közötti barátkozás. Néztük a szép szerb néptáncokat, egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy Lapcsevics, a bécsi dr Renner elvtárs, az olaszok, csehek, horvátok, bolgárok, törökök és nem tudom, még hányféle náció küldöttei, hatalmas kört képezve, jártuk a „koló"-t.

Az odavalósiak pedig tapsoltak és vad kiáltásokkal biztattak bennünket a táncra...

*

Úgy tudom, hogy mostanában Lapcsevics a jugoszláv munkásmozgalom első soraiból már félrevonult. Már koránál fogva is kénytelen volt erre. De kifárasztotta a hosszú ideig tartó belső viszálykodás is, melyet egyrészt az ország háború utáni új viszonyai okoztak, másrészt a baloldaliak szítottak. De azért bizonyos, hogy számos országban nagy szeretettel és tisztelettel gondolnak Lapcsevics elvtársra. Emlékszem, jó néhány esztendővel ezelőtt, a bécsi szocialista munkaközösség nagy összejövetelén Lapcsevicset azzal tisztelték meg, hogy reábízták a napirenden levő egyik fontos pontnak a referátumát, annak ellenére, hogy Lapcsevics a kongreszusokon elfogadott három tárgyalási nyelvnek egyikén sem tudott beszélni. Saját anyanyelvén mondotta el vagy egy órán keresztül tartó beszédét és szerbről fordította le a kongresszus hallgatósága számára egyik honfitársa.

Nem felejtették el ennek a kitűnő „balkáni" szocialistának 1914. évi cselekedetét. Hiszen ebben a cselekedetében benne volt, hogy Lapcsevics a szocialistáknak nemzetek közötti tüntető elhatározásait nem tekintette csak egy ünnepi demonstrációnak vagy fogadkozásnak, hanem állta a megállapodásokat úgy, ahogy ezeket Bécsben vagy Triesztben, Prágában vagy Cattaróban, vagy ennek a viharzónának bármely más pontján viharos, történelmi napokban elhatározták.

A szocializmus — ahogy Ellenbogen is megfigyelte — Dragisa Lapcsevics szívében is vallásszerűen élt, úgy ahogy ez az ő népének lelkében is új, nagy hitnek számít.

DOBROGHEANU GHEREA

Még a háború előtt, lenn jártam egyszer Bukarestben, a román testvérpárt kongresszusán. Bár érdekes, új benyomások tárulnak az ember elé, amikor éppen a szomszédos országban nyílik meg számára az egészen más színű világ, mint amilyen az otthoni, mégis amit például szociális vagy gazdasági vonatkozásban Romániában láthattam, az — legalább az első pillanatra — nem sokban különbözött a magyarországi állapotoktól.

Ezeket az első benyomásaimat, különösen a mezőgazdasági viszonyokról, akkoriban közöltem is a „Szocializmus" című folyóiratban. Most 25 év multán itt járt Budapesten egy erdélyi magyar elvtársunk és emlékeztetett erre a cikkemre, mondván: amit akkor úgy fejeztem ki, hogy az agrárviszonyok terén Románia Magyarország folytatása — az szerinte nagyon helytálló megállapítás volt.

Azonban ettől eltekintve, Románia mégis nagyon érdekes hatással van arra, aki először ismeri meg. Bukarestben reám inkább a szláv, az orosz közelség hatott. Oroszos emberek és „trojkák" az uccán, szláv ízű ételek a vendéglőkben és sok más egyéb is, érdekes hatással volt reám. Az orosz szomszédságnak ezt a lelkiségét éreztem akkor is, amikor a román Christian Rakovszkyval ismerkedtem meg. Egyetlen pillanatig nem csodálkoztam, amikor a háború után megtudtam, hogy Rakovszky testestül-lelkestül Moszkvához csatlakozott. Csak jól bele kellett nézni Rakovszky merengő, vágyakozó szemébe s

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

hallgatni néhány órán át beszédét, akkor azután egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy ez az impulzív, de rendkívül mély gondolkozású és mély érzésű ember nem érezheti jól magát Romániában. Talán jól meg tudna maradni — Párizsban, de ha ott nem lehet, akkor igenis, csak a szomszédos nagy szlávtenger az, ami vonzza és hívogatja. A Balkán országaiban több ilyen emberrel találkoztam...

*

Bukarestben egy öregebb elvtársnak mutattak be, akiről akkor még nem sokat tudtam. Dobrogheanu Gherea elvtárs volt ez. Barátaink nagy, kitüntető tisztelettel és szeretettel vették körül ezt az elvtársunkat. Azt mondták: „Ez a román Kautsky, ez a mi legnagyobb teoretikusunk!" Mutattak is számos románnyelvű füzetet és írást, mind Dobrogheanu elvtárs tollából való. Ezeket terjesztették ott a kongresszuson is. Dobrogheanu elég jól beszélt németül, úgyhogy hosszas, alapos társalgásba mélyedtünk. Kiderült, hogy agrártermészetű kérdések érdeklik leginkább, magyar vonatkozásban is, mert főként ezekkel a problémákkal foglalkozik.

Ámbár az elvtársak úgy mutatták be Dobrogheanu elvtársat, mint a román Kautskyt, kitűnt, hogy sokkal inkább a David Eduárd irányzatának híve és a román szocialista mozgalom szempontjából is a kisparasztság tömegeinek megnyerését tartaná fontosabbnak. Minél mélyebben merültünk el a beszélgetésben, annál világosabbá vált, hogy Dobrogheanu szocializmusának, de egész világszemléleti beállítottságának a gyökerei visszanyúlnak az orosz úgynevezett „eszerek"-nek, az orosz szociálforradalmároknak, ezeknek a régi parasztszocialistáknak a világába, akiket nevük — „Sozial-Revolutionäre"— két kezdőbetűje után neveztek így.

Dobrogheanu nagyszerűen ismerte a cári Oroszország viszonyait. Ismerte az ottani szociális és forradalmi mozgalmakat és ismerte talán a mult század hetvenes éveinek idejéig visszamenően a szereplők legtöbbjét, személy szerint is. Sokukkal levelezésben állt. Egyideig Oroszországban is élt. Azonban nemcsak a szociális mozgalmak embereivel volt Dobrogheanu összeköttetésben, hanem érintkezésben állt az orosz irodalom nagyjaival is, mert ő maga is, szociológiai munkálkodáson kívül, szépirodalmi működést is folytatott.

*

Több napig tartózkodtam Romániában. Dobrogheanu elvtárs kitüntető kedvességgel viseltetett irántam. Elvitt Sinajába, ott megmutatta a királyi kastélyt és az egyéb látnivalókat. Hosszabb bolyongásra bementünk az erdőbe, ahol százados fáktól övezett kis tisztásra értünk. Ott egy padra mutatva, nagy áhítattal mondta Dobrogheanu elvtárs: „Lássa, itt ültem ekkor és ekkor — jó pár évtizeddel ezelőtt — Korolenkóval, a ‚Vak muzsikus' nagyhírű orosz írójával..." Még ma is jólesően és friss élvezettel gondolok azokra a hosszas beszélgetésekre, melyeket Dobrogheanu elvtárssal folytattunk.

Dobrogheanura, az öreg „balkáni" szocialistára úgy emlékszem vissza, mint aki mély meggyőződést és általános nagy emberszeretetből fakadt egyenletes melegséget és tüzet árasztott a környezete felé.

Számos romániai barátaink közül, ha akármelyikkel beszélek, mindig arra is gondolok, milyen jó hatással lehetett szellemi és lelki fejlődésükre ez a jó öreg, szelíd Dobrogheanu elvtárs.

BEBEL ÁGOSTON

Még Bebel életében minden ország szocialistái között állandó beszédtárgy volt, hogy vajjon mi eredményezte ennek a férfiúnak, az egykori faesztergályosnak és kisiparosnak példátlan népszerűségét és tekintélyét. Ez a népszerűség, mondhatni, egyedülálló jelenség volt a munkásmozgalomban. A politikai világban általában foglalkoztak ezzel az érdekes kérdéssel. Csak nemrégiben olvastam egy Bebelről szóló megemlékezésben, hogy mikor egy alkalommal valahol gyűlésre várták, az egyik rendőr a várakozó munkások előtt csodálkozva mondta, hogy így talán csak királyt várnak. Mire az egyik munkás — természetesen köztársasági meggyőződéssel — egyszerűen azzal válaszolt, hogy „Bebel Ágoston a mi királyunk".

De nevezték Bebelt — a német központi pártlapra, a „Vorwärts"-re célozva — „Marschall Vorwärts"-nek is. Így akarták jelezni, hogy ő az, aki mindig csak előre vezet! Nevezték a szocialisták pápájának s ki tudja, mi mindennek! A német prolik természetesen csak „unser Ójuszt"-nak hívták és mint valamikor Augusztus császárt, Bebelt is istenítették. Egyszer Garamival voltam egy berlini gyűlésen, ahol Bebel beszélt. Ott láttam és hallottam, amint a tömegből asszonyok magasra emelik apró gyermekeiket és mondogatják hamisítatlan berlini kiejtéssel a kicsinyeiknek: „Det is *unser* Ójuszt Bebel..."

*

Bebelnek „A nő és szocializmus“ című, a világ számtalan nyelvén megjelent könyve bizonyára hozzájárult világhírnevének öregbítéséhez. De ismétlem, ez a könyv, amely a század legelején is még a szocialista agitációs irodalom „Standard-Werk“-jének számított, legfeljebb csak növelte Bebel népszerűségét, azonban a hírnév megalapozása sokkal régibb keletű volt.

Bebel ott állt a német szocialista mozgalom bölcsőjénél. Amikor Lassalle 1863-ban megalakította a német munkásegyesületet, akkor már Bebel Liebknechttel együtt, mint az eisenachi irány egyik vezetője Lassallelal szemben, a marxista szocializmust képviselte. „Bebel volt az, aki Marxszal és Engelsszel legjobb egyetértésben a német szociáldemokrácia marxista gyakorlatát megalapozta“ — írja róla Kautsky Károly.

A munkástömegek szemében természetesen nem ez az elméleti határozottság emelte Bebelt az elért magaslatokba, hanem a meggyőződésnek az a heroizmusa, mely minden nevezetesebb és fontosabb lépésnél vezette. Ilyen lépés volt az is, amikor 1870-ben Liebknechttel együtt a német parlamentben, a porosz-francia háború kitörésénél, noha egyébként akkor is, később azt vallotta, hogy a megtámadott Németországot kész megvédeni, bejelentette, hogy a hadihitelek megszavazásánál tartózkodni fog a szavazástól. Nem szavazza meg a hiteleket, mondotta akkor, „mert ez bizalmi szavazatot jelentene a porosz kormány számára, amely 1866-iki eljárásával a mostani háborút előkészítette!“.

Bebelnek erről a magatartásáról akkoriban, 1870 augusztus 17-én Marx azt írta Engelshez: „Ez olyan pillanat volt, amikor az elveken való nyargalás *un acte de courage* — bátor lépés —, férfias cselekedet volt“...

Néhány hónappal később, a háború után, Bismarck

nyugtázta ezt a férfias-bátor cselekedetet. Kétévi várfogságra ítéltette Bebelt és Liebknechtet...

*

Amikor négy évvel később arról volt szó, hogy egy táborba kell egyesíteni a német szocialistákat, egyesülni kell a kevésbé marxista lassalleánusokkal, Bebel volt az első azok között, akik ennek az egyesülésnek az érdekében síkra szálltak. Amikor a német szocialista mozgalomra lesujtott a Bismarck-féle kivételes állapot, ebben a 12 évig tartó helyzetben csak Liebknecht és Bebel — gyakran az utóbbi egyedül — álltak a német parlament szószékén, hogy erről a tribűnről hirdessék a munkásosztály történelmi igazságát. Különösen Bebelnek az évenként visszatérő költségvetési vitákban való egyes felszólalásait pártkereteken túlmenő, országos eseménynek vették Németországban.

Nem lehet csodálni, hogy Bebel 25—30 évi ilyen munkálkodás után már életében nemcsak a német, de az egész világ szocialista mozgalmának legendás hősévé vált.

*

1903-ban láthattam Bebelt először életemben.

Első összetakarított filléreimet arra használtam, hogy Németországba utazzam. Utazási célom Drezda volt, mert oda hirdették a német szociáldemokrata párt azévi pártgyűlését. Ez a kongresszus egyébként a német szocialista pártnak, de az egész munkásmozgalomnak talán leghíresebb kongresszusa volt. Hiszen ott, Drezdában vívta meg először harcát a német szocialisták régi irányával szemben a Bernstein vezette revizionista irányzat.

Erről az irányzatról itt csak annyit jegyezhetek meg, hogy Bernstein, aki akkoriban jött haza londoni

emigrációjából, otthon olyan felfogást kezdett hirdetni, hogy a szocializmus lassan belenő a mai társadalmi rendbe, célkitűzései evolúciós úton már a fennálló termelési rend keretein belül fokozatosan megvalósulnak, szükséges volna tehát a szocializmus elméletének és a pártpártprogramnak ilyen irányban való revideálása is. A kongresszuson a régi irányzatnak — vagy ahogy az elfogadott határozati javaslatban mondották: „az eddig győzelmesen bevált taktika" követésének — Bebel volt a vezető szónoka.

Hogy milyennek láttam Bebelt, aki akkor már valamivel túl volt a hatvanon? Olyan szép, tisztaságtól és intelligenciától sugárzó embernek, amilyennek magamban mindig elképzeltem. — Amikor Bebel felállt, hogy referátumát megkezdje, a szónoki emelvényen jegyzetek és könyvek halmaza között volt egy nagy korsó — limonádé. Bebel szigorú absztinens volt, miként Adler Viktor és Vandervelde is. — A limonádés pohárban egy nagy fakanál volt, amelyről hamarosan kiderült, hogy egyúttal a bebeli energia levezetésének szerszáma is. Ugyanis, amilyen mértékben Bebelt magával ragadta a szónoklás heve, úgy dolgozott, forgott a fakanál a limonádés korsóban. A limonádé már hatalmasabban habzott, mint a pezsgő, mondhatni már csak habja volt az italnak, de a drága öreg órákon keresztül csak dolgozott irtózatos temperamentumával — a revizionisták ellen... Voltak pillanatok, amikor komolyan attól tartottam, hogy a fakanalat Bebel egyszer mégis csak kiveszi a pohárból és valamelyik revizionista fejéhez hajítja. Erre azonban mégsem került sor. A Bebel és Kautsky által képviselt határozati javaslatot enélkül is — óriási többséggel elfogadták...

*

Ennek a drezdai kongresszusnak a lefolyása olyan heves, viharos volt, hogy a világsajtó sokáig foglalkozott vele. A reakciós lapok állandóan jósolgatták a párt kettészakadását. Ellenben a „Simplicissimus" — akkoriban Németország legelső politikai élclapja — a következő címképet hozta. Véres viaskodás a gyűlési teremben: a a helyiségben hegyén-hátán minden, az emberek tépetten, rongyokban egymásba gabalyodva; mindenki a földön fekszik, a háttérben egy asztal, de az asztalnak csak három lába ép, a negyedik törött, az asztal tetején Bebel ugyancsak ronggyátépett öltözékben, de kezében hatalmas zászlót lobogtat, a zászlón ez a felírás: „Nun sind wir wieder einig!" Ismét egységesek vagyunk! ...

*

Bebel különben egész életében a bájos szelídség, a fínomság mintaképe lehetett. Családi életének boldogsága is közbeszéd tárgya volt. Feleségéről, Júliáról, gyakran beszélt nyilvánosan is. Úgy emlékszem, ott a drezdai kongresszuson mondta: „A müncheni elvtársak azt írták nekem levelükben, hogy így meg amúgy, majd jól megmossák a fejemet. Hát ezt ne tegyék, mert ezt az én Júliám jobban elvégzi ..."

Egy másik alkalommal arról beszélt, hogy fontosabb dolgokban mindig kikémleli előbb az ő Júliája véleményét, mert arra nagyon sokat ad. Valahol azt írja, hogy „a házasság olyan, mint a lutri, vagy a sorsjáték; boldog, aki nyerő számot húz. Ő azzal dicsekedhet, hogy jól választott."

Ilyen volt ez a férfiú, aki „A nő és a szocializmus" című művében olyan drámai erővel tudta megrajzolni a családnak a kapitalista társadalmi rendben való pusztulása szomorú tényeit és adatait ...

*

Már 70-en is túl volt, amikor a zürichi Munkásotthon előcsarnokában egyszer találkoztam vele. Együtt mentünk fel a másodikemeleti ülésterembe, útközben mesélte, hogy ő már fent volt ugyan, de lehivatták telefónhoz a földszinti irodába. Meglehetősen kimerültnek látszott, de azért derűsen csevegett szegény arról, hogy milyen gyakori, hogy semmiségek miatt is fárasztják. — „Es macht mir grade kein grosses Vergnügen." — Nem a legnagyobb élvezet számomra emeleteken mászkálni. (A lift akkoriban még ritkább valami volt, mint manapság.) De hát ez ellen, mondotta Bebel, nem tehetünk semmit.

Nemzetközi összejövetelek alkalmával az egyes országbeli küldöttek természetesen mindig arra törekedtek, hogy valamennyi otthoni problémájukat Bebel elé, mint a legmagasabb fórum elé, tárják. Ezen sorok írójának be kell, hogy vallja, szintén ez volt a legfontosabb törekvése. Az öreg, fáradt Bebel pedig, mint valami legfelsőbb kúriának a megszemélyesítője, mindig arra igyekezett, hogy érdeklődéséből mindenkinek egyformán részt juttasson.

*

Ilyen nemzetközi összejövetel valamelyikén Bebel Európa kis nemzeteiről beszélt. Egyik mondata így szólt: „Itt vannak Anglia, Franciaország, Oroszország — no meg azután azok az érdekes kis országok..."

*

Egy alkalommal az Internacionále irodai költségvetéséről volt szó. Az egyes országok testvérpártjaira eső járulékokat kellett megszabni. Már jóideje tanakodtak a kérdés körül, de még mindig maradtak fedezetlen összegek. Azonban a saját országa kvótájának fölemelé-

sét senki sem ajánlotta fel önként. A hatalmas német párt pedig már amúgy is elég erősen meg volt adóztatva. De miután még mindig nem jelentkezett senki, felállt Bebel és kijelentette, hogy szerinte az iroda vezetője a németek járulékát még felemelhetné. De sietve hozzátette — a jelenlevők óriási derültsége közben —: kéri a főtitkárt és a többi jelenlevőket is, a világért el ne árulják a német pártvezetőségnek, hogy ő tette meg ezt a javaslatot...

Ennyire értékelte Bebel a maga diktatúráját és koronázatlan királyságát a német pártban. Illetve ilyen erős volt Bebel demokratikus érzéke. Az önkényeskedésnek még a látszatát is kerülte.

*

Utolsó szavai, amelyeket Bebel a nyilvánossághoz intézett, Baselben hangzottak el, a szocialisták 1912. évi békekongresszusán. Bár már súlyos betegen, de még ott volt Baselben, még együtt ült a munkásmozgalom jelesebb vezetőivel, az ő régi harcos társaival, Jaurès-zel, Adlerrel, az orosz Plechanovval és a többiekkel. A kongresszuson övé volt a zárószó. Beszélt annak a nagy jelentőségéről, hogy a polgári világ hármas szövetségei és négyes antantjaival szemben a szocialista munkásság egységes szövetségben harcol a békéért.

Bebel ekkor már 72 éves volt és már nagybeteg. Néhány hónappal később Zürichben meghalt. Azt mondották akkoriban, hogy életének egyik legerősebb vágyakozása az volt, hogy a szabad Svájc földjén fejezhesse be életét és hogy svájci földben pihenhessen...

*

Emlékirataiban Bebel is megírja, hogy mint fiatal vándorlegény számos katolikus legényegyletben és úgy-

nevezett herbergen fordult meg. Később nyilvános politikai vitái is voltak ilyen legényegyletekben. De ugyancsak közismert Bebelről az is, hogy politikai pályáján erősen harcolt a klerikalizmus ellen. Azonban mint minden más kérdésben, a klerikalizmus elleni küzdelmeiben is magas színvonalat tartott és soha a lojalitással ellenkező harcmodort nem folytatott. Nyilván ennek a körülménynek, de bizonyára annak a példátlan nagy tekintélynek is, amelyet a közpályáján szerzett, tudható be, hogy mikor Zürichben temették, a gyászmenet elindulásának pillanatában Zürich valamennyi templomában megkondultak a harangok.

Ilyen tiszteletadásban részesítették a politikai és világszemléleti ellenfelek Bebel Ágostont utolsó útján.

KARL KAUTSKY

Éppen e soroknak a papírravetésével foglalkozom, amikor a posta Kautsky Károlynak, a 83-ik életévét betöltött férfinak legújabb 700 oldalas művét hozza. „Sozialisten und Krieg" — Szocialisták és háború — a címe ennek a legújabb Kautsky-féle munkának. Az elképzelhető legalaposabb adattára és kivizsgálása annak a problémának, amely a szocialista munkásmozgalomra egyszer már olyan példátlanul végzetes hatással volt. Vagy két évvel ezelőtt — tehát 81 esztendős korában — jelent meg ennek a hatalmas műnek az első kötete, ugyancsak 600 oldalas munka.

Kautsky Károlyról a lexikon legutolsó adatai azt tartalmazzák, hogy „élete nagy munkáját a történelmi materializmusról írott hatalmas könyve koronázza meg". Ez az említett könyv, a „Materialista történelmi fölfogás", két, egyenként 900 oldalas kötetből áll s íme a „Materialista történelmi fölfogás" után jelent most meg ez az újabb óriási mű. Tehát Kautsky Károly — minden olvasója, ismerőse és barátja végtelen örömére — munkálkodásával a lexikonok adatait is túléli, túlhaladja.

Ennek a férfinak szorgalma és szellemi kapacitása szinte tüneményes.

*

Amióta én Kautsky Károlyra emlékszem, ez a férfiú nemcsak úgy élt az emlékezetemben, mint a német szociáldemokrata párt vagy a Szocialista Internacionále egy alakja. Nem „valakije" volt ő az én em-

lékezésemnek. Amit róla mondani akarnék, azt azzal sem fejezném ki eléggé, ha leírnám azokat az érzéseket, amelyeket az ember első tanítójáról szokott érezni. Falusi első tanítómat több mint fél évszázada nem láttam, hírét sem hallottam, de ha kellene, le tudnám pontosan rajzolni... Kautskyval is úgy vagyok, hogy amióta a szocialista mozgalomban élek, csak úgy tudok reá gondolni, mint aki világszemléletem képzeteinek testet öltött formálója, biztos vezetője... Megérteném, ha a szocialisták mai fiatalabb generációja Kautskyról való meghatározásomat nem osztaná, de ugyanúgy meggyőződésem az is, hogy „az én évjáratom" megállapításaimat nem tartja túlzottaknak.

*

A német szociáldemokrata párt első tudományos folyóirata, a „Neue Zeit", most már vagy 20 esztendő óta nem jelenik meg. A nagy katasztrófa még a „Neue Zeit" utódját, a „Gesellschaft"-ot is elpusztította. De azok számára, akik az én generációmban voltak tanulni vágyó szocialista munkások és a magyar munkásmozgalomban akármilyen tisztséget viseltek, azoknak a hetenként megjelenő „Neue Zeit" cikkeivel azt fejezte ki, amit tudósnak vagy bibliográfusnak jelent — esetleg — valamilyen világhírű könyvtár.

Szocialista vezető, tanító volt ez a folyóirat olyan értelemben is, hogy uralkodott értelmünkön akkor, amikor megnyitotta számunkra, egyszerű munkások számára, a szocialista világszemlélet perspektíváját, amikor a világ valamennyi országának kezdődő és fejlődő szocialista munkásmozgalmát nekünk megmutatta és ezzel az Internacionálét értelmünk számára felfogható valósággá alakította.

Hosszú ideig a „Neue Zeit“ volt az egyetlen számbavehető tudományos folyóirata a szocialista mozgalomnak. A „Sozialistische Monatshefte“ például bizonyos mértékig már csak azért létesült, hogy — ellene szólhasson. Másfajta szocialista könyv akkoriban — a 90-es években — csak ritkaság és csak igen kevesek számára volt hozzáférhető. Amikor tehát mi a szocializmust tanultuk, akkor — Kautsky lapjából tanultuk és csak onnan tanulhattuk.

*

Ami csak nevezetesebb szellemi termék a szocialista világszemlélet és a modern munkásmozgalom területén megjelent, az mind a Kautsky nevéhez fűződött. A „Vorläufer“-ben a szocialista mozgalmak őstörténetét magyarázta meg nekünk Kautsky. Ő tette számunkra érthetővé Marx gazdasági tanait; az erfurti program kommentálásával tanultuk csak megérteni a munkásosztály modern harcainak történeti és mindennapi útirányait; az „Agrarfrage“ a legnagyobb részletproblémát világította meg számunkra. Száz és száz aktuális írását lehetne felsorolni, melyeknek hatása a maga idejében óriási volt. Hogy csak egyetlen példát említsek, emlékeztetek arra a valóságos szenzációra, melyet az első orosz forradalom után hamarosan megjelent „Soziale Revolution“ és „Am Tage nach der Revolution“ című füzetei jelentettek. Nem lehet tehát csodálni, ha Kautsky a mi számunkra valóban az volt, amit köznyelven prófétának szoktak nevezni.

Aki Kautskyról megemlékezik, annak ma — amikor az orosz bolsevizmus olyan irtóztatóan fájó sebe lett a világ munkásmozgalmának — nem szabad megfeledkeznie arról, hogy Kautsky nemcsak az első volt,

aki a bolsevizmussal szembeszállt, hanem ő volt tudományos szóvivőink között talán az egyetlen, aki ebben a kérdésben máig is kérlelhetetlen módon, mély meglátásai alapján és rendíthetetlen meggyőződését követve soha nem engedett és nem ingadozott.

És ugyancsak Kautsky volt az, aki a másik oldallal szemben ugyanilyen szigorú kérlelhetetlenséggel harcolt, ő vitte a küzdelmet a „revizionismus"-nak vagy „reformizmus"-nak nevezett „kilengések" ellen is.

Köztudomású, hogy Kautsky a háború alatt Scheidemannék irányzatával is szembeszállt. De csak kevesen tudják, hogy Kautsky már 1914 augusztus 3-án is ellenezte a hadihitelek megszavazását. Neki tehát valóban joga volt a szociáldemokraták eredeti, mondhatnók, ősi koncepciója nevében a bolsevisták eltévelyedése ellen is elszántan harcolni.

*

Kautsky legtöbb írásában nagyon gyakori a magyar vonatkozás. Magyar adatai és szempontjai olyanok, hogy mindig a magyar olvasó szempontja van bennük és mindig rengeteg megállapítás és tanulság. Ilyeneket még fent említett, most megjelent nagy könyvében is találunk. Mint a „Neue Zeit" szerkesztője, természetesen a magyar munkásmozgalom vezetőivel is összeköttetésben állt. A „Neue Zeit" sok évfolyamában jelentek meg magyar szocialisták írásai. Szabó Ervin a folyóirat szorgalmas munkatársa volt; egyidőben Diener-Dénes Józsefnek, továbbá a külföldre került Sachse elvtársnak, később Kunfinak jelentek meg cikkei, egy alkalommal dr Strasser József tollából úgynevezett kiegészítő füzetmelléklet is jelent meg a lapban.

Még a „régi jó békevilágban" jártam Berlinben Garamival Kautskyéknál. Emlékszem, hogy amikor se-

gédszerkesztőjével — boldogult Eckstein Gusztáv híres szocialista íróval — végigvezetett bennünket könyvtárában, nem tudtuk, hol vagyunk? Azt gondoltuk, valami múzeumban, könyvtárban, egy dr Faust-féle tudós laboratóriumában vagy ilyesféle helyen sétálunk. Nagy áhitatunkban, hogy ne mondjam, szent tiszteletünkben igazán nem tudtuk mit csodáljunk. De leginkább csak Kautsky személye, nagy egyénisége volt, ami megragadott és fogva tartott minket.

*

Magától értetődő, hogy nemcsak német pártkongresszust, de nemzetközi összejövetelt sem lehetett elképzelni Kautsky nélkül. A vita lehetett bármily kimerítő és érdekes, de teljes, sőt eldöntött csak akkor volt, ha Kautsky is elmondta már véleményét. Számomra legnevezetesebb felszólalásainak egyikére emlékszem, amikor a Brüsszelben megtartott egyik nemzetközi ülésen azt a véleményét fejtette ki, hogy az angol Labour-Partyt igenis fel kell venni az Internacionáléba. Angol szocialisták, többek között Hyndmann, a legrégibb angol, de sajnos, jelentőségében kicsinynek maradt szocialista frakciójának, a Socialdemocratic Federationnak képviselője, a felvételt azzal ellenezték, hogy a Labour-Party nem áll az osztályharc alapján és nem is szocialista. Kautsky elismerte, hogy a Labour-Party harcaiban még nélkülözi a marxista szocialisták felismerését, de kifejtette, hogy a legközelebbi fejlődés a Labour-Partyt okvetlen arra az útra fogja terelni, amelyen Európa többi szocialista munkáspártja halad. Kautsky élénken harcolt ezért a felfogásáért, a többség el is fogadta álláspontját és a jövő csakhamar megmutatta, hogy Kautskynak ebben a magatartásában is igaza volt.

*

Hosszú esztendőkön keresztül úgy volt, hogy szocialista kongresszusoknak vagy az Internacionále irodaüléseinek minden alkalommal az orosz frakciók között felmerült surlódásokkal, sőt súlyosabb konfliktusokkal is kellett foglalkozniok. Ezek akkoriban nagyon bonyolult kérdések voltak. Nemcsak — mint 1903 óta — bolsevistákról és mensevistákról volt szó, hanem a frakciók és szekták légiójáról. Ezek mind az irodától vagy a nemzetközi kongresszustól várták a döntést. Ilyenkor aztán magától értetődően a nevezett fórumok bizottsághoz utalták a kérdéses orosz ügyeket és egy-egy ilyen bizottságban is leginkább Kautsky elvtárs volt a mérvadó, hiszen ő ismerte a problémát legjobban. A jelentést a plénumban is leggyakrabban Kautsky terjesztette elő, mindenesetre övé volt a döntő szó.

*

Már említettem, hogy Kautsky milyen kitűnően tájékozott volt a magyar kérdésekben is. Szegény Szabó Ervinről emlékezetes, hogy politikai válságos időszakában erősen szindikalista befolyások érződtek munkásságán. Ebben az időben történt, hogy egyik találkozásunk alkalmával Kautsky érdeklődött Szabó Ervin iránt. Elmondtam neki, hogy Szabó Olaszországban van, mire Kautsky Szabó szindikalista befolyásoltságára célozva megjegyezte:

„Ja, ja, Italien ist gesund für die Nerven, aber nicht zum Studium des Sozialismus.“ — Olaszország jót tesz az idegeknek, de a szocializmus tanulmányozására nem alkalmas...

*

Kedves epizódom volt Kautskyék házánál 1919-ben. Még a háború idején Budapesten járt Kautsky fia,

Benedek. Meghívtam ebédre és — részben a magyar vendégszeretet hírneve érdekében, részben pedig mégis csak Kautsky fiáról volt szó — csirke volt az ebédünk. Berlinbe jövet viszont Kautskyék hívtak meg a házukhoz. Mikor beállítottam, Kautskyné azzal jelentett be az urának, hogy: „Itt van a barátunk, akinél a Bendl rántott csirkét evett." Hogy miért volt ez olyan nagy eset, azt az ebédnél tudtam meg, amikor is sült helyett — konzervhúst kaptam...

*

Egyébként ez a berlini látogatás volt emigrációs korszakomnak is a kezdete. Berlinbe akkor csak egy tervezett konferenciára utaztam, de mire odaértem, ott értesültem szegény Somogyi Béla katasztrófájáról. Kautsky is beszélgetett velem a tragikus esetről és ő is azt a tanácsot adta, hogy ne menjek vissza Budapestre.

*

Most néhány hónapja, hogy Bécsben felkerestem a 83 éves drága öreget. Fiai Ausztriában élnek, azok körében telepedtek le a szülők. Kautsky most is a nap legnagyobb részét íróasztala mellett tölti. Amikor az emlékiratai iránt érdeklődtem, ugyanis már régebben hallottam, hogy ezen is dolgozik: kedvesen, gúnyosan azt mondta, hogy az emléiratokra még majd csak soká kerül sor, mert még nagyon sok aktuális tudományos problémát kell feldolgoznia... Nemzetközi összejövetelekre természetesen már nem tud elmenni, de izgalmasan érdekli az ilyen tanácskozásoknak minden apró részlete. Lélekben frissen még mindennel foglalkozik, ami a világ szocialista munkásmozgalmára vonatkozik.

EDUARD BERNSTEIN

Bernstein Ede egyike volt azoknak, akikre a Bismarck-féle kivételes törvény brutalitása személy szerint is lesujtott. Kikergette száműzetésbe. És amikor Bernstein másfél évtized mulva az emigrációból hazatért — a mérsékelt politikát kezdte hirdetni Németországban. Az úgynevezett „revizionista" és „reformista" irányzat apja lett.

Mi történt ezzel az emberrel? Megszelídült az egykori lázadó? „Megjavult?" Erről az utóbbiról nem nagyon lehetett szó, vagy ha igen, akkor nagyon is „viszszaeső bűnös", mert Németországban való tartózkodásának újabb másfél évtizede után — 1914-ben — a legelsők között volt, akik a hadihitelek megszavazása ellen harcoltak. Gyenge, megbízhatatlan, következetlen politikus volt talán és ezért változtatta gyakran állásfoglalását?

Azt hiszem, helyesebb, ha nemcsak azt nézzük, hogy milyen változások voltak Bernstein életében, hanem inkább azt, hogy milyen átalakulások mentek végbe azokban az országokban, ahol Bernstein a dolgokat figyelte és ahol megfigyeléseit tevékenységében érvényesítette.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy Bernstein emigrációjának javarészét Angliában élte le. Ő ott is — mint emlékirataiban olvashatjuk — Marx barátainak, Engels Frigyesnek a házában „keverte a karácsonyi puddinghoz való anyagot", ebben nem volt semmi hiba.

De közben természetesen Anglia politikai életét és

munkásviszonyait is tanulmányozhatta. Angliában azt látta, hogy a politikai szabadságjogoknak az ipari munkás is részese, ott a népet nem rugdossák csizmasarokkal, mint a porosz junkerek, ott a jogok, a szabadság, a közélet lehetőségeit jelentik.

Bárha a vilmosi Németországban a szociáldemokrácia csak hazátlan bitangnak, „vaterlandslose Gesellen"-nek számított, ez a szidalmazás, ez a lenézés a szociáldemokrata pártnak nem ártott — évről évre erősödött, évről évre nagyobb tömegek csatlakoztak hozzá. Állandóan erősödtek a szakszervezetek, a párttagok létszámának növekedésével pedig velejárt, hogy érdeklődni kellett a községek, a tartományok, a parasztság dolgaival, foglalkozni kellett a problémákkal nemcsak elvben és elméletben, de a mindennapi gyakorlatban is.

Amikor „Éde bácsi" az emigrációból hazakerült, már ezt a megerősödött szocialista pártot találta. A gyakorlati, a napi szükségletek kielégítésének módját kereste a német munkásmozgalomban is. Ezt látta Legienék szakszervezeti vezérkarában, ezt hallotta a szövetkezetekben von Elmtől, a bajor nyugalmazott hadirokkant katonatiszttől, von Vollmartól, s ezt prédikálta a kisbirtokos parasztság teoretikusa, David Eduard, és így tovább.

Bernsteint csak magával sodorta a fejlődésnek ez az áradata. S amikor ismeretes kijelentésében „a mozgalmat" helyezte „a végcél" fölé, vagy mikor ellenfelével, az elmélet vezérével, Kautskyval szemben a történelmi materializmus elsődleges jelentőségét vitatta, nem gondolt ő akkor semmiféle „árulásra". Legfeljebb csak elfelejtette, hogy voltaképpen az ő új beállítottsága is csak a történelmi materializmus tanításának igazolása... Ő csak azt mondta ki új elgondolásában, amire a moz-

galom új materiális föltételei és létviszonyai őt és társait kényszerítették. Különben is Drezdában figyelmeztették arra, hogy a revizionizmust nem ő hangoztatta a német pártban először, hanem Bruno Schönlank, az egyik pártlap szerkesztője ezt már 1894-ben megtette.

*

Ami pedig az ellentábort, az úgynevezett „régi bevált taktika" „radikális" követőit és képviselőit illeti, azok Bernstein fellépésében mégis csak joggal látták a német szocialista mozgalom ideális értékének veszélyeztetését. Mert az az elméleti intranzigencia, melyet ők hirdettek, ugyancsak szükséges és jogosult volt. Azzal a bánásmóddal szemben ugyanis, amelyben a német munkásosztályt a vilmosi, junkeri Németország részesítette, amely fönntartotta a porosz tartományi gyűlésben a hírhedt háromosztályú választójogot, a „világ leggyalázatosabb" választórendszerét, amely a szociáldemokratákat nem tartotta hivatalviselésre képesnek, se jogosultnak, amely a Reichstagot csak a vilmosi abszolutizmus fügefalevelének tekintette — az ilyen kormányrendszerrel szemben valóban csak az engesztelhetetlen gyűlölet és dac volt az egyedüli alkalmas harci taktika.

Az imperializmusba lendülő nagykapitalizmus vagy a keletelbei nagybirtokosok igazán nem mutattak olyan gesztust, amely alkalmas lett volna arra, hogy a német szociáldemokrácia az eddig követett elméletét és hangsúlyozott osztályharcos taktikáját fölcserélje a századeleji angol munkásmozgalom elméletenkívüliségen alapuló gyakorlatával. Ezért találkozott a szelíd Éde bácsi Kautsky részéről, Bebel és Luxemburg Róza és mások részéről ilyen éles szembenállással.

*

Amikor a drezdai pártgyűlésen először láttam Bernsteint, ott bizony nem valami nagyszerű formát mutatott. Felszólalásaiban formára és lényegre angol sablónra törekedett és — gyenge szónok is volt. Amilyen szép, meggyőző és élvezetes az írásstílusa, annyira szinte az ügyefogyottságnak benyomását keltette mint szónok. Vele szemben Bebel a haragos tigris volt, nem is szólva Luxemburg Rózáról, erről az orosz tűzhányóról, aztán a pápai csalhatatlanság jellegét viselő Kautskyról... Képzelhető, hogy ebben a pergőtűzben hogy állt ott Bernstein. A kongresszus döntése egyébként megmutatta és a szavazás arányszámai valóban beszéltek. Ugyanis a Bernstein ellen kiéleződött határozati javaslatot Drezdában 288 szavazattal 11 ellenében fogadták el.

Csakhogy Bernstein olyan szelíd és türelmes lelkületű, hogy ne mondjam, angolos flegmájú bácsi volt, akin a szavazás utáni, esti kedélyes összejöveteleken a tragikus kétségbeesésnek legkisebb jelét sem lehetett látni.

*

Amennyire alkalmam volt Bernsteinnel az életben néhányszor együtt lenni — emlékezetes, hogy többször Budapesten is járt —, mondhatom, hogy kedélyesebb, kedvesebb öregedő embert nehéz volna elképzelni. Egy alkalommal — lehet, hogy Leipzigban vagy talán a görlitzi pártgyűlésen — meglehetősen humoros helyzetben találkoztunk.

Megérkezésem után, a számomra kiutalt szállodai szobában éppen elhelyezkedni készültem, még annyi időm sem volt, hogy bezárjam a szállodaszoba ajtaját, amikor megjelenik a küszöbön Bernstein. Egymásra

nézünk, az öreg kis kofferjével a kezében szónoki pózba vágja magát és a következő beszédet intézi hozzám: „Tudja, kedves barátom, én tulajdonképpen különszobára tartottam igényt...“ Kis szünet — és végigvizsgálva a szobát, folytatja: „Igen, abszolút különszobára tartottam igényt, ezt be is jelentettem a rendezőbizottságnak. De tekintve, hogy önről van szó, tehát maradok...“

Ezzel besétált kimért lépésekben a szobába, minden lépés után hosszú szünetet tartva és nyilván már a kongresszuson elmondandó beszédein gondolkozva, méltóságos lassúsággal a kofferből kiszedte cókmókjait és velem együtt elhelyezkedett a közös szobában.

*

Bernstein általában nagyon kedves és elfogadható „lakótársnak“ bizonyult. De meg kell mondanom, hogy éjjelenként az öreg — szeretett kimaradozni. Mindig volt még megbeszélni valója a sok ismerőssel és kollégával és egy-egy jó pohár német sört vagy borocskát sem utasított vissza. Szóval később járt haza, mint én. Egyik reggel a következő kijelentéssel ébresztett fel:

„Tudja, kedves barátom, nekem az a szokásom, hogy este lefekvés előtt feleségemnek mindig szép álmokat kívánok és búcsúzásul meg is csókolom. Tegnap pedig, mikor éjjel hazajöttem — majdnem önt csókoltam meg...“

*

1930-ban a nemzetközi iroda zürichi ülése kapcsán ünnepi összejövetelünk volt Schloss-Wydenen, annak az emlékére, hogy 1880-ban ennek a svájci várnak régebbi épületében tartotta a német szociáldemokrácia illegális pártgyűlését. Ott láttam Édi bácsit utoljára. Akkor már 80 éves volt szegény. Azért hozták oda, mert azok közül,

akik 50 évvel azelőtt ezen a nevezetes pártgyűlésen résztvettek, egy Ulrik nevű elvtárson kívül már csak Bernstein volt az élők sorában.

Megható viszontlátás volt ez Schloss-Wydenen. Bernstein az ünnepségen természetesen felszólalt, sőt temperamentumosabban beszélt, mint egy negyedszázaddal azelőtt — Drezdában... Mindenesetre harciasabban — „radikálisabban", mint mikor a revizionizmusért harcolt...

FRANZ MEHRING

Mehringgel kapcsolatban egyéni élményem abból áll, hogy 35 esztendővel ezelőtt egyszer, késő éjjel, néhai Erdélyi Mór elvtársunkkal Drezda egyik főuccáján sétáltam, amikor az uccának velünk szemben levő oldalán egy kísértetszerűen vánszorgó férfiban Franz Mehringet ismertük fel, de olyan körülmények között, hogy megszólítani sem lehetett. Erről a furcsa találkozásról kell itt néhány sorban megemlékezni.

*

1903-ban, a nevezetes drezdai kongresszus idején Franz Mehringnek a német szociáldemokrata pártban már megvolt a súlya és hírneve. Mehring már akkor is a német szocialista mozgalom legelső és legragyogóbb tollú stilisztájának számított. A „Neue Zeit"-ban hétről hétre megjelent, kis nyíllal jelzett vezércikkei általában versenyen kívül álltak és mondhatni, hogy nemcsak a német szociáldemokrata pártban, hanem az egész német nyelvterületen. Ugyanilyen értékelésben részesítették néhány irodalmi művét is. Csak gondoljuk meg, hogy a német kultúra magas nívója mellett ilyen pozíció politikai és morális tekintetben is mit jelentett. És amikor a pártban kitört a viszály a revizionista irányzat körül, Mehring a legélesebben a revizionisták — ellen harcolt. Ezt a revizionista mozgalom néhány képviselője súlyos veszedelemnek érezte és ezért a drezdai kongresszuson

éppen Mehringet fogta példátlan hevességű pergőtűz alá. És Mehringnek, az irodalom ezen Achillesének, sajnos, voltak sebezhető helyei.

*

Mehring „bűnei" régebbi keletűek voltak. Ha összegezzük azt a bűnlajstromot, melyet ellene a kongresszuson szereplő revizionisták előterjesztettek, akkor az derül ki, hogy egy időben — súlyosbító körülménynek vették, hogy a kivételes állapotokig visszamenő években — Mehring a szociáldemokrata párttal szembenálló polgári lapokba dolgozott s hogy a német szociáldemokrata párt történetéről irott műve első kiadásának számos, a pártra sérelmes részlete volt. Ezeket a régi dolgokat ásták ki a kongresszuson és színezték ki Mehring régebbi, itt-ott elszórt írásaiból való idézetekkel. Ennek a leleplező hadjáratnak egyik szereplője G. Bernhard volt, aki akkor valamelyik pártlapnál dolgozott, de azóta — német nagypolgári lapnak lett híres főszerkesztője... Illetve azóta már ő is emigrációba jutott...

Az idősebb elvtársak Mehringnek ezt a multját ismerték, de megbocsátották, mert az volt a felfogásuk, hogy későbbi ragyogó működésével Mehring mindent jóvá tett. De a kongresszus jelenlevőinek nagy többségét szenzációként érték a Mehring-ellenes támadások. A vihar és konsternáció óriási, szinte leírhatatlan volt. A késő estig, az ülés végéig tartott. Az elnök csak annyit tudott kijelenteni, hogy Mehring a támadásokra majd — másnap válaszol. De hogy mit tud majd az elhangzottakra válaszolni és mi lehet a dolgoknak Mehringre vonatkozó konzekvenciája: az a szélesebbkörű publikum számára — amelyhez a vándorúton levő Erdélyivel együtt, aki csak délelőtt vetődött a kongresszusra, én is tartoztam

— páratlanul izgalmas rejtély volt. És néhány órával később, amikor Erdélyivel még mindig a délutáni szenzációról beszélgettünk, az említett főuccának jóval éjfélutáni csendjében és sötétjében ott láttuk felbukkanni Mehring alakját. Ha valóságos kísértettel találkoztunk volna, az sem gyakorolt volna reánk nagyobb hatást...

Mehring bicegő járású volt. Egyik lábát vonszolta. Ha öt lépést ment, megállt, mintha odacövekelték volna. Állt percekig, megint ment öt lépést és megint megállt, magába mélyedve. Szinte látszott rajta a sötétben is, hogy vulkán dolgozhat benne már délután óta. Látszott, miként szedi össze gondolatait, rakosgat régen elmúlt történeteket egymásra és készül a holnapi ellentámadásra. Ember még olyan erős benyomást talán nem tett reám, mint ennek a férfiúnak kísérteties alakja azon az éjszakán.

*

Másnap Mehring szóhoz jutott, de csak mindössze néhány pillanatig beszélt és nyilván a pártvezetőséggel történt valamelyes megállapodás alapján. Lehet, hogy amikor mi éjjel láttuk ilyen feldúlt állapotban, éppen valamilyen összejövetelről jött, amely felszólalására vonatkozóan határozott. Tehát néhány pillanatig beszélt csupán és csak annyit mondott, hogy a tegnap ellene felhozott vádakra most nem felel, kéri a kongresszust, vegye tudomásul, hogy 14 napon belül védelmére szolgáló anyagát össze fogja gyüjteni és minden részletre vonatkozóan kimerítő módon fogja igazolását a párt illetékes fórumai elé terjeszteni.

A kongresszus ezzel az ideiglenes válasszal megelégedett.

Néhány napon belül Mehring „Rechtfertigung" —

Igazolásom — címen felelt is a vádakra. A pártsajtóban természetesen megvoltak az utórezgések. A német pártban mindig szinte korlátlan volt a kritikai szabadság.

Mehring továbbra is a német pártirodalom legelső stilisztája maradt. 1919-ben mint a szélsőbaloldal táborának szóvivője halt meg.

IGNAZ AUER

Az egykori hatalmas német szociáldemokrácia élén álló egyéniségekről szólva, történelmi hálátlanság volna meg nem emlékezni Auer Ignácról. Auert én csak egyetlenegyszer láttam, éspedig a már említett drezdai pártkongresszuson, 1903-ban. Ezen a kongresszuson Auer arról beszélt, hogy milyen jogosult elégtételt érez ő a drezdai nagy választási győzelem miatt — a párt most már felvitte hárommillió szavazatig —, pedig 30 évvel ezelőtt, 1873-ban őt Drezdából szocialista agitáció miatt kiutasították!...

Az öntudatra ébredt munkásosztály harcai történetét szemlélve, sokszor beszélünk előharcosokról, pionírokról. Ha valaha volt férfi, aki az előharcos díszes jelzőjét megérdemelte, aki valóban a modern munkásmozgalom legelső nagy építőmesterei közé tartozott: a német szociáldemokrácia egyik legelső ügyvezető-elnöke — „Vorstand"-ja, ahogy ott nevezték —, Auer Ignác valóban a legelső és a legnagyobb szervezők egyike volt.

1873-ban már üldözik agitációs tevékenysége miatt, 1875-ben az üldözések már olyan mértékűek, hogy Gothában — Auer nagy kezdeményező tevékenysége következtében — lassalleanusok és eisenachiak egyesülnek, hogy együtt, jobban kivédhessék a reakció támadásait. 1878-ban az egyesült pártra lesujt a Bismarck-féle kivételes állapot. Hogy a kivételes állapot 12 esztendeje milyen kálváriát jelentett a német munkásságra, azt ugyancsak Auer örökítette meg „Von Gotha bis

Weimar" című nagyszerű könyvében, melyet sötét napokban újra és újra elő kell vennie annak, akinek vigaszra és belső épülésre van szüksége.

1890-ben a Bismarck-törvény megbukik, Auer vezetésével a szervezésnek és továbbépítésnek új időszaka kezdődik, míg 13 évvel később Auer — igaz hogy már élete alkonyán, de mégis — diadalmasan állapíthatja meg: 3 millió szavazatot kapott a német szociáldemokrata párt, aminek eddig még sehol a világon nincs párja!

*

Ahogy Auer ott ült a drezdai kongresszus elnöki asztalánál hetven esztendejével a vállán, amely hét évtizednek jóval nagyobb felét a német öntudatos munkásosztály politikai szervezőmunkájának áldozta, valóban nagy történelmi fejezetet személyesített meg. Auer részben felemelő, de részben tragikus látványt is nyujtott. Külső alakra Auer germán óriásfajta volt, de a sokévtizedes munka a robusztus embert összetörte. Mégis méltóságteljes és imponáló maradt. Ahogy ott ült az elnöki asztalnál hosszúszárú nagy pipájával a szájában és majdnem ugyanakkora nagy hallócsővel a fülében, volt rajta valami tragikusan groteszk is, de azért mégis csak lehetetlen volt elsőnek nem őt észrevenni a teremben...

Azok közé a szónokok közé tartozott, akiktől mindig vártak valamit és bizony Drezdában a nagy „leszámolás" alkalmával is úgy volt, hogy szavaival nagy rendet vágott a gondolatok és fontos szavak ütközetének mezején...

Az történt ugyanis a drezdai nagy vitában, hogy Auer Bebellel szembekerült. Azt az álláspontot képviselte, hogy mindaz, amit „revizionosta veszély"-nek neveznek, inkább mondvacsinált veszedelem és a né-

met szociáldemokrácia soha egy pillanatra az osztályharc mezsgyéjéről le nem tért. Hiszen — mondotta Auer —, ha a tömegeket valaha is elhagyta vagy elhanyagolta volna, nem kaphatott volna 3 millió szavazatot. Kifejtette, hogy a szociáldemokrácia napi gyakorlati feladatainak figyelembevétele nem „revizionizmus" és ne konstruáljanak irányzatokat ott, ahol ilyenek nincsenek. Nagy, éles és szatirikus beszédéből az is látszott, hogy Auer — még Bebelnek is mer „odamondogatni". Tőle ezt se vehette senki rossznéven.

*

A szatira és az odamondogatás Auernek valóban erős oldala volt. Olimpuszi nyugalommal mindig szellemes, de mégis a legvaskosabb igazságokat vagdosta azok fejéhez, akikkel szembeszállt. Noha azok közé tartozott, akiket azzal gyanúsítottak, hogy rokonszenveznek a revizionistákkal, a kongresszuson Auer Bernsteinnel is alaposan elbánt. Azt mondta róla, többek közt, hogy születése és fajtája szerint ugyan — lehetne új Messiás..., de ügyessége nincs hozzá megfelelő, mert rendszerint melléfog... — De arról is volt szó a kongresszuson, hogy Auer levelet is írt Bernsteinnek és ott „Edét", az ifjúkori pajtást, drasztikus jelzőkkel illette, mondván: „Ilyeneket még ha meg is kell csinálni, akkor sem kell vele büszkélkedni, akkor sem kell megírni..."

Előző napi beszédében Bebel panaszkodott, hogy mennyit volt már kénytelen „lenyelni" ezek miatt a dolgok miatt. Erre Auer azzal válaszolt, hogy Bebel ne panaszkodjék — mindnyájunknak az a sorsunk, hogy „nagyokat nyeljünk", mert aki élni akar, annak nyelnie is kell...

*

Ama bizonyos mértékig szerencsésebb korszakban, pátriárkálisabb viszonyok között, Auer a szervezett német munkásságnak egyik legérdemesebb pátriárkája volt. Nemcsak hogy nem haragudtak rá, szerették, tisztelték. E sorok írója boldog, hogy a német munkások vezetői nagy garnitúrájának még ezt a díszét is láthatta.

Auerre való visszaemlékezésem azt a biztos érzést is kelti bennem, hogy a német munkásság soraiban lesznek majd még a jövőben is Auerek, akik diadalmasan meg fogják állapítani, hogy az üldöztetések — hasztalanok voltak... Drezda idejében volt a német szocialistáknak egy kedvenc szavajárása, körülbelül így szólt: „Den Sozialismus in seinem Lauf, hält weder Ochs noch Esel auf..."

KARL LEGIEN

Ha Bebelről azt írtuk, hogy a szervezett német munkásság koronázatlan királyának tekintette, akkor Karl Legienről, a német szakszervezeti mozgalom egykori vezetőjéről, mondhatjuk: a maga idejében, a maga területén ő sem volt kisebb hatalom.

Ezt a nagy hatalmat a külsőre jelentéktelen emberke azon a réven gyakorolta, hogy személyében képviselte azt az óriási apparátust, amelyet az elmult évtizedekben a német szakszervezeti mozgalom épített föl. Ennek a hatalmas, sokrétű és sokkerekű óriási gépezetnek az első tervezője Karl Legien volt, az egykori famunkás. Ő konstruálta és hordta össze a nagy szakszervezeti csúcsszervezetnek első alkatrészeit, ő teremtette meg, ő hívta életre a 90-es évek elején a híressé és mintaszerűvé vált „Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands" elnevezésű testületet, amely a német szakmai szervezetek vezetőségeinek központjává fejlődött.

*

Nagyhatalmak egymásmelletti viszonya soha sincsen surlódások nélkül. A német munkásmozgalom történetében is gyakoriak a differenciák a politikai párt és a szakmai mozgalom szervezetei között.

Nagyon derűs oldaláról mutatkozik ez az időleges differencia egy epizódban, amely jó néhány évtizeddel ezelőtt játszódott le a német szociáldemokrata párt egyik kongresszusán. Ezen a kongresszuson a szakszervezeti

mozgalom dolgairól volt szó. Legien beszélt a kérdésről és beszélt ezeknek a felmerülő ellentéteknek jelenségeiről és okairól. A pártkongresszus óriási derültsége közben elmondotta, hogy Auerrel, a párt titkárával levélváltása volt a kérdésben és Auer többek között ezt írta neki:

„Nyilván nektek ott a Generalkommission-ban nagyon viszket a hátatok; nos, ha muszáj — alkalomadtán majd alaposan megvakarjuk..."

Olyasmit is írt és mondott egy más alkalommal Auer, hogy gondoskodni fognak róla, hogy „a német munkásmozgalomban ne teremhessen meg a Gomperzék búzája..." (Gomperz, amint tudjuk, egykor az amerikai Trades Unionok vezetője volt. Széles körben az volt az elterjedt felfogás, hogy Gomperz és társai nem viselik szívükön az amerikai munkásosztály érdekeit az amerikai munkáltatókkal szemben.)

Annak a számára, akit ezek a problémák behatóbban érdekelnek, nincs tanulságosabb valami, mint a mélyére nézni, hogy mi volt a politikai és a szakszervezeti mozgalom között időnként felmerülő surlódásoknak az oka és a lényege.

*

A német munkásmozgalom történetéből megállapítható, hogy a politikai mozgalom vezetői a szakmai szervezkedés jelentőségét soha, a kezdeti időkben sem tévesztették szem elől. A mozgalom előharcosai mindig megszívlelték Marxnak erre vonatkozó útmutatásait és tanításait. Marx pedig már az első Internacionáléban nagy fontosságot tulajdonított a szakmai szervezeteknek. Köztudomású, hogy már az 1866. évi genfi kongresszuson Marx szellemi irányítása alapján olyan határozatot

hoztak, amely a szocialista munkások gazdasági szervezeteinek fontosságát a lehető legélesebb formában hangsúlyozta ki.

„Szakszervezetek megalakítása és elősegítése, ez a munkásosztály legfontosabb feladata mind a jelenben, mind a legközelebbi jövőben. Ezek a szervezetek arra hivatottak, hogy a tőke túlkapásait ellensúlyozzák, de ezenkívül meg kell tanulniok azt is, hogy a munkásosztály szervezetének a teljes egyenjogúság céljait szolgáló gyúpontjaivá fejlődjenek. Támogatniok kell minden szociális és politikai mozgalmat, amely erre a célra törekszik, önmagukat pedig az egész osztály cselekvő harcosainak és képviselőinek kell hogy tekintsék. Törődniök kell a legrosszabbul fizetett munkások ügyeivel, valamint például a szétszórt mezőgazdasági munkások érdekeivel is, akik műveltségük alacsony foka miatt is képtelenek arra, hogy szervezett ellenállást bírjanak gyakorolni...“

Marxnak számos hasonló kijelentését is ismerjük. Például az „Elend der Philosophie“ című művében is írja: „A munkások szakmai szervezeteinek ugyanaz a jelentősége, mint amilyen a polgári középosztály szempontjából a községek megalakítása volt...“

Ezeket az iránymutatásokat és az erre vonatkozó határozatokat a szociáldemokrata párt már a kezdeti korszakban is magáévá tette és különösen Liebknecht és Bebel, de még a lassalleánusok is igyekeztek ezt a fölfogást érvényesíteni. A mult század hetvenes esztendőinek elején a lassalleánusok által vezetett „Általános Német Munkásegylet“ egyik határozata a gazdasági szervezetek kérdésében kimondja:

„A szakszervezetekben a politikai harcot a törvényes keretek korlátozzák. Ezt a harcot a szociál-

demokrata párt szervezeteiben kell lefolytatni. Azt viszont, amit a politikai pártszervezet nem tud nyujtani, hogy tudniillik a harcból a munkások már ma is anyagi hasznot húzhassanak — azt a szakszervezetek útján kell elérni..."

*

Németországban a viszonyok úgy alakultak, hogy idővel a szakmai szervezetek jelentősége folyton fokozódott. A rohamosan növekvő német ipar következtében milliós tömeggé növekedtek azok, akik rákényszerültek, hogy gazdasági szervezeteikben a messzebbmenő és az ideális célkitűzéseken innen, a mindennapi kenyérért és a kedvezőbb munkaviszonyokért harcoljanak, rákényszerültek arra, hogy a szociálpolitikai küzdelmek mindennapi frontján érhessék el életviszonyaik javulását.

Természetes, hogy a munkásmozgalomnak ez az ágazata, a harcnak ez a frontja, bizonyos mértékig öncélúvá lett. Természetes, hogy megteremtette ez a mozgalom a maga saját medrét, irányzatát, a maga sajátos eszközeit és módszereit. A politikai mozgalommal a szakszervezetek keretében folytatott napi küzdelemnek ilyenformán úgyszólván csak ideális kapcsolatai maradtak.

Ennek a viszonynak a kialakulásához hozzájárult az is, hogy Németországban a háború előtt tulajdonképpen nem volt demokrácia, sőt számos tartományban a kormányzati gyakorlat egészen reakciós volt. Nem volt olyan egyesülési és gyülekezési jog és szabadság, amely lehetővé tette volna, hogy a munkásmozgalom két ágazata között olyan legyen a kapcsolat, mint például Angliában, ahol a Labour Party — a munkáspárt — az angol munkásosztály politikai és gazdasági mozgalom

együttes és közös szervezetévé és képviselőjévé fejlődhetett.

De ezeknek a kedvezőtlen körülményeknek az ellenére is megállapítható, hogy a német szakszervezeti mozgalomban azért nem fejlődhettek ki azok a beteges kinövések, amelyektől Auer említett jóslatában félt, amikor a Gomperz-irányzatra célzott. Viszont meg kell állapítani, hogy ott, ahol nem sikerült egyes személyekben biztosítani a politikai és gazdasági mozgalom vezetésének egységét — mondjuk a perszonál-uniót —, ott a gazdasági szervezetek vezetésében a politikai semlegességnek bizonyos tünetei mutatkoztak a szociáldemokrata pártmozgalommal szemben. Elegendő, ha ebben a vonatkozásban megemlítjük ennek az irányzatnak például a német nyomdászszervezetben való jelentkezését. Emlékezetes, hogy itt ez a semlegességi irányzat Rexhäuser szerkesztő személyében egészen a párttal való szembehelyezkedésig fejlődött.

*

Bizonyos, hogy ez a fejlődés Németországban a szervezett munkásság lelkében is nyomokat hagyott. Nem mennénk el odáig, hogy ezt a mozgalom szervezeti vagy lelki elferdülésének nevezzük. Ahhoz, hogy ilyen méretű bajt megállapítsunk, a probléma alaposabb és részletesebb megvizsgálására volna szükség. Azonban, hogy a mozgalom politikai és gazdasági harci frontjai között nem volt olyan harmónia, mint amilyenre különösen a világháború utáni forradalom átalakulása idején szükség lett volna, az egészen kétségtelennek látszik. Egyes jelenségekből lehet erre következtetni és meg lehet állapítani, hogy az egész osztály küzdelmének sztratégiájában, vagy sztratégia-vezetésében nem volt meg a szükséges összhang.

Emlékszem a német politikai mozgalom egyik legismertebb vezetőjének, Hilferdingnek arra a panaszára, hogy a legkritikusabb időpontban, amikor a német forradalomnak nagy és messzemenő politikai célkitűzéseket kellett volna megvalósítania, az egész forradalom egyszerű bérmozgalommá alakult át. Ugyanennyire jellemző ebben az összefüggésben az az esemény is, amikoris az ellenforradalom uralomrajutása előtti időkből való utolsó Müller-kormány azért bukott meg és azért volt kénytelen a megbízhatatlan Brünningnek átadni a kormányt, mert a szakszervezetek vezetőinek nem állt módjában hozzájárulni a munkanélkülisegély nagyon jelentéktelen leszállításához ...

Végül rá kellene mutatni arra is, hogy a fasizmus uralomrajutása előtt, amikor — éppen a gazdasági szervezetek megvédelmezése érdekében — döntő harcokban, akár a legvégső eszközök igénybevételével is, meg kellett volna akadályozni az ellenforradalom győzelmét, ez a szükséges védelem, sajnos, elmaradt.

Igaz, hogy ezekben a tragikus időkben Legien már nem élt. Méltánytalanság volna tehát, ha ezekért a szomorú következményekkel járó mulasztásokért is őt akarnók megterhelni, csak azért, mert a gazdasági szervezeteknek és ennek az irányzatnak évtizedekkel ezelőtt ő volt a megteremtője.

*

Legien többször járt Budapesten úgy a háború előtt, mint a forradalom utáni időkben is. Ezekben az utóbbi években a távolabb állóra Legien már csak csendesen, öregesen figyelő férfinak látszott.

Valahányszor Legient Berlinben meglátogathattam, akár a híres Engelufer-en levő irodájában, akár a ber-

lini birodalmi gyűlés folyosójának egy-egy pihenősarkában, szívesen beszélgetett budapesti élményeiről és és más fontos dolgokról.

Sok vigaszos szava is volt e sorok írója számára, amikor mint emigráns látogatta meg Legient Berlinben.

Évtizedeken keresztül Legien mint szociáldemokrata képviselő a német Reichstagban is ott állt az első nagy harcosokhoz tartozó férfiak mellett és azokkal szolidaritásban vívta a német proletariátus nagy harcát. Életének főműve a szakmai szervezetek hatalmas egybefoglalása volt. Ennek az óriási organizációnak működése évtizedeken keresztül mintául szolgált az egész világ szervezett munkásságának. Legien maga sohasem volt egyoldalú, igyekezett helytállni mint olyan férfiú, aki tudta, hogy a munkásosztály napi küzdelmei a nagy egyetemes végcélnak csak állomásait jelentik.

ROSA LUXEMBURG

Aki Luxemburg Rózát, ezt a vézna, rossz növésű asszonyt 1913-ban a Bebel temetésén látta, ahogy ott zokogott, alig gondolt volna arra, hogy Luxemburg Róza esztendőkön keresztül mily keményen harcolt Bebel nagy pártjának politikája ellen, s különösen nem sejthette volna, hogy a forradalmi meggyőződésnek milyen olthatatlan lángja lobogott ennek az asszonynak egész lényében.

A szocialista munkásmozgalom egyes szakaszainak egész sorozatát kellene megírni, ha Luxemburg Róza szerepéről megközelítő képet akarnának rajzolni. Írni kellene az orosz-lengyel forradalmi szocialista frakciók működéséről, mert Luxemburg tevékenysége ott kezdődött voltaképpen, ahol még a mult század végén megtanult harcolni a cárizmus zsarnoksága ellen, a lengyel nép nemzeti elnyomatottsága ellen, a szociális és faji rabság ellen — szóval ilyen sokszoros elnyomatás ellen! Ezekben a küzdelmekben fejlődött ki az a lelkisége, amely meghatározta magatartását a hatalmas német szocialista párt keretében felmerült problémákban: a revizionizmus kérdésében, a porosz választójogért folytatott harcban, az 1914. évi hadihitelek kérdésében, valamint a forradalmat megelőző időkben és az életére végzetessé vált 1918-as esztendők küzdelmeiben.

*

Luxemburg Róza már egy évtizede a hatalmas német szociáldemokrata párt munkáiban vett részt, ami-

kor 1905-ben kitört az első orosz forradalom. Luxemburg felfigyel ennek a forradalomnak legjellegzetesebb és újszerű jelenségére, a politikai tömegsztrájkra. — A német párt 1906. évi kongresszusán, majd pedig nagyon nagy feltünést keltett „Tömegsztrájk, párt- és szakszervezetek" című füzetében már főként csak ez a probléma foglalkoztatja. „A tömegsztrájk — írja — az osztályharc évekre, talán évtizedekre kiható periódusának nevezője és gyüjtőfogalma." Majd pedig: „Az orosz forradalom a proletárság forradalmi mozgalmainak évtizedekre kiható tanítómestere lesz..., nem a legjobban szervezettek, hanem a rosszul szervezett munkások lesznek a nagy akciók résztvevői..."

Ez a felfogás természetesen ellentétbe juttatta őt a német szakszervezeti és pártvezetőkkel, akikkel egyre élesebben vitatta a szervezetek és a mozgalom keretei jelentőségének elsőbbségét is.

*

Amikor, 1910 körül, a német pártban előtérbe jutott a porosz reakciós és más tűrhetetlen tartományi választójog elleni küzdelem problémája, Luxemburg Róza a harci eszközök kérdésében éles ellentétbe jutott a párt egészével. Már kénytelenek voltak tőle eltávolodni még azok a vezető elvtársak is, akik pedig mint a német párt radikális és revízióellenes irányzat hívei hosszú ideig közel álltak hozzá és akik ennek a kiváló asszonynak szellemi nagyságát és zsenialitását egyébként soha egyetlen egy pillanatig sem vonták kétségbe. Állást foglalt ellene természetesen Bebel a kongresszusokon, Kautsky Károly a „Neue Zeit"-ban, mely folyóiratnak Luxemburg Róza hosszú évtizedeken keresztül egyik legfőbb munkatársa volt. Hogy a párt hivatalos szervei-

nek vezetőivel, például Scheidemannal, Müllerrel, Ebert-tel és másokkal teljesen hadilábon állt, az természetes.

*

A világháború kitörésének tragikus napjaiban ez a helyzet egyre csak rosszabbodott. A német hadihiteleknek 1914 augusztus 4-én történt megszavazása már az első hetekben frakciókra tépte a német szociáldemokraták addig egységes táborát. De azért az ellentéteken túl természetesen a jó, régi harcosok még a legélesebb összetűzések idején is ügyeltek arra, hogy a munkásmozgalom egysége nagyobb kárt ne szenvedjen. Azonban, sajnos, voltak egyesek, akik hevükben és haragjukban olyan messzire rohantak, hogy a visszafelé vezető utat többé meg nem találhatták. — Luxemburg Rózának évtizedeken keresztül szűkebb bajtársa és mindvégig tisztelője, Kautsky, azt írja ezekkel az eseményekkel kapcsolatban:

„Ennek a szétválasztó mozgalomnak egyik legkiválóbb képviselője volt Luxemburg Róza. Jelentőségét elméleti érzékének, nagy tudással, nagy bátorsággal és lángoló forradalmi szenvedéllyel párosult tehetségének köszönhette. De a pártszakadásra irányuló hajlamát az orosz birodalom forradalmi miliőjéből vette, amelyből ő is származott. Ennek példája pedig, különösen 1905 óta, erősen hatott rá és számos heveskedőre, akik az orosz és a nyugateurópai viszonyok közötti különbséget nem tudták figyelembe venni...

A marxisták között is alakult egy csoport, amely ezt a szekta-fanatizmust fejlesztette és a munkások pártjából mindenkit el akart távolítani, aki nem volt hajlandó ennek a szektának a főnökére, Leninre, felesküdni... Luxemburg Róza ezen a szektárius korlá-

tozottságon felül tudott emelkedni, azonban 1905. évi orosz tapasztalatai alapján a tömegek szervezetét kevésre becsülte. A felé a felfogás felé hajlott, hogy a tömeg kapható az elindulásra, ha néhány bátor ember akad, aki kezdeményez. Ilyen felfogás alapján könnyen fordult a párt szilárd keretű szervezetei ellen, ha — a vezetőkben csalódást érzett. Így történt ez 1914 augusztusában is, amikor Luxemburg Róza előbb a német pártvezetőséggel, majd később velem is konfliktusba keveredett..."

*

A szerencsétlen világháború későbbi éveiben, mint emlékezetes, a svájci Zimmerwaldban ez az irányzat a különválást nemzetközi méretekben is megkísérelte. Új Internacionále alakításával is próbálkozott. Ennek a mozgalomnak is Luxemburg Róza volt a lelke. Az ő működése révén alakult ki a háború végéig a Spartakuszok csoportja. Ismeretesek azok a tragikusan véres harcok, amelyek e között a csoport és a német szociáldemokraták között a forradalom első heteiben lejátszódtak. Ámbár ezt a német csoportot általában a bolsevistákkal szokták volt azonosítani, meg kell állapítani, hogy az ellen az irányzat ellen, amely Lenin 1917. évi győzelmével Oroszországban uralomra jutott, Luxemburg Róza — az irányzat antidemokratikus volta miatt — többször élesen szembeszállt.

*

Csodálatosan éles dialektikájú, tüzes szavú és páratlan szívósságú harcosa volt Luxemburg Róza annak az álláspontnak, amit képviselt. Nem volt, aki a versenyt vele fölvehette volna. Hogy menyire mindig az övé volt nemcsak az élesebb, de az utolsó szó is, annak bizonyítékául

szolgáljon a következő époly derűs, mint jellemző epizód:

Az Internacionále egyik irodaülésén Bebel szólt a tárgyhoz. Alighogy az öreg szóhoz jelentkezett, már szót kért ellene Luxemburg Róza. Az elnöklő Vandervelde természetesen azonnal megadta a szót. De természetesen Bebel sem hagyta magát és Róza után — Luxemburgot szűkebb körben csak egyszerűen Rózának becézték — ismét azonnal Bebel szólalt fel. Éppen csak az első mondatoknál tartott Bebel, amikor — Róza kért szót. Vandervelde nem sokat körülményeskedett, hanem mikor látta, hogy merre megy a kocsi, egyszerűen úgy ahogy kettejük közül — Róza és Bebel közül — az egyik végzett, Vandervelde minden külön jelentkezés nélkül a szót átadta a másiknak. Bebel után intett mindig Rózának, Róza után Bebelnek... Így ment ez jódarabig és amikor egyszer Róza végzett, Vandervelde ismét int Bebelnek. Az öreg gondol egyet, legyint a kezével és csak annyit mond: „Ach was, das Fraule soll das letzte Wort haben..." Ugyan, legyen az aszszonykáé az utolsó szó...

Szóval Rózával szemben még Bebel is gyengének bizonyult.

*

Magánéletben Róza kedves, barátságos, szelíd volt. Ennek a belső szelídségnek és melegségnek egyik legmeghatóbb dokumentuma az a könyv, amely a börtönből barátnőihez írt leveleinek gyüjteménye. Érdeklődése apró részletekre is kiterjedt. Emlékszem, feleségemmel is egyszer milyen élénken társalgott a magyar munkásnők helyzetéről, életéről és szervezkedési viszonyairól.

*

Egyik német pártkongresszuson irtózatosan erős támadásokat intézett a párt akkori titkára, Müller Hermann, a későbbi birodalmi kancellár ellen. A kongresszuson Scheidemann vette át kollégája védelmét és brilliáns szónok lévén, fínoman, de jól végig is vágott Rózán. Többek között Goethéből idézett a fejére, mondván: „Du gleichst dem Geist, den Du begreifst." Ami magyarul körülbelül annyit jelent, hogy: nem akarsz és nem is tudsz másokat megérteni... De elképzelhetjük, hogy Róza sem maradt Scheidemann-nak adósa.

Egyébként Luxemburg egy-két főműve, például a Bernstein Ede ellen kiadott vitairata: „Sozialreform oder Revolution?" vagy „Die Akkumulation des Kapitals" stb. mutatják, hogy a problémák mekkora területét, milyen mélységeit és magasságait tudta Luxemburg Róza kivételes szellemi kapacitásával átfogni.

KARL LIEBKNECHT

Liebknecht Károly mögött még csak 45 éves fiatal élet volt, amikor 1918-ban borzalmas, tragikus módon Luxemburg Rózával együtt mártírja lett annak az eszmének, melyet édesapja is világhírnevével szolgált. Az öreg Liebknecht Vilmos a „forradalom katonájának" nevezte magát. Az 1848-as német forradalomban fegyverrel a kezében harcolt, emigrációba jutott, ott élt Marx és Engels társaságában évekig és úgy került vissza Németországba, ahol Bebel Ágostonnal együtt évtizedeken keresztül a német szociáldemokrácia élén állt. Mégpedig a kivételes állapotok súlyos időszakában. Hogy Liebknecht Vilmos fiában, Károlyban is lobogva égett az a láng, amely az apa lelkében égett — sőt, talán ősi családi jellegről lehet szó, miután Liebknecht ősei között harcos protestáns prédikátorokat is találunk —, arra már 30 esztendővel ezelőtt is felfigyelhettünk. Már akkor olvashattuk, hogy Liebknecht Károly mint egészen fiatal ember ott haladt a német szocialista ifjúmunkásmozgalom élén, tevékenységéért pörbe is fogták és másfélévi várfogságra ítélték.

Ennek a nevezetes pörnek egyik momentuma az volt, hogy Bebelt — hiszen a két család hosszú ideig majdnem egy fedél alatt élt — kihallgatták arra vonatkozóan, mit tud Liebknecht Károly gyermekkoráról. Bebel természetesen csak a legszebb és a legdícséretesebb dolgokat tudta elmondani arról, hogy Károly

kicsi korában bár lármás, de mégis milyen „nagyszerű gyerek" volt...

*

Történelmileg örökké nevezetes és jellegzetes Liebknecht Károlynak az a cselekedete, hogy 1914-ben a birodalmi gyűlésnek ő volt az egyetlen olyan tagja, aki a hadihitelek ellen szavazott... Édesapja 1870-ben Bebellel együtt a hadihitelek kérdésében csak tartózkodott a szavazástól.

Személyesen csak akkor volt módomban Liebknecht Károllyal megismerkedni, amikor 1912-ben egy napot Budapesten töltött. Ennek a 24 órás itteni tartózkodásnak lefolyását érdemes kissé részletesebben is felvázolni, mert jellemző az ifjú Liebknecht élettempójára.

1912-ben béketüntetést rendezett a magyarországi szociáldemokrata párt. A gyűlés színhelye a Tattersall volt, de a gyűlést megelőzően tüntető felvonulást rendeztünk a városban. Liebknecht délután két óra tájban érkezett Budapestre. A pályaudvaron megvártam és elmentem vele a Rákóczi úton levő Palace-szállodába, ahol egy elsőemeleti uccai szobát rezerváltattam számára. Az ablakból végignéztük a felvonulás nagy részét. Azután kiszaladtunk a Tattersallba. Ott a gyűlésen Liebknecht elmondta nagy beszédét. A gyűlés után gyorsan megkávéztunk és Liebknecht kívánságára egy-két Munkásotthont néztünk meg. Azután vacsoráztunk, vacsora után ujságírói igazolvánnyal bekukkantottunk az Opera földszinti nézőterére, de csak a függöny egyik keskeny nyílásán. Ezután megnéztük Budapestet éjjel. De Liebknecht kívánságára nemcsak a kivilágított, fényesebb részét, hanem a legsötétebb Budapestet is. Liebknecht 24 óra alatt lehetőleg mindent tapasztalni akart. Nem sokat aludtunk

akkor éjjel, de azért korán reggel már találkoztunk, mert még néhány szakszervezetet is meg akart vendégünk nézni. Ezután a törvényszékre szaladtunk, hogy végignézhessen egy bírósági tárgyalást, közben egy-két látogatást bonyolítottunk le. Délben gyors ebéd következett, utána robogva ki a vasúthoz, mert kedden reggel Liebknechtnek már Berlinben kellett ügyvédi minőségben törvényszéki tárgyaláson résztvennie.

Ilyen robajos tempóban élt Liebknecht odahaza is.

*

A Budapesten töltött 24 óra alatt Liebknechttel nagyon összemelegedtünk. Ezt a nagyszerű, tüzeslelkű férfiút, sajnos, többé nem láttam soha. Szomorú sóhajtásaimat, virágkoszorú helyett, elküldtem távoli sírjára.

FRIEDRICH EBERT

Mintegy 25 évvel ezelőtt a külföldi összejöveteleken mind gyakrabban tűnt fel a német delegációk élén Ebert, a weimari német köztársaság későbbi elnöke.

Ahogy emlékezetemben visszapillantok erre a férfiúra, akit sorsa az egykori szíjgyártóműhelyből fölemelt a 70 milliós birodalom köztársasági elnöki méltóságába, ma sem látok Ebert sokat gáncsolt és mártíromságra ítélt külső alakjában különösebben feltűnő vonást, hacsak nem valami tisztaságot, amit ha már valakin észrevettünk, mindig jólesik. Azelőtt csak Bebelről mosolygott le ehhez hasonló egyszerűség és keresetlen kifogástalanság.

A másik vonás, melyet észre kellett venni Ebert személyén, szinte szomorúságba hajló komolysága, mely mindenfajta fellépése alkalmával kifejezésre jutott. Azt mondhatnám a csendes tragikumra, amely egyéni sorsává lett, szinte predesztináltnak látszott, noha testalkatra egészséges, sőt robusztus, a szónoki tribűnön pedig nagy hatást gyakorló ember volt.

Amennyire módom és alkalmam volt Ebertet és a német helyzetet közelebbről is megismerni, azt hiszem, ez a férfiú azokon az őrhelyeken, ahová állították, soha a kötelességmulasztás bűnét el nem követte. Ha mégis annyi gáncs, annyi gyűlölet érte az életben, ha még az emlékét sem részesítik abban a tiszteletben, melyet feltétlen megérdemelne, ennek szerintem az az egyszerű magyarázata, hogy minden nagy ügynek mártírra, bűn-

bakra van szüksége. Amikor ilyen áldozatot keresnek, természetes, hogy a felületesen szemlélődők és ítélkezők tömege, vagy az alantas célzatú demagógia, nyílaikat annak a testébe lövöldözik, aki a legkiemelkedőbb helyen áll.

Az ilyenfajta támadásokból Ebertnek már életében is kijutott annyi, hogy egy nálánál kevésbé komoly és kevésbé kötelességtudó, vagy gyengébb fizikumú férfiú csak sokkal rövidebb ideig tudta volna azt el- vagy kibírni.

*

Eberttel való egyetlen olyan találkozásra sem emlékszem, amikor más lett volna benyomásom, mint az, hogy a felelősségtudásnak valósággal eleven szobra. Zordság soha nem volt egyéniségéből kiérezhető, csak komoly figyelmesség és persze az, amit — német alaposságnak neveztünk.

A világháború idején, Garamival való külföldi útunk alkalmával, többször találkoztunk Eberttel Berlinben. Ebert ekkor már a hatalmas nagy német testvérpárt legeslegszűkebb — mondjuk 3—4 tagból álló — vezérkarának is tagja volt.

Olyan időben történtek ezek a találkozások, amikor a vilmosi hadviselés és politika ellen az európai semleges államok szocialistái között is óriási volt már a megütközés és elkeseredés. Tapasztalatainkról hűségesen referáltunk a német elvtársaknak és megmagyaráztuk nekik azt is, hogy Európaszerte úgy látják a szocialisták, mintha a német elvtársak a kelleténél erősebben azonosítanák magukat a birodalmi kormányzat politikájával, holott ez a kormányzat sehol nem veszi figyelembe a szocialisták elvi szempontjait a háború és béke kérdésében.

Emlékszem, hogy ezeknek az akkori sorsdöntő kér-

déseknek fölvetése és tárgyalása a jelenlévők közül senkire sem volt olyan nagy hatással, mint Ebertre. Barátaink közül senki sem tanusított ezekkel az élethalál-kérdésekkel szemben annyi igazi megértést, mint éppen ő, senki sem sejtette meg ezekben a mérhetetlen nagy tragikumot úgy, mint Ebert. Nem erősködött a német birodalmi politika nagy „igaza" mellett, mint ahogy azt néhányan — úgy a németség, mint a szocializmus jóvátehetetlen kárára —, sajnos, túlzott mértékben megtették. Nem volt az egész idő alatt egyetlen olyan szava, amely kétségessé tette volna, hogy Ebert igenis ezekben a vérmámoros időkben is elsősorban szocialista, aki tudja, hogy az, ami történt, minden vonatkozásában és minden változatában óriási szerencsétlenség s hogy szocialistának ilyen helyzetben nincs és nem lehet másfajta kötelessége, mint alárendelni minden szempontot a — béke kérdésének.

Ebert szavaiból, Ebert szeme pillantásaiból akkoriban igenis ez a szocialista becsületesség volt kiérezhető.

*

Ebert már a 70 milliós német birodalom köztársasági elnöke volt, amikor — 1920 tavaszán — újból láthattam őt. Emlékezetem szerint nem volt semmi különösebb okom arra, hogy Ebertet hivatalában felkeressem, de hát az ember csak gyarló és esendő és én éppen csak talán arra voltam kíváncsi, vajjon „hogyan fest" az egykori szíjgyártósegéd a berlini Wilhelmstrasse palotájának hivatali termeiben, ott, ahol valamikor Bismarck herceg, a híres vaskancellár, a német szociáldemokraták egykori kegyetlen ellenfele hivataloskodott.

Egyszerű kíváncsiskodás vezetett csak, látni akartam, milyen is az, ha szociáldemokrata, munkás, egyszerű

proletár áll a legmagasabb hivatali helyen abban az államban, ahol néhány évvel, vagy talán még néhány hónappal azelőtt szociáldemokrata meggyőződésű ember még állami napidíjas sem lehetett, ahol az ilyenfajta harmad- vagy tizedrangú állampolgár csak éppen arra volt jó, hogy ezért az államért a bőrét vigye a vásárra...

Elmentem tehát a wilhelmstrassei palotába és nem tagadom, hogy nem is minden elfogódottság vagy meghatottság nélkül léptem — az elnök úr őexcellenciája, azaz hogy — Ebert elvtársam elé..., aki a körülményeknek megfelelően egyszerű természetességgel és barátsággal üdvözölt, úgy, ahogy régi ismerősök és barátok között szokás.

Az általános beszélgetési témából, amely közöttünk folyt, arra emlékszem a legélénkebben, hogy — a németekre jellemző — nagy alapossággal, számszerű adatokkal bizonyította, milyen szépen emelkedtek az utóbbi néhány hónapban az adóbevételek és mennyire csökkentek a szokássá vált zavargások.

Ebert ezekből az adatokból arra következtetett, hogy az új állapot végre a konszolidálódás, az állandósulás és megszilárdulás felé halad. Szavai, nyilatkozatai a régi komorkodó hangúak voltak, de végeredményben mégis bizakodás szólt belőlük.

Tőlem, aki akkor már emigráns voltam, ezekkel a szavakkal búcsúzott: „Behalten Sie guten Mut..." Ne veszítse el a bátorságát...

Reménykedett a saját dolgában, engem pedig a nehéz helyzetben ugyancsak bátorított és vígasztalt.

*

Nyilván akadnak majd olvasóim közül, akik csodálkozással állapítják majd meg, hogy milyen

túlságosan reális, túlságosan józan dolgokon járt Ebert esze, amikor 1920 elején száraz, adófizetési kérdésekről beszélgetett velem, ahelyett, hogy inkább a német forradalom „kiszélesítésének" kérdésével, vagy holmi „világforradalmi" problémákkal foglalkozott volna. Ebből is természetesen, arra fognak esetleg egyesek következtetni, ami Eberttel kapcsolatban azóta már oly sokszor és anynyiféle változatban megtörtént és megismétlődött, hogy tudniillik milyen bűnös Ebert abban, hogy a német forradalom, illetve a weimari német köztársaság elbukott.

Az ilyen gondolatok felbukkanását lehetségesnek tartom, de ezen a helyen mégsem tudnék ezekkel kimerítően foglalkozni. Viszont nem akarnám elmulasztani annak a kihangsúlyozását, hogy én az ilyenfajta gondolatokat határozottan téveseknek tartanám. Tévesnek tartanám az ilyenfajta ítéletet tárgyi és személyi motívumokból egyaránt.

Az akkori német eseményeknek rengeteg leírását és bírálatát olvastam és egy úgynevezett baloldali beállítottságú történetíró művében akadtam arra a mélyértelmű mondatra, hogy személy szerint sem Ebertet, sem Scheidemannt, vagy szűkebb híveiket nem érheti az a vád, hogy hibát vagy bűnt követtek volna el. Ha személyeket akarnánk okolni — mondja az író —, akkor vissza kellene nyúlni egészen — Bebelig... Ezt a megállapítást nagyon logikusnak tartom, de hiányosnak is gondolom. Bizonyító ereje ugyanis csak akkor volna, ha kimutatná a szerző, hogy hol „hibázták" el a dolgot Bebel és társai félszázaddal azelőtt?...

Minden kornak megvannak a sajátos problémái és ha az illető kor férfiai a problémák megoldásán becsületesen dolgoznak és fáradoznak, akkor az egyének szempontjából az ítélet sem lehet marasztaló.

Az idézett történetíró megállapítása szerint Ebert már felmentésben is részesül. Viszont Bebelnek — eddig legalább — a német történelem és a nemzetközi szocialista mozgalom történetének lapjain csak elismerésben és dicsőítésben volt része. Ebből nem adódhatnék a mi esetünkben más eredmény, mint az, hogy a német problémának nehézségeit — ez sajnálatos, tragikus és szomorú, de — nyilván tárgyi vagy történeti fejlődésű okokból nem lehetett „megoldani".

Ezt számtalan példával is meg lehetne világítani, de mint mondottam, ennek a kérdésnek tisztázása ennek a leírásnak keretébe nem fér bele és ez arra nem is alkalmas.

Azt hiszem tehát, hogy Ebert, szegény, akkor valóban a legégetőbb problémákról társalgott velem, amikor az adófizetésről és a konszolidáció jeleiről beszélt...

Természetesen társaloghattunk volna például arról is, hogy miért nem folyik nagyobbszabású és gyorsütemű szocializálás a birodalomban? Akkor azonban Ebert rámutathatott volna arra, hogy ez Németországban nem aktuális, mert amit — mondjuk — az állam a saját tulajdonába vesz át — 1920-ban voltunk! —, már a győzelmi mámorban úszó antant ott áll, hogy — azt „jóvátételek" címén lefoglalja...

Megkérdezhettem volna esetleg azt is Eberttől: mi van a német proletárhadsereg megszervezésével, ki védje meg ennek hiányában a köztársaságot? Erre azonban azt a választ kaphattam volna, hogy a német munkások a katonáskodást megelégelték s négy és fél év alatt többet szenvedtek a háború poklában, mint mások, vagy más időben 40 vagy 400 év alatt.

Természetes, hogy a tömegek ezen fáradtságának is tragikus következményei voltak, amikor kiderült, hogy

a fegyveres erőt ellenforradalmi érzületű tiszti különítmények vagy fegyveres kalandorok ragadták magukhoz. De Ebert vagy néhány társa, sajnos, akkoriban ezen sem tudtak változtatni. Ezért maradt Ebert véres gondja, vajjon fizetnek-e legalább adót, láthatók-e az ötéves vihar, éhezés és szenvedés után valahol, valamilyen ponton a lecsendesülésnek, az újjáéledésnek jelei? ...

*

Mialatt Ebert így járt a maga tövises útján, ez az út — amint ez a történelemben már lenni szokott — kifejlődött a szabályos kálvária útjává.

Még most is megborzongok, ha eszembe jut az a halottgyalázáson is túlmenő becsmérlés, amelyet Ebertnek tizenkét esztendővel ezelőtt bekövetkezett tragikus halála alkalmával olyanok követtek el, akik állítólag munkások nevében beszéltek és írtak... Hogy az élő ellen vétettek, az közismert és a történelemnek ugyancsak csunya lapjain van megörökítve. Közismert az is, hogy mit műveltek Ebert életében személye és később a halott ember ellen az osztályellenfelek. Köztudomású, hogy amikor egy-egy ellene vezetett nagyobb rágalomhadjárattal szemben a polgári bíróságokhoz fordult védelemért, ott sem szolgáltattak neki — a köztársaság első elnökének — igazságot.

Akik Ebert Frigyest közelebbről ismerték, egyéniségének, jellemének és szándékainak tisztaságában nem kételkedhettek. Akik működését és munkáját nemcsak a látszatok alapján bírálják, azok tanuskodni tudnak ennek a férfiúnak becsületességéről és szívből tudják panaszolni Ebert Frigyes igazi mártíromságát.

JEAN JAURÈS

Tizenöt esztendővel ezelőtt tanuja voltam egy jelenetnek, amely mindennél jobban megvilágította számomra, hogy miért él a csodálatnak és az emberfeletti tiszteletnek olyan erejével Jean Jaurès emléke a francia szocialisták szívében. A Hamburgban megtartott nemzetközi kongresszuson jelent meg először Léon Blum a francia delegáció élén és ott aratta hatalmas beszédben első nagy sikerét Európa szocialistái előtt. Az egész kongresszus lelkesen ünnepelte Blumot, a nemzetközi munkásmozgalomnak ezt az új ígéretét, a franciák pedig valóságos extázisban, állandó tapsolás és ölelgetés közben egyre csak azt kiáltották Blum felé: Új Jaurès! Új Jaurès! Szinte mutogatták a kongresszusnak Blumot, ezt az új büszkeségüket. Blum persze szerényen szabadkozott, tiltakozott elhárító mozdulatokkal, meghatottságával azt fejezte ki, hogy ő, aki e pillanatban már eljövendő volt, s akit ez a Jaurès-zel való összehasonlítás azonnal magasra emelt — Jaurèst egyetlennek, utólérhetetlennek tartja! ... A francia szocialisták viszont lelkesedésük kitöréseiben megmutatták szívüket és aki akkor abba belenézhetett, ott látta felmagasztosulva Jean Jaurèst, az ideált! Az elmult esztendők folyamán ez az ideál fényben, ragyogásban nőttön nőtt az új nemzedék szemében és szívében. Akik beszélnek és írnak Jaurès-ről, azok még csak nagyobbra és tisztábbra formálják a szocialista vezérnek ezt a történelmivé magasodó típusát s én, aki most ezt a néhány sort

ideírom, bizony már csak annyit tudok róla mondani, hogy a sors kegyének érzem, ami nékem megadatott azzal, hogy egyszer-kétszer érezhettem Jean Jaurès meleg kézszorítását.

*

Hogy milyen volt az élő Jean Jaurès külső megjelenésében: már sokszor és sok mindenféle vonatkozásban megírták.

Számomra Jaurès egyszer, sok, sok esztendővel ezelőtt így jelentkezett.

Együtt ültünk a Nemzetközi Iroda ülésén már valamennyien — kivéve a franciákat. Mert hogy a franciák valamilyen ülésre, összejövetelre a jelzett időre pontosan beérkezzenek: az legalább szerény tapasztalatom szerint — a legnagyobb ritkaság... Együtt voltunk már és úgy ültem a földszintes helyiségben, hogy kinézhettem a tágas udvarra, amelyen keresztül a tanácskozószobánk felé jött két alak: Jaurès és Eduard Vaillant, az 1871-es kommün egyik résztvevője. Ő volt ugyanis a francia delegáció másik tagja. Fényképről Jaurèst már ismertem, de látni, akkor láttam először. Kicsi, zömökalakú, telt, pirospozsgás, körszakállas arc, kékes szemű. Mindig kissé mosolygós arcán és külső lényén a szelíd és kedélyes természetű ember kifejezése látszott. Mindkét ember öltözéke nagyon — mondjuk így: kispolgári, öreguras volt... Látszott, hogy erre nem sokat hederítettek. A zsakett elég ódivatú mindkettőjükön. Jaurès és Vaillant fején még a zsakettjüknél is ódivatúbb kürtőalakú kemény kalap... és mindkettő nyakán — délelőtt 10 óra körül volt az idő, szép szelíden sütött a nap — többszörösen körülcsavart, hatalmas tarka sál...

Ebből a külsőből két falusi kántortanítóra lehetett inkább következtetni, semmint a híres kommünárdra és

a már akkor nagyhírű Jean Jaurèsre... Csak mikor kibugyolálták magukat a sok holmiból és leültek a tanácskozóasztalhoz, csak akkor fogta meg az embert az érzés, hogy most már teljes az ülés, mert itt van végre Jean Jaurès is!...

*

Jaurèsnek a tanácskozásokban való részvétele nemcsak azt jelentette, hogy a vitába bevonultak a nagy nemzetközi problémák. Inkább mindig az a tudat hatotta át az embert, hogy a többiekkel — s különösen a németekkel — szemben Jaurès azt a haladottságot, szinte nemzeti magasabbrendűséget képviseli, amelyet a franciák politikai vonatkozásban valóban is jelentenek. Csakis ezzel a haladottsággal magyarázható, hogy az akkoriban a mi üléseinken felvetődött új kérdések konkrét és aktuális mivoltukban másként, más meglátásban és formában jelentkeztek Jaurès elgondolásában és ismét másképpen például Bebel szemében.

Ha Bebel egy alkalommal azt felelte Jaurèsnek, hogy szerinte az alkotmányos királyság, amilyen mondjuk az angol monarchia, nem ér kevesebbet mint a kapitalista köztársaság, sőt talán az előbbinek még nagyobb is az értéke, akkor Bebelnek bizonyos mértékig igaza lehetett. De ki merné tagadni, hogy Jaurès mégis csak magasabbrendű eszmét képviselt, amikor értékelte és védelmezte a köztársaságot, amely a nagy francia forradalom tengernyi véréből született meg, amely ezzel a véráldozattal váltotta meg magát a monarchikus abszolutizmus évszázados elnyomatásából és amely példájával majdnem száz évig világító fáklyája volt az 1848 március előtti állapotokat szenvedő európai népeknek.

A francia viszonyok haladottságából következett a miniszterializmus, a millerandizmus kérdése is, — Mille-

randnak annakidején a kormányba való belépése a párt akarata ellenére —, amelyben Jaurès egyideig olyan hevesen szembenállt az Internacionáléval és különösen a német testvérpárt képviselőivel.

A miniszterializmusnak ebben a formájában vetődött fel több mint 35 évvel ezelőtt a politikailag haladottabb Franciaországban a polgári kormányzatokban való részvételnek, sőt a polgáriakkal való koalíciónak a kérdése is. A többi országban csak a világháború után következett be ezeknek a kérdéseknek az időszerűsége s mondhatni, ahogy egyes országokban a testvérpártok ezeket a kérdéseket megoldották, vagy meg nem oldották, az Jaurès 35 esztendővel ezelőtti jóslatait sok tekintetben igazolja. Nem kell különösebb jóstehetség annak a megállapítására sem, hogy Jaurèsnek a francia forradalomról írott művében, a háború és a demokrácia összefüggéséről, vagy „Az új hadsereg" című művében megörökített eszméi és szempontjai — akárcsak valamilyen klasszikus kézikönyvek — majd csak még ezután lesznek egy új harcos szocialista nemzedék számára igazán értékesek.

Most, így visszafelé szemlélve Jaurès hatalmas alakját, még inkább érezhetik kortársai, hogy milyen sokat jelentett, milyen értékekért harcolt és milyen kincseket védelmezett ez a lángelme a szocializmus számára.

*

Mikor Jaurès beszélt vagy vitatkozott, élvezet volt — hallgatni. Ha álláspontját nem volt lehetséges elfogadni és a többség ellene szavazott, alig volt valaki, aki ne érezte volna, hogy Jaurès fellépése és magatartása mégis abszolút nyeresége volt az ügynek. A kérdéseket, mint például a miniszterializmus vagy a

reformizmus kérdéséhez való állásfoglalás, olyan erővel tudta bedobni a vitába, hogy hosszú ideig foglalkoztatták az Internacionále fórumait.

De ha Jaurès a maga igazáról még oly erősen meg is volt győződve, ezt az igazát a még magasabb érdekeknek mégis alá tudta rendelni. A munkásosztály nemzetközi fóruma iránt határtalan tisztelettel viseltetett. Ezt bizonyította akkor is, amikor ennek óhajára alárendelte magát odahaza a párt többsége akaratának és ezzel lehetővé tette a francia munkásosztály politikai szervezeti egységét.

A nagy vitákban Jaurès és a németek között Adler Viktor gyakran a kiegyenlítés álláspontján állt és Jaurès tudta értékelni Adlernek azt a bölcsességét, amelyet egy alkalommal így határozott meg: „Ich will lieber mit den Massen irren, als gegen die Massen im Recht bleiben...“ (Inkább tévedek a tömegekkel együtt, semhogy a tömeg ellenére legyen igazam.)

*

A nemzetközi konferenciákon Jaurèsnek leginkább Bebel volt az ellenpartnere. Másvalakit nem is lehetett volna ellene „tűzbe“ állítani. De ha a tanácskozások végeztével leült a gyülekezet a fehér asztalhoz — ilyenkor a dolgok természetes rendje szerint az egyes országbeliek maradtak egymás közt —, megható volt látni, amidőn Jaurès felállt és felborította a helyezések rendjét, mert mint mondotta — „Bebellel akarna kissé társalogni...“ Ez a Bebellel való társalgás ugyan csak tolmács segítségével ment, mert Jaurès, bár alapos ismerője volt a német klasszikusoknak, németül nem beszélt elég folyékonyan. Ilyenkor, aki a hármas „beszélgetésben“ figyelte a két öreget, az láthatta, hogy Bebel is,

Jaurès is mosolygásukkal hogy simogatják egymást. Mint egy eszmének és egy célnak két édestestvére, úgy örülnek egymásnak...

Az 1912. évi bázeli nemzetközi béketüntetésnek legkiemelkedőbb mozzanata az volt, hogy a Svájcban összesereglett munkásszervezetek nagy tüntető felvonulásával egyesült kongresszus az ünnepi ülést Bázel legnagyobb templomában, a híres Münszterben tartotta. Harangzúgás és az orgona hangjai közben vonult be a menet a templomba és a zászlóvivők a leginkább vörösszínezésű egyesületi lobogóikat mind odaállították az oltár elé... A jelenet áhítatosságával nehezen lehetett betelni. Jól emlékszem, hogy a tőlem jobbra és balra álló magyar elvtársaim könnyeiket törölgették... Nagy megindultságukat még inkább fokozta az a másik körülmény, hogy a templomi szószéken hirtelen láthatóvá lett Jean Jaurès alakja... Odakünn még zúgtak a harangok, még hömpölygött a kinnrekedtek tízezreinek áradata és zaja, amikor Jaurès hatalmas hangja szinte versenyzett a harangzúgással... Ha készített is Jaurès előre beszédet, nem hiszem, hogy annak bevezetését a harangzúgás körülményére tekintettel is előre beállította volna, mert úgy gondolom, hogy maga az egész harangzúgás is csak nagy és szép rögtönzés lehetett és ugyanilyen gyönyörű rögtönzés volt Jaurès részéről a „Harang" idézete, a „Vivos voco, mortuos plango" — „Hívom az élőket, siratom a holtakat..."

Jaurès akkori nagy beszédének én magam, sajnos, csak ezt a bevezetését hallhattam, mert a templom körül az egybegyűlt nagy tömegek álltak és várták a szót, tehát odakünn is gyűléseket kellett rögtönözni és ezek egyikére engem is beállítottak szónoklásra.

De azért annyit mégis láthattam és hallhattam, hogy

Jaurès már az első mondatok után „svungba“ jutott és nem szelíd egyházi prédikációval, hanem tüzes, temperamentumos harci riadóval ébresztgeti a hívő lelkeket...

*

Úgy emlékszem, ez volt az utolsó alkalom, hogy Jaurèst láthattam. Az 1914. évi július végén Brüsszelben megtartott irodai ülésen már nem vehettem részt s csak később olvastam azokról a heroikus erőfeszítésekről, melyeket Jaurès úgy Brüsszelben, mint különösen Párizsban a béke megmentése érdekében a béke utolsó napjaiban, a saját életének még utolsó óráiban is véghezvitt.

Aztán jött a szörnyű katasztrófa. De valójában az a tébolyodott gyilkos, aki Jaurès testi életét kioltotta, célját mégis eltévesztette. Jaurèst, az élő embert meggyilkolhatta, de Jaurès, az ideál úgy él minden szocialista lelkében, ahogy ember még soha nem élt... A hamburgi kongresszusnak azon jelenete óta, melyet e sorok elején említettem, a francia szocialisták a mindennapi életben is megtalálták Jaurès méltó utódját és ameddig szocialisták lesznek a világon, Jean Jaurès szelleme mindig élni fog.

ARTHUR HENDERSON

1913 táján lehetett, amikor az angol szakszervezeti mozgalomban egy Jim Larkin nevű férfiú tűnt fel. Olyan csodabogár-féle volt, amilyen minden időben más országban is akad néha. Nehéz volt megállapítani, hogy Jim Larkin kicsoda-micsoda és mit akar. Lehetett szindikalista, anarchista, ír szeparatista vagy szinfeinista vagy ghandista, vagy csak közönséges mitugrálsz. De azért semmiesetre sem volt egészen veszélytelen. Erre a lapokban megjelent híradásokból is lehetett következtetni, mert a lapok beszámoltak arról, hogy milyen turbulenciákat, felfordulásokat csinál az angol szakszervezetek között. De hogy Jim Larkinnak a kényszerzubbony sem állt volna rosszul, arról mint szemtanu is meggyőződhettem az angol szakszervezeteknek egy akkoriban, Londonban megtartott rendkívüli kongresszusán.

Ezen a rendkívüli angol kongresszuson láttam először Arthur Hendersont. Henderson, mint a vas- és fémmunkások szervezetének vezetője, akkor már az egész angol szakszervezeti mozgalomnak egyik legfőbb irányítója volt. Ezt a szakszervezeti kongresszust főként azért hívták össze akkor, hogy a Larkin-affért valahogyan tisztázzák. Csak mint odavetődött vendég, a terem karzatán ültem, de mondhatom, valóságos színházi élvezetben volt részem.

Az elnöki emelvényen Henderson állt. De ahogy Henderson beszélt, illetve beszélni akart, folytonos, szakadatlan tumultus volt körülötte. Közvetlen a háta

mögött ott állt egy ember, szüntelen ordított és hadonászott és tépte a papírokat — Henderson kezéből... Ez a hadonászó és féktelenkedő alak természetesen — Jim Larkin volt. Hogy miként hadonásznak az emberek féktelen dühükben, azt már másutt is láttam. Jim barátunk esetében csak azt nem tudtam megérteni: miért engedik Henderson mellé? — Folyton féltem, hogy végül Larkin Hendersont tettleg is inzultálja majd. Ellenben, hogy mi az a híres angol flegma, azt itt láthattam igazán.

Henderson Larkin ugrándozásaira egyszerűen rá sem hederített. Legfeljebb, ha itt-ott egy-egy fél oldalpillantásra méltatta nekivadult ellenfelét. Jegyzetpapírjait erősen tartotta két kezében és rendületlenül olvasott, vagy beszélt. Néha egy-egy percnyi szünet közben csak Jim irtózatos kiabálásai voltak hallhatók —, látni pedig csak annyit lehetett, hogy a teremben ezres, tízezres és még magasabb számjegyekkel ellátott színes kártyák emelkednek a levegőbe. Ezeknek a kártyáknak lobogtatása mutatta, hogy valami történik a teremben. Szóval: szavazás. Szavazás egyszer, kétszer, ötször, annyiszor, ahányszor Henderson szünetet csinált. Hogy egypár perc alatt hány millió szavazat kopogott már a jó Jim Larkin tarkóján — honnan tudnám?

Larkin ugyan még tovább is hadonászott és lármázott, de a dolog már nem volt érdekes. Ismétlem, érdekes csak az volt, ahogy Henderson ott állt a nagy zsivajgásban. Érezni való volt, hogy egészséges, keményfából faragott valaki, testet, alakot ad annak a fogalomnak:

„Az angol szakszervezetek!"...

*

A Szocialista Iroda ülésére Henderson akkoriban még nem járt. Hiszen voltaképpen csak a világháború és a háború utáni fejlődés eredményezték az angol szak-

szervezeti mozgalom aktív politizálódását. Később aztán már rendszeres résztvevője volt Henderson a nemzetközi üléseknek és kongresszusoknak. Az 1925. évi marseillei kongresszusnak Henderson már elnöke volt és az Iroda üléseit is — ha nem volt éppen tagja az angol kormánynak — ő vezette.

Hogy Henderson szavának a tanácskozásokon milyen nagy volt a súlya, azt nem kell külön hangsúlyozni. Magamban sokszor megkíséreltem, hogy közelebbről megismerjem ennek a külsejére is imponáló egyéniségnek a jellegzetességét. De éppen Henderson alakjának nézésénél kellett arra gondolnom, hogy angol emberről lévén szó, ez nem olyan könnyű feladat. Azt a bizonyos angol zárkózottságot, amit rendszerint észreveszünk rajtuk, azt hiszem csak az magyarázhatja, hogy ők a mi kontinentális dolgainkat, bajainkat és gondjainkat — angol méretek szerint — roppant kicsinyeknek tartják. Vagy ami talán még igazabb: legalább egy-kétszáz esztendős differencia áll fönn velük kapcsolatban a kontinensen élők hátrányára, gazdasági és politikai fejlődés és haladás dolgában. — Egyszerűen ők túl vannak már a mi dolgainkon. Nem tudnak olyan messziről hozzánk — visszanézni.

Mindezek ellenére Hendersonra vonatkozóan is, mint sokukról közülük, megállapíthatom, hogy sajátos magyar kérdések iránt sok megértést tanusított. Különösen abban az időben, amikor az angol szakszervezeti bizottság Purcell vezetésével Oroszországban járt, Henderson többször érdeklődött a magyar munkásmozgalom bolsevista vonatkozásai iránt. Ezekről úgy ő, mint MacDonald is, írásbeli feljegyzéseket is kért akkoriban tőlem.

*

Minthogy Henderson többször járt MacDonalddal együtt nemzetközi összejöveteleinken, kettőjük összehasonlítására is adódott alkalom.

Mint szónok, de egész fellépésében is, MacDonald színesebb és temperamentumosabb egyéniségnek látszott, mégis Henderson látszott a nagyobb súlyúnak és a politikai jelentőség képviselőjének. Csendesebb, de mélyebb tűz sugárzott egyszerű személyiségéből. Hogy a nagyobb tömegek kihez vonzódtak, ez nemcsak akkor derült ki, amikor MacDonald a nagy válság idején egyedül vált ki a Labourból, hanem annak jeleit már régebben, illetve korábbi kongresszusokon is meg lehetett figyelni.

Emlékszem, többek között, az 1925. évi marseillei nemzetközi kongresszusra, amelynek — mint említettem — Henderson elnöke volt. Déli vagy más szünetek alatt a nagyszámú delegáció valahol külön telepedve, körülfogta Hendersont és szinte becézgette. Ott ült az angol delegáció fiatalabbjai és öregjei között, újra és újra elénekelték tiszteletére a „Good fellow" nótát s szinte körültáncolták ezt a külsőleg hideg férfit, mint az unokák szokták a nagyapát.

Henderson megmutatta az 1931. évi nagy angol válság idején, hogy erre a nagy bizalomra és szeretetre valóban rá is szolgált. MacDonaldtól eltérően, nem volt hajlandó hozzájárulni, hogy az angol pénzügyi szanálást kizárólag az angol munkásosztály rovására akarják megoldani. Inkább kivonult a kormányból és ezzel az elszánt és erélyes magatartásával megmentette a Labour politikai jövőjét. Így maradt meg emlékezete az angol szervezett munkásosztály szívében és én így emlékszem rá.

ÉMILE VANDERVELDE

Vandervelde a belga munkáspártnak sok évtized óta első helyen álló vezetője azok közé tartozik, akik az egész világ szocialista munkásosztályának már régen „bemutatkoztak". Azt is lehetne mondani, hogy Vandervelde a világ proletariátusának kedvencei közé tartozik. Még évtizedekkel ezelőtt neve valahogy kapcsolatba jutott azzal a ténnyel, hogy a választójog kivívásáért való harcaiban a belga munkásság, az európai munkások között, majdnem elsőnek alkalmazta az általános sztrájk fegyverét, vagyis „belgául beszélt". Azóta Vanderveldében látták a szocialista munkások azt a férfit, aki ugyancsak „belgául" beszél, noha valójában francia szónok, a francia szónokok nagystílűségében, azok nagy és hatalmas gesztusaival és — ami Vanderveldének valóban specialitása — ragyogó, tisztán csengő hangjával. Vandervelde ma már túl van a hetvenen, a hangja azonban még ma is oly érces és tiszta, mint amilyen volt, amikor 40 esztendővel ezelőtt hallottuk — Budapesten először...

*

Budapestre akkoriban valamilyen nemzetközi békekongresszus alkalmából jött Vandervelde, mégpedig az ugyancsak még ma is élő Lafontain nevű belga szenátor elvtárs társaságában. A párt akkor kapott az alkalmon és a józsefvárosi, víguccai Molnár-féle vendéglőben gyűlést rendezett Vandervelde tiszteletére. (A helyiség ma már nem létezik. Nem volt valami tágas, de valamikor még a párt-

kongresszusainkat is abban a vendéglőben tartottuk, melyet éveken keresztül az egyes szakszervezeti vezetőségek adogattak át egymásnak. E sorok írójának szakszervezete is sokáig a Molnár-féle vendéglőben tanyázott.)

Szóval ott, abban a víguccai helyiségben ismertük meg mi, magyar szocialisták Vanderveldét először. Nagyszerű szónoki figurája — emlékszem — valósággal elbájolt minket. Vandervelde beszédét Réti Loránt elvtárs fordította magyarra. Néhai dr Glöckner Gyula, a nagytehetségű fiatal ügyvéd elvtárs pedig Lafontain felszólalását tolmácsolta Vanderveldéhez méltó lendülettel.

Vandervelde beszédének egyik gondolata volt, hogy Budapestre utaztában azon töprengett: talál-e majd Budapesten elvtársakat? Azonban — mondotta — mikor a város felé közeledett, látott füstölgő gyárkéményeket, márpedig ahol gyárkémények füstölgnek, ott szocializmus is van...

Azóta Vandervelde sokszor volt már kedvesen látott vendége a budapesti munkásságnak és meggyőződhetett róla, hogy minden történelmi viszontagság között is Budapesten igenis voltak és vannak szocialisták!...

*

Évtizedeken keresztül Vandervelde a nemzetközi kongresszusok és egyéb összejövetelek legismertebb, majdnem — mondhatnám — legnélkülözhetetlenebb alakja. Olyan fórumoknak, mint amilyen a Szocialista Munkás-Internacionále, amely az egész világhoz akar szólni, megfelelő nagy szónokra is van szüksége. Vandervelde pedig mindig a legalkalmasabb, a legméltóbb szócsöve volt a szocialista munkások nemzetközi fórumának. Tehetségben, súlyban, tekintélyben és lendületben jó-

formán versenyen kívül áll. És az idők folyamán Vandervelde személyiségének ereje és presztizse egyre csak növekedett. Különösen azzal, hogy Belgiumban, Vandervelde hazájában, a szociáldemokrácia is állandóan gyarapodott súlyban, végül az ország kormányzatában aktív tényezővé vált.

Igaz viszont, hogy valahányszor Vanderveldének odahaza aktív módon részt kellett vennie a kormányban, nem vehetett részt az Internacionále munkájában, mert ebben az Internacionále alapszabályai bizonyos összeférhetetlenséget állapítanak meg. A beavatottabbak igazolhatják, hogy Vanderveldét mindig csak nehezen engedi az Internacionále „szabadságra", mert munkájára és sokoldalú egyéniségére és a nemzetközi ügyekben való tájékozottságára ott nagy szükség van. Mégis, mikor miniszterséget vállalt és az Internacionálétól elbúcsúzott, ilyenkor csak azzal a kívánsággal lehetett tőle búcsúzni, hogy — minél tovább maradjon távol... Mert így kívánja ezt elsősorban a belga munkásság érdeke...

*

Azonban meg kell állapítanunk, hogy Vandervelde eddig rendszerint még mindig visszajutott az Internacionáléba. Nyilván azt tekinti már szűkebb családjának és itt jobban is érzi magát... Sőt erről most már ismételten tanubizonyságot is szolgáltatott. Emlékezetes az az esete, amikor — külügyminisztersége idején — Genfben a Népszövetség ülésein közelebbi érintkezésbe kellett volna jutnia többek között Mussolinival. Ekkor azonban Vandervelde nagyon határozottan kijelentette, hogy Genfben nem érzi jól magát és hátat fordított — Genfnek... Hazament, hamarosan a külügyminiszterséget is otthagyta és visszajött — az Internacionáléba, ahol

régi helyét presztízsének megnövekedése mellett újból elfoglalta. Közben azonban megint csak miniszterséget kellett vállalnia és a dolog — mondhatnám, hogy az Internacionále őszinte örömére — megint nem ment símán... Minisztertársaival — ezek között két fiatalabb elvtárssal is — ezúttal a spanyol kérdésben különbözött össze. Egyetlen pillanatig sem titkolta a legális spanyol kormány iránti rokonszenvét és a miniszterséget az öreg internacionalista fiatalos könnyelműséggel ismét otthagyta.

*

Legutoljára Brüsszelben egy hatalmas tüntető felvonulás alkalmával néztem az öreget, amint a főútvonal egyik tribűnjéről köszönti — a belga párt 50 éves fennállása alkalmából rendezett felvonulásban — a tüntető tömeget. Kék blúzt és piros nyakkendőt viselt, de most igazán csak tüntető, mégpedig nagyon indokolt tüntető szándékból. Ugyanis a kék blúz és piros nyakkendő a belga szocialista ifjak elfogadott dressze. Röviddel azelőtt ugyanis a belga belügyminiszter mérgeskedve kijelentette: nem fogja megengedni, hogy az ifjak kék blúzt és piros nyakkendőt viseljenek. Mire pedig Vandervelde jelentette ki, hogy ha őt olykor arra kényszerítik, hogy frakkot és fehér nyakkendőt vegyen magára, akkor ő viszont nem engedi el azt a jogát, hogy néha — kék blúzt és piros nyakkendőt viseljen... Ha a belga belügyminiszternek nem tetszik, akkor — húzassa le róla... Ilyen kötözködő az öreg Vandervelde, aki pedig a nagy revizionista viták idején nem a „radikálisok" oldalán állt...

*

Ilyen ember Vandervelde, a belga munkások nagy

tömegeinek szeretett „Patron"-ja („Gazdá"-ja). Ugyanis így becézik Vanderveldét odahaza. Azon a bizonyos tüntető felvonuláson a szeretetnek tüntető megnyilvánulásaival halmozták el Vanderveldét a belga munkások. Több mint fél évszázada ismerik. Mindig maguk között, soraik élén látták, mikor úgy érezték, hogy szükségük van rá.

Most is a menetből így kiáltoztak az öregebb bányászok vagy vasasok Vandervelde „őexcellenciája" felé: „Bon jour, Émile!" — „Jónapot, Emil!"

Vandervelde a munkásokat érdeklő problémákról alapvető elméleti műveket írt, beszélt a munkásokhoz félszázadon át s mikor a legutóbbi tüntetésen hallottam, hangja még mindig olyan kristálytisztán csengett, mint 40 évvel ezelőtt Budapesten, abban a víguccai kis kocsmában!...

CAMILLE HUYSMANS

Camille Huysmans a II. Internacionále egykori titkára, ma Antwerpen polgármestere.

Híradásból úgy tudom, hogy az antwerpeniek nagyon elégedettek a polgármesterükkel, amin nem is csodálkozhatik az, aki ennek a férfiúnak sokoldalúságát és zsenialitását ismeri. Huysmans polgármesterségén kívül még pártlapszerkesztő is és mint lapszerkesztő is különb, mint más. Ezt onnan tudom, hogy nemrég cikket iratott velem lapja részére és — sok más laptulajdonos és lapkiadóval ellentétben — megtisztelt azzal, hogy legalább a lappéldányt, amelyben cikkem megjelent, elküldte s így a lap tényleges létezéséről és cikkem megjelenéséről meggyőződhettem.

Huysmans nyugalmazott belga közoktatásügyi miniszter is. Arról sokszor olvastam, hogy ez a nagyműveltségű, mélykultúrájú férfiú milyen nagyszerű kultúrtevékenységet fejtett ki miniszteri működése alatt. Ugyanez a Huysmans volt a II. Internacionále titkára a háború előtt. Hogy Huysmans ma hány éves, azt nem tudom, csak annyit tudok, hogy amikor jó néhány évvel ezelőtt 45 évesnek mondtam, akkor kiderült, hogy születési bizonyítványa szerint régen túl van a hatvanon... Szinte kételkedtem abban, hogy ez a születési okmány valóban hiteles volt-e? ...

Hogy milyen volt Huysmans titkári működése, arról bizony érdemes volna bőven és behatóan írni. Különben egyik legutóbbi találkozásunk alkalmával Huysmans azt

mondta, hogy tervbe vette a háború előtti és háború alatti dokumentumai jelentősebb részének feldolgozását. Huysmansról el is hiszem, hogy megcsinálja, mert ha csak munkateljesítésről van szó, akkor annak nála nincs határa. Mindenesetre, ha Huysmansnak ez a munkája megjelenik, akkor ez Huysmans személyes életművének is egyik kitűnő méltatása lesz, mert amit a II. Internacionále irodája bizonyos időszakon belül produkált, az nagyrészt Huysmans személyes műve is volt.

*

Amikor — vagy 30 évvel ezelőtt — először vettem részt az Iroda brüsszeli ülésén, a rue Joseph Stevens-ban, az akkor újonnan épült Népházban, körülbelül akkor foglalta el Huysmans is titkári hivatalát. Ezen az ülésen mutatta be az Iroda tagjainak az Iroda technikai berendezését is, melyet ő teremtett meg, hogy honnan és miből, azt az Iroda tagjai maguk sem tudták. Nagy megnyugvással és megelégedéssel állapították meg Bebel, Adler és a többi „fejesek", hogy végre modern irodánk is van és Huysmansnak csak annyit mondtak, amit inspiciáló generálisok szoktak mondani, ha szemleútjukon valami ellen nem emelhetnek kifogást: „Weitermachen".

És Huysmans csinálta is tovább. Gondoskodott többek között arról is, hogy az Irodának legyenek rendszeres tolmácsai. De ezt is csak úgy passzióból tette, hogy a „felszerelés" díszesebb legyen. A helyzet ugyanis az volt, hogy Huysmans tökéletesen fordított angolból franciára és németre, németből angolra és így tovább. Brüsszelben többször hallottam flamand beszédét. Szakértők azt állították, hogy Huysmans anyanyelve flamand, de a franciák és angolok viszont azt mondták, hogy az ő nyelvük a Huysmans anyanyelve ... A tolmácsok mindig

ott ültek az asztalnál, de a szót csak ritkán tudták Huysmanstól elkapni. Csak olyankor sikerült ez, ha Huysmans nagyon el volt merülve valamilyen akta vagy jegyzőkönyv tanulmányozásába, vagy valamilyen gyors-rezolúciót faragott.

Amit a felszólalások közül fontosabbnak ítélt, azt Huysmans maga tolmácsolta. Ha néha az én felszólalásomat is ilyen megtiszteltetés érte, akkor az volt az érzésem, ami a diáké, ha egyesre felelt.

*

De tévedne, aki azt hinné, hogy Huysmans csak írni, szónokolni vagy adminisztrálni tudott. Noha tudjuk, hogy ez a felsorolt három tulajdonság is olyan, amely ritkán van együtt egy egyénben. Rendszerint úgy van, hogy aki jó szónok, az rossz adminisztrátor és aki jó irodai szakerő, az nem tud szerkeszteni vagy szónokolni. Huysmanst azonban sorsa még egy további adománnyal is megajándékozta: gyönyörűen tudott énekelni. Olyan képzett, szép, mély baritonhangú énekes volt, hogy akár az operában is felléphetett volna. Többször tanuja voltam, hogy a napi munka végeztével, kedélyes együttlétek alkalmával, Huysmans leült a zongora mellé és a leggyönyörűbb operaáriákkal, Schubert-dalokkal, vagy más szép dalok előadásával szórakoztatta a társaságot.

Nyilván annyira ideálisan fogta fel feladatát, hogy azt hitte, magas és szép tisztjéhez ez is hozzátartozik még. Mi, akik ennek a zseniális férfiúnak sokoldalúságát élvezhettük, mindenesetre nagyon hálásak voltunk nagyszerű kedélyének szép megnyilvánulásaiért. S hogy az említetteken kívül mi minden rejtőzött Huysmans szellemi tarisznyájában, arról akkor támadtak sejtéseim, amikor egy alkalommal Garamival és Kunfival vitázva

belemélyedt magyar etnográfiai kérdésekbe és áttérve a klaszikus filológia kérdéseire, azon az estén — csak másnap reggel mentünk haza.

*

A világháború fergetege ennek a nagyszerű férfiúnak a kezéből is kiütötte az emberiesség érdekében működő munkaszerszámát. Brüsszelre rátaposott az idegen katonai invázió véres csizmája és az Internacionále irodájában végzett munkát Huysmans már emiatt sem folytathatta. De lényegében összetört az Internacionále is a háború alatt. Akiknek akkoriban alkalmunk volt Huysmanst látni és vele tárgyalni, tanuskodhatunk róla, hogy csapás férfit még nem érintett fájdalmasabban, mint amilyennek Huysmans érezte az Internacionále működésének kényszerű szüneteltetését. Egész életén át ízig-vérig meggyőződéses híve volt az európai szocialista pártok együttműködése eszméjének. Évtizedeken keresztül egyéni, speciális munkaköre is az együttműködés előmozdításából állott. Ahol Európában nevesebb szocialista élt, az Huysmansnek nemcsak jó elvtársa, de személyes jó barátja is volt. A háborús tűzvész közepén pedig Brüsszel és Belgium lakossága idegen hódítók hadijoga alatt nyögött. — Ahol és ahogyan tehette, a háború alatt csak fegyverkezett és harcolt a hódító ellen.

A maga posztján természetesen Huysmans sem tehetett mást. — Berlinben pedig a „kitartás" — a hírhedt „Durchhalten" — politikája mellett állnak többen azok közül, akik régebben Huysmansszal együtt ültek az Internacionále irodájának asztalánál. Lehet ennél tragikusabb helyzetet az Iroda háborúelőtti titkára szempontjából elképzelni?

Huysmans egyideig bírta Belgiumban, aztán át-

ment Hollandiába. Garamival együtt kerestük fel 1916 végén Hágában. Tanui voltunk szörnyű lelki szenvedéseinek és vívódásainak.

*

Hágában Huysmans az őt mindig jellemző rendkívüli munkabírással arra vállalkozott, hogy a semleges országok egynéhány kitűnő férfiával együtt megkísérli az Internacionále újból való felépítését. Más összefüggésben írtam már arról a heroikus szervezőmunkáról, melyet Huysmans 1916-tól 1919-ig a hágai és külföldi szocialistákkal időről-időre folytatott. Hatalmas munka volt, amelyet Huysmans az akkor még csak magántermészetű beszélgetéseken kezdve, a stockholmi kísérletezéseken keresztül egészen az 1919 januári berni konferenciáig végzett. Valóban szép teljesítmény volt, hiszen jóformán a cserepeiből kellett összeállítani azt az apparátust, amelyet a háború összezúzott. Még az 1919. évi berni konferencia után is voltak nagy zökkenők. De Huysmansnak meglehet az az elégtétele, hogy őt egyénileg nem terheli azokban a szomorú időkben mulasztás. Sőt az ő dícséretes teljesítménye nélkül, 4—5 héttel a nagy vérzivatar után, nem ültek volna francia és német, angol és osztrák vagy magyar és szerb szocialisták együtt az Internacionále asztalánál.

Ennek lehetősége nagyrészt Huysmans életének főműve volt.

HJALMAR BRANTING

A skandináv szocialistákról mindenekelőtt azt kellene megjegyezni, hogy — amennyiben ez még lehetséges — hát még az angoloknál is hidegebben és csendesebben szoktak ülni egy-egy nemzetközi összejövetelen. Szerénységük nem holmi mesterkéltség vagy úgynevezett jólneveltségnek a kifejezője, hanem valami olyan, mintha ez volna a sajátos nemzeti viselet rajtuk. Pedig hogy ez alatt a külső jégkéreg alatt mennyi mélység, mozgás, melegség, szépség, gazdagság és fínomság van, azt akkor tapasztalhatja az ember, ha eljut oda, ahol ők otthon vannak. Ha megnézheti például Stockholmot, amelyet különben is Észak Velencéjének mondanak, vagy a gyönyörű Kopenhágát, nem is szólva néhány holland város színpompájáról. És nem szólva arról a népszerűségről, amely a háború utáni esztendőkben a skandináv szocialista mozgalom győzelmes fejlődésében kibontakozott.

Branting, az egykori professzor és a világ első szociáldemokrata miniszterelnöke, sohasem ült másképpen az Internacionále asztalánál, mint aki csak azért jött oda, hogy szenvedély nélkül, csendben figyeljen és a többiektől csak tanuljon. De ha aztán eljutottunk a Brantingek hazájába, akkor hamarosan rajtunk volt a hallgatás és tanulás sora... Az Iroda ülésein Branting úgy ült, mint a szűkszavú csendesség szobra; otthon, ha vendégül fogadta elvtársait, bájos szívélyesség, melegség áradt lényéből. Egyszer emlékszem, a stockholmi tanácskozások idején, amikor a magyar delegáció ült együtt

vagy három napig az általános szocialista békekongresszust előkészítő bizottsággal, melynek Branting egyik elnöke volt, — meghívta Branting a delegáció tagjait vacsora után feketekávéra. Gyönyörű pirkadó hajnal volt már odakünn, de a szálloda különszobájában még mindig Branting tartotta szóval vendégeit és mint a hideg Észak fiáról egyáltalán nem gondoltuk, nagy hévvel magyarázta, hogy a csillagok nézése — az alvást is pótolja... Ő, mint régi csillagász, mondotta, legalább is úgy érzi és úgy tapasztalta...

*

A stockholmi konferencián, de még később, a háború összeomlása után megtartott berni összejövetelen, Branting nyilakozatainak egy-egy fordulata alapján az az érzés támadt az emberben, hogy Branting minden becsületes neutralitása mellett is szívében inkább az ántánt felé húz. Különösebb indokolás nélkül is természetesnek tarthattuk, hogy olyan magas kultúrájú, szabadságszerető és annyira demokratikus érzésű férfiú nem rokonszenvezhet sem a maradi Habsburgokkal, sem a porosz junkercsizmát képviselő Hohenzollernek rendszerével. De ezenkívül is még érdekes magyarázatot hallottunk Branting magatartásáról. A svéd nagykapitalisták és egyéb svéd reakciós urak ugyanis németpártiak voltak, ez pedig Branting számára elegendő ok volt arra, hogy ő — szívében a nyugati hatalmak felé húzzon...

*

Stockholmban azt hallottuk, hogy úgy Garami, mint Kunfi expozéi mély hatást gyakoroltak Brantingra. A magyar bizottság tagjai viszont nagy örömmel és elégtétellel tapasztalhatták, hogy mennyi megértés él ebben a kitűnő férfiúban olyan kérdések iránt is, amelyekkel — már

csak a két ország között lévő távolság következtében is — kevésbé volt alkalma foglalkoznia. De ezeket is azonnal teljesen közel érzi magához, ha a szocializmus aktuális problémáival hozhatja őket kapcsolatba. Stockholmban állandóan az volt az érzésünk, hogy szerencsés az a szociáldemokrata pártmozgalom, amelynek Branting-szabású vezető egyéniségei vannak. Megerősödtünk ebben a meggyőződésünkben, amikor megismerkedtünk a svéd párt egy-két fiatalabb harcosával, Möllerrel, Engberttel — ma már mindketten miniszterek — és mikor a svéd munkásmozgalomnak egy-egy intézményét is megtekintettük.

Azóta, hogy Branting hazájában jártunk, a svéd szociáldemokrata párt a szakadatlan győzelmek útját járja és amikor Branting, a párt egyik első építőmestere meghalt, a gyászolók menetét — a svéd király nyitotta meg. Branting halálát a gyönyörű kis ország első funkcionáriusa épúgy veszteségnek érezte, mint a legegyszerűbb proletár.

PIETER TROELSTRA

Amikor a világháborúban arról volt szó, hogy helyre kell állítani az Internacionále munkaképességét, s amikor nyilvánvaló volt, hogy erre a munkára csak semleges államok szocialistái alkalmasak, akkor a legelsők között Troelstrára, a holland szocialista vezetőre kellett gondolni. Troelstra már a háború előtt is a Szocialista Internacionále legismertebb és legtevékenyebb férfiai közé tartozott. A nemzetközi kongresszusokon rendszerint a legfontosabb bizottságoknak volt az elnöke és előadója; mint elsőrangú szónokot a plenáris üléseken is örömmel hallgatták. Odahaza a munkásmozgalomban eltöltött sok-sok évtizedes működésre tekinthetett vissza és már hosszabb idő óta a parlamentnek is tagja volt. Működése visszanyúlt azokra az időkre, amikor a szociáldemokrata pártnak még erős harcai voltak a multból megmaradt irányzatokkal — a Domela Nieuwenhuis anarcho-szocialista vezérhez húzó frakcióval.

Troelstra mint jeles ujságíró, ügyvéd és kiváló előadó csakhamar a munkásmozgalom első soraiba jutott. A háború kitörése után az első hónapokban olvastuk, hogy Troelstra Svájcba, Németországba, valamint az antantországokba utazott el, hogy az egyes testvérpártok vezetőembereivel felvehesse az érintkezést. Útja sikerrel is járt.

A magyar szociáldemokrata párt megbízásából néhai Weltner Jakab elvtárs és e sorok írója, 1916 őszén felkerestük Troelstrát Hollandiában, Hágában. Kölcsö-

nösen információkat szerezhettünk, ami akkoriban rendkívül fontos volt, hiszen az országok népei valósággal hermetikusan el voltak egymástól zárva és rá voltak utalva azokra a tendenciózus hírekre, amelyekkel az egyes országok hadviselő kormányzatai táplálták népeiket. Felesleges külön hangsúlyozni, hogy milyen sovány és mégis milyen mérgező anyagokkal telített káros táplálék volt ez. Elámult az ember, ha egy-egy külföldi út alkalmával azt láthatta és hallhatta, ami a tárgyilagos tényeknek inkább megfelelt. Ezért valósággal történelmi missziónak mondható, amit olyan férfiú, mint például Troelstra, vállalt és végzett a véres világháború alatt.

*

Hágában, illetve Scheveningenben, ebben a ragyogó tengerparti kis városkában, néhány napig vendégségben is voltunk Troelstra házánál. A háború harmadik évében már nem is tudtuk elképzelni, hogy vannak még országok, ahol nincs kenyérjegy, zsírjegy vagy lisztjegy, kimért cukoradag, ahol még vannak fínom sütemények, nagyszerű halak, sültek, torták és sok minden, „ami szem-szájnak ingere". Már elfelejtettük, mi is az igazi bőség, hogy mi mindenben volt az emberiségnek része a „boldog béke" korszakában. Hátha még meggondoljuk, hogy nem is közvetlen Magyarországból jöttünk, ahol talán akkoriban még nem volt olyan háborús ínség, hanem a hollandi útunkat megelőzően Németországban is tartózkodtunk. Németországban már azokban az időkben is érvényesült a porosz bürokrácia gyakorlatában az az elv, hogy „a vajnál fontosabb az ágyú..." Nos, ágyút láttunk a német városokban is, de vajat csakugyan nem láttunk. De rendes falat ennivalót is alig. Nem csoda, ha Scheveningenben, a gyö-

nyörű, virágos, muskátlis házikók bájos városkájában úgy éreztük magunkat, mint a béke boldog napjaiban.

*

Egy alkalommal Troelstrával ott sétálgattam a háza előtt, amely olyan bájosan szép volt, mintha a Jancsi és Juliska színpadi díszletéhez tartozott volna. Emellett mégis tekintélyes, egyemeletes, kissé palotaszerű volt a ház külseje. Csak Troelstra családja lakott benne, s ott volt a Troelstra dolgozószobája, irodája is. Troelstra úgy láthatta, hogy én nagyobb érdeklődést tanusítok a házikó iránt, mint amennyire ez megokolt volna, és olyan kijelentést tett, amely azt bizonyította, hogy a viszonyok körülbelül mindenütt egyformán hasonlók. Azt mondta nekem:

„Kérem, kedves elvtársam, ne gondolja, hogy ezt a házat én a busás jövedelmemből vettem. Nem, ezekből a jövedelmekből ilyen egyemeletes házikóra nem tellene. Ezt még az apám szerezte, aki jobbmódú polgár volt. Tőle örököltem...“

*

Troelstrával kapcsolatban még egy kedves esetem volt, amelyet talán szabad feljegyezni.

Egyízben Amszterdamban találkoztam vele, de akkor már mint emigráns jutottam Hollandiába. Troelstra ott is sietett megvendégelni és elvitt valamilyen nagyobb vendéglőbe. Még csak délfelé járt az idő, ilyenkor még csak „villásreggeli“ járta. Két adag hideg felvágottat rendelt Troelstra. Ezt a felvágottat ott „kabarénak“ nevezik. Hollandiában, az élelmiszerbőségnek ebben a honában, egy-egy ilyen adag felvágott minden túlzás nélkül mondhatni, akkora, hogy nálunk Magyarországon akár egy egész család jóllaknék belőle. De Hollandiában

egy ember szokta megrendelni és vagy elfogyasztja, vagy nem, de rendszerint inkább igen, mint nem. — Hát megkaptuk a két adag „kabarét". Troelstra még javában kóstolgatta, mikor én már végleg és „szakadásig" jóllakva, az evést egyszerűen abbahagytam. Ekkor Troelstra reám nézett és a legkomolyabban, a legteljesebb részvét hangján megkérdezte tőlem, hogy hát ott az emigrációban csakugyan olyan nagy nyomorban élünk-e? Miért gondolja? — kérdeztem. „Mert — mondotta — látom, hogy nyilván már a rendes táplálkozástól is elszokott..."

*

Ottlétem alkalmával nagy nyilvános gyűlést is rendeztek a holland elvtársak. Óriási nagy teremben volt a gyűlés, zsúfolásig megtöltötték az elvtársak. Annak a gyűlésnek is Troelstra volt az elnöke, ismét megcsodálhattam ragyogó szónoki képességét és láthattam: menynyire szeretik a holland munkások Troelstrát.

Emlékét azoknak a férfiaknak az emlékei között őrzöm, akik az egész világ munkássága iránt, de a magyar szervezett munkásosztály ügyei iránt is mindig meleg érdeklődést és rokonszenvet tanusítottak.

HENDRIK DE MAN

Két esztendővel ezelőtt a belga szocialista párt a merészen felfeléívelés jegyében ünnepelhette fennállásának 50 éves jubileumát. A két legerősebb polgári párt, amely addig uralmon volt, belátta, hogy szocialisták nélkül már nem boldogul a kormányzatban és amikor a tüntető tömegek a jubileumi ünnepségek alkalmából Brüsszel főútvonalán végighaladtak, a vezetők tribűnjéről a miniszteri tisztséget viselő elvtársak egész sora viszonozta üdvözlésüket.

Volt ezek között a szocialista miniszterek között egy férfiú, kinek ez az ünnepség még külön, egyéni — mondjuk bizonyos aktualitáshoz kapcsolódó, de mégis — külön sikert jelentett. Hendrik de Man, a híres belga „Plan", a munkaterv eszméjének proponálója volt ez a férfiú. A De Man-féle munkaterv, mint tudjuk, röviden a következő gondolatot fejezi ki: az ország közgazdasági életében a magángazdálkodás mellett tervszerűen ki kell fejleszteni a szocializált, az állam ellenőrzése alatt álló gazdálkodásnak szektorát is, hogy ez a szocializmusba való átmenetet biztosítsa.

Ott álltam ezen az ünnepi felvonuláson De Man közelében és láttam, hogy sok szem úgy figyeli őt, ahogy a „hírességeket" szokták. Sokan őt keresik ma, sokak számára ő jelenti ma a biztatást, a sikert, az ígéretet. Láttam, amint a mikrofónos készülék kezelői elsősorban őt veszik üldözőbe, őt akarják mindenekelőtt az éhes közvélemény számára „lestoppolni", őt kell „hozni", az

ő nyilatkozata az, amely ma az aktualitást és — mint mondottuk — a reménységes biztatást jelenti...

A „Plan" jó politikai konjunktúrát hozott már eddig is a pártnak. Mintha már csak puszta hirdetése is enyhülést hozott volna az ország nyomasztó gazdasági helyzetében. A munkanélküliség csökkenése éppen akkor következett be, amikor a szocialista miniszterek a a „munkaterv" hirdetésével vonultak be a kormányba és ezzel a jelszóval sikerült a rexista fasizmus támadásait is visszaverni. — S ha már ennyi minden sikerült, akkor bizonyos, hogy a kijelölt útszakasz további részén is előre lehet majd jutni. Fontos tehát, hogy Hendrik de Man hirdesse ezt a mai ünnepnapra szánt nyilatkozatában... Ez adott jelentőséget a nagy napnak, s a férfiúnak is, aki számára a mikrofónt ott a főtribűnön olyan nagy izgalommal igazgatták.

Hallottam közelről, ahogy Hendrik de Man e kívánságnak megfelelt. Észrevehető volt, hogy nemcsak kötelességből nyilatkozik, de hittel is beszél és amint szavai összevegyültek a százezres tömeg diadalmas zajával, ezzel a jubileumi napnak fényét és ragyogását mindenképpen még inkább emelték.

*

Hendrik de Man hírnevének és munkateljesítményének mai magaslatát elérve — legfeljebb ha ötven éves. Külsejére pedig teljesen és tökéletesen azonos azzal a fiatal diákemberrel, akivel ezelőtt vagy 30 esztendővel találkoztam, amikor a Nemzetközi Szocialista Iroda ülésén a tolmács szerepét teljesítette nagy buzgalommal és látható lelkiismeretességgel.

Ahogy visszaemlékszem, akkoriban Hendrik de Man egyéniségének kiütköző, látható vonása a rendkívüli ko-

molyság volt. Főképpen ez tűnt fel e fiatalemberen. Hogy akkoriban De Man a már híressé vált „Plan"-jával foglalkozott volna, azt nem tartom valószínűnek, de hogy valamilyen terveken dolgozott mélyen gondolkodó agyveleje, az egészen bizonyos.

Kevés beszédű, de mindig mindenre erősen figyelő: körülbelül ez látszott De Man egyéniségéről már akkor is. Ez tűnt ki ama beszélgetésekből, melyeket úgy az európai, mint a magyar munkásmozgalomra vonatkozóan folytattunk. Röviddel azután, hogy megismerkedtem vele, megjelent a „Neue Zeit"-ban az a kiegészítő füzet, melyet De-Brouckére elvtárssal együtt írt a belga pártról. Ez az írás a belga szocialista ifjúság behatóbb és tervszerűbb oktatásának szükségességét követelte és egyúttal erős kritikát is gyakorolt a belga párt vezetése felett. Ez a füzet természetesen még érdekesebb színben tüntette fel Hendrik de Man személyét. Arra is emlékezem, hogy amikor abban az időben egy ellenzéki csoport keletkezett a magyar pártban, De Man nagyon élénken érdeklődött ennek a csoportnak a működése és sorsa iránt.

*

Nem tudtam pontosan követni De Man élete folyását. Annyit mégis tudtam, hogy majdnem többet tartózkodott külföldön, mint odahaza. Mintha csak nagyon nehezen találta volna helyét a belga testvérpártban. Közben olyan idők következtek, amelyek az ő múzsáira is csendet parancsoltak. Hosszú ideig háborúban volt De Man, azután évekkel később hallottam felőle, hogy tanári pályán működik — Németországban, Frankfurtban. De csak a szocializmus tudományának és elméletének területén buzgólkodik. A weimari Németországban

lehetőséget talált arra, hogy a tanítás terén gyakorlatilag is megvalósítsa mindazt, amit már ifjúkorában ideálisan kitervezett. Mikor „A szocializmus pszichológiája" című műve megjelent, amely könyv De Man nevét egycsapásra nagyhírűvé tette, akkorára már emigrációban voltam. De Man könyvéhez a bécsi munkáskamara nagyszerű könyvtárában jutottam, de csak nehezen, mert a könyvtárlátogatók „utaztak" a könyvre és egy-egy olvasó ugyancsak hosszú ideig kotlott rajta.

*

Néhány évvel ezelőtt — a Párizsban tartott nemzetközi értekezlet alkalmából — a francia elvtársak hajókirándulást rendeztek a küldöttek tiszteletére a Szajnán. A hajón találkoztam hosszú esztendők után De Mannal. A beszélgetés, melyet akkor folytattunk, arról tanuskodott, hogy De Man közben sokat dolgozott és rengeteget gondolkodott a szocializmusról és a munkásosztály harcairól. Túl voltunk a német testvérpárt katasztrófáján és De Man nagyon szép dolgokat beszélt történelmi jelentőségű tévedésekről, mulasztásokról és szerinte szükséges új dolgokról. A nagy „Plan", nem tudom, megvolt-e már akkor írásban is, de a beszélgetés tanusítja, hogy De Man fejében már megvolt. Rövid idő multán olvashattuk, hogy Belgiumban mindenki mindenütt a De Man-féle „Plan"-t visszhangozza. Két esztendővel később aztán Brüsszel uccáin magam is meggyőződhettem újra annak a marxi mondatnak igazságáról, hogy:

„Az eszme is hatalom, ha a tömegeket megragadja..."

L E N I N

Ha az olvasó figyelembe vesz egy-két történelmi évszámot és eseményt, akkor meg fogja érteni, ha azt mondom, hogy Lenin a Szocialista Internacionálében 1917-ig csak egészen alárendelt szerepet játszott. Lenin világtörténelmi, nagy jelentősége csak 1917-ben következett be. A nemzetközi munkásmozgalom Marx és Engels utáni generációjának nagynevű reprezentánsai voltak Európában — Jaurès, Guesde Franciaországban, Liebknecht, Bebel, Kautsky Németországban, Adler Viktor Ausztriában, az oroszok között is Plechanoff, Figner Vera, Szaszulics Vera, Axelrod és mások, de ugyanakkor Lenin még nem tűnt fel a világpolitika láthatárán.

Lenin 1900 körül kényszerült először elhagyni a cári Oroszországot. Az egész orosz marxista tábor még igen jelentéktelen volt, amikor Lenin föllépésére 1903-ban a bolsevisták és mensevisták frakcióira szakadt. Ez akkor még annyira rejtett belügye volt a kezdeti stádiumban élő oroszországi szocialista mozgalomnak, hogy az európai nyilvánosság valószínűen még csak tudomást sem nyert róla.

Az Internacionále, amint ezt már más összefüggésben említettem, kénytelen volt ülésein évek folyamán az orosz szocialista frakciók dolgaival foglalkozni, de ezt csak olyan mértékben tette, amennyire maguk a frakciók hívták föl az Internacionálét döntőbírónak. De nagy jelentőséget akkor még az egész orosz szocialista

mozgalomnak nem lehetett tulajdonítani. A számos frakció közül mindegyik egyformán jelentéktelennek látszott. 1905 után, az első orosz forradalom után, Lenin is eljött egy-egy nemzetközi összejövetelre. 1907-ben Luxemburg Rózával együtt módosítást is nyujtott be a háború kérdésével foglalkozó határozati javaslathoz, amely módosítást azonban kívülök senki sem pártolta. Én csak 1912-ben voltam a tanácskozóasztal mellett véletlenül Lenin szomszédja — s erről tudok az alább néhány mondatban beszámolni. De Lenin az Internacionále ülésein sohasem tűnt fel. 1917-ig ő csak a csendben érlelődő nagy történelmi csoda maradt.

*

Lenin emigrációs életét csaknem kizárólag Svájcban töltötte el. Nagy szegénységben élt csoportjával együtt, tehát a nemzetközi irodának is leginkább csak a Svájcban tartott ülésein vehetett részt.

1912-ben a Zürichben tartott ülésen az elnöklő Vandervelde egyszer átadta a szót a konferencia egyik résztvevőjének, akit — Lenin néven szólított. Sem a név, sem a téma nem volt olyan — 1912-ben voltunk, az orosz forradalmi mozgalmaknak a lehető mélypontján —, hogy különösebb figyelmet kelthetett volna. De hogy emlékezetemben későbbi időkig mégis megmaradt, két mellékes körülménynek tulajdoníthatom. Az egyik, mint már említettem, hogy az asztalnál véletlenül Lenin mellett ültem s így a bemutatkozás és az elhelyezés révén, az ülések ideje alatt, egypár szót természetesen válthattunk. A másik, hogy Lenin felszólalásában — Kautskyval vitatkozott. Már pedig, aki Kautskyval ha csak egy-két szóval is szembeszállt, azt én — „jobban megnéztem magamnak", mert számomra Kautsky sza-

vai mindig a legeslegfelsőbb kinyilatkozás jelentőségével bírtak... És Lenin Kautsky ellen szólalt fel!

Erre a Lenin—Kautsky-féle összeszólalkozásra évekig nem gondoltam. Jellemző mivolta csak akkor élénkült fel emlékeztemben, mikor az orosz forradalom kitörése után Lenin a marxista elmélet nagy részének „leninista" irányban való átdolgozását, „forradalmosítását" is megkezdte és mikor — úgy mint azon az 1912-iki zürichi ülésen — ismét Kautsky volt az ellenfél.

Kautsky az említett ülésen, ahogy azt emlékezetemben rekonstruálhatom, a kapitalizmus „immanens" — a kapitalizmusban benne élő — tulajdonságairól mondott néhány szót. Lenin pedig úgy beszélt, mint aki az immanens erők létezését és jelentőségét ebben az esetben vitathatónak tartotta. Más erők, mondotta Lenin emlékezetem szerint, az „immanens" erőket hatálytalanná tudják változtatni... Nagyon, nagyon akadémikus kérdésnek látszott ez 1912-ben; de e két férfiúnak egymás felfogása elleni, 1917-ben kezdődő irtózatos harca megmutatta, hogy ők nyilván már 1912-ben is tudták, hogy mi rejlik szavaik mélyén...

*

Később még arra is véltem visszaemlékezni, hogy Lenin akkor, 1912-ben, Kautskyval szemben mintha kissé ingerült lett volna. De hát abban az időben Lenin fellépésének még nem volt különösebb súlya. Azonban, amikor ezeket a sorokat írom, fontosnak látszik egy körülmény, amelynek utánanéztem és amelynek eredményeként megállapítom, hogy a Kautsky szerkesztette „Neue Zeit"-nak 1903-tól a világháború kitöréséig megjelent tizenegy évfolyamában Lenin, a szocialista író, egy 12 soros helyreigazításon kívül, egyetlen betűt soha,

és így nyilván 1914 után sem írt... Pedig Luxemburg Róza, aki politikailag Leninhez egészen közel állt, a „Neue Zeit"-nak állandó munkatársa volt és Trotzky és más orosz forradalmárok is állandóan írtak e lapba.

Említettem már azt is, hogy az orosz frakcióharcok dolgai a Nemzetközi Irodában a mi üléseinkről rendszerint kisebb albizottságokba kerültek. Lenin és Kautsky között az ellentétek nyilván még ezekben az albizottságokban keletkeztek és az a néhány villamos szikra, amely az 1912. évi kis összetűzésben kipattant, már mélyebben gyülekező feszültségeknek volt a kirobbanása.

*

Hét évvel később — 1919-ben — a berni konferencia kiküldött egy tanulmányi bizottságot Oroszországba. A bizottságnak, melybe engem is beválasztottak — Kautsky lett volna a vezetője. Ebben az időben Lenin arcképét már millió és millió példányban terjesztették az egész világon. Bizony élénken hasonlítgattam össze magamban ezt az arcképet azzal a Leninnel, aki mellett én 1912-ben ültem és sokszor gondoltam rá, hogy ha viszontláthatom, ez elég érdekes és nevezetes viszontlátás lesz.

Azonban mégsem került rá a sor, hogy Lenint az életben másodszor is láthassam, mert a tanulmányi bizottság utazása elmaradt. Az akkori idők viharai a lehetőségét elsodorták...

T R O T Z K Y

1910 körül egy őszi napon — közelebbi dátumot most már nem tudnék mondani — kopogás hallatszott az irodám ajtaján. Csakhamar a következő szavakkal nyitott be hozzám egy férfi:

„Guten Tag, ich bin Trotzky!" — Jó napot, Trotzky vagyok! . . .

Trotzkyról én addig csak annyit tudtam, hogy a „Neue Zeit" című német folyóiratba nagyon radikális hangú cikkeket ír; „1905" című könyvét is olvastam már. Azt is tudtam, hogy emigrációs vándorlásai közepette Bécsben élt, sőt hallottam, hogy egy nemzetközi összejövetelen Adler Viktor Trotzky radikalizmusára célozva egy adomát mondott el. Körülbelül így:

„Úgy látszik, az utóbbi időben politikai felügyelet alá kerültem . . ." „Hogyan?" — kérdezték a hallgatók csodálkozva. — „Hát úgy, hogy Trotzky most Bécsbe tette át a székhelyét és ellenőrzi, hogy elég forradalmi szellemben dolgozom-e . . ."

Ezeket tudtam Trotzkyról, s így érthető, ha a híres orosz forradalmárt némi feszengő érzések között fogadtam.

*

Trotzky — akit életemben csak ezen egyetlen alkalommal láttam — rendkívül temperamentumos, élénk gesztussal beszélő ember volt. Egyszerű, négyszemközti társalgási modora is olyan színes szavú volt, mint amilyen az írott stílusa. Nagyon élvezetes. A beszélgetés

azon emlékezetes találkozáskor eltartott vagy egy-két órát. A beszélgetés témája természetes főként orosz, de általános európai kérdésekre is kiterjedt. Azonban ami számomra felejthetetlen maradt, az mégsem az orosz témára vonatkozott, vagy helyesebben nemcsak Oroszországra volt jellemző, hanem — Magyarországra is. A következő volt az eset:

Trotzky magyar dolgok iránt érdeklődött és én többek között elmondtam, hogy éppen abban az időben — gróf Andrássy Gyula belügyminisztersége alatt — egy nagyon reakciós intézkedéssel még tovább rontottak az egyesülési jognak amúgy is már elég reakciós rendszerén. Ugyanis akkoriban valamennyi szakszervezet alapszabályán hivatalból kényszermódosítást vittek véghez és ennek a módosításnak az alapján a hatóságok még erősebb beleszólást gyakorolhattak a munkásság egyesületi életébe, mint azelőtt. — Alighogy ezt Trotzkynak részletesebben elmagyaráztam, élénkebben felfigyelt, egy-két kérdést intézett hozzám, majd pedig hirtelen a homlokára csapott és hangosan, lármásan megállapította:

„Nos, hát akkor már tudom, hogy honnét szerezte a mintát legutóbbi reakciós intézkedéséhez — a cári belügyi kormányzat...“

Elképzelhető, hogy Trotzkynak ezen érdekes és jellemző kijelentése után rajtam volt a meglepetés sora...

*

Trotzky csak éppen átutazóban járt Budapesten, de annyi időnk mégis volt, hogy elvihettem őt egy rendesebb étterembe. Igyekeztem a magyar konyha és a magyar vendégszeretet hírnevét öregbíteni és amennyire emlékszem, ez az igyekezetem sikerrel is járt. Vendégem nagyon alaposan nekilátott az evésnek. Ami keserűség

benne a magyar politikai reakció miatt felgyülemlett, azt — mint nagy örömömre megállapíthattam — legalább a jó és bőséges ebéd ideje alatt elfelejtette. Az ebédtől egyenesen a vasúthoz kísértem Trotzkyt és — többé nem is láttam soha.

*

Röviddel a háború kitörése után egy füzet került a kezembe, Trotzky volt a szerzője. Az első három mondatban erős és gúnyos támadás volt a magyar párt németnyelvű lapja, a „Volksstimme" ellen. A „Volksstimme", Trotzky szerint, a háború kérdésében nem tanusított olyan magatartást, amilyen szükséges lett volna. A cikket — amint megállapítottuk — néhai Rothenstein elvtárs írta. Ő volt ugyanis a lap vezércikkírója és szerkesztője is. Engem csak annyiban érintett a dolog, mert én jegyeztem a „Volksstimmé"-t mint felelős szerkesztő. A cikk, amelyet Trotzky kipécézett, nem is volt olyan nagyon rossz. Igaz, nem volt olyan paprikás, mint amilyen Trotzky szellemi főztje szokott lenni.

Írhattam volna ugyan Trotzkynak, hogy illik-e így megtámadni engem, akivel Budapesten olyan szépen összebarátkozott?! De hát világháború volt és nemigen tudtam Trotzky akkori pontos lakcímét, — nyilván ő maga sem tudta volna megmondani, hogy hol van a „rendes lakóhelye"... Időről időre olvastam, hogy most innen vagy onnan utasították ki, majd más és más országokból kellett menekülnie... A háború végén azonban Trotzky egyelőre olyan lakóhelyet választott magának, amely elég ismert volt milliók és milliók számára... Viszont akkor már nem sok értelme lett volna — egyikünk részéről sem —, hogy a budapesti „Volksstimme" jelentéktelen kis afférjára visszatérjünk... Akkor Trotzky nagyobbszabású akciókkal volt elfoglalva...

PAUL AXELROD

A munkásmozgalom előharcosaival való találkozásaim közül egyetlenegyre sem tudok visszaemlékezni, amely annyira megindított, mint az, amikor először volt alkalmam látni Axelrodot, az orosz szocialista mozgalmak egyik leghíresebb előharcosát.

Axelrod nevével minden szociáldemokrata találkozott, aki ennek a századnak az elején az orosz forradalmi mozgalmak iránt érdeklődött. Sőt azt is mondhatnám, volt olyan nevezetes időszak, amikor az orosz munkásmozgalommal kapcsolatban szociáldemokraták számára, egy-két nevet kivéve, alig volt név, amelynek olyan nagy lett volna a jelentősége, mint az Axelrodénak.

Amikor az orosz forradalmi mozgalmak a század végén kiemelkedtek a nihilizmus, a terrorizmus és mindenféle utopisztikus elgondolások sokszor véres kaoszából, amikor az orosz mozgalmak színterére lépett az orosz munkásság, amikor bevonultak a mozgalmakba a modern marxista szocializmus felismerései, akkor tűnt fel Axelrod neve is Oroszországban. Georg Plechanoff, Szaszulics Vera és mások társaságában Axelrod megteremtette „A munka felszabadítása" elnevezésű csoportot és ennek a csoportnak az élén volt Axelrod, a mult század 80-as évei óta az orosz proletariátusnak egyik legelső és legnagyobb szocialista tanítója.

„A munka felszabadítása" nevű csoport arra vállalkozott, hogy megszervezi az orosz munkásosztályt, Marx

Károly szellemében és azoknak az elveknek az alapján, amelyeket a nagy tanítómester a munkásosztályhoz intézett első kiáltványában és az 1864-ben megalakult első Internacionále első kiáltványában hirdetett.

Ez a csoport, amely leginkább intellektuellekből állt, nagy munkájára abban a tudatban vállalkozott, hogy szerintük, úgy mint a gondolat eredeti, marxi megfogalmazása szerint is: „a munkásosztály felszabadulása csak magának a munkásosztálynak a műve lehet." — És ma, Axelrod első fellépése után félszázaddal, a szocializmusnak, de Axelrodnak a szempontjából is, alig lehet valami megrendítőbbet elképzelni, mint azt, hogy Axelrod egykori orosz elvtársai éppen ezt az alapvető felismerését nem akarják elfogadni.

Axelrodot nem osztályellenfelei, hanem az uralomra jutott egykori fegyvertársai üldözték tragikus számkivetésbe azért, mert még 1903-ban a mensevisták és bolsevisták nagy szétválasztásánál valóban jóslatszerűen szemükre vetette: „A száz év előtti forradalmi intelligencia harcát folytatjátok, — de a proletárság osztályönállósága ellen..."

*

Olvastam egy alkalommal, hogy milyen rettenetes szegénységben és nyomorúságban élt Axelrod és családja a száműzetésben. Éveken keresztül nem jutott neki és gyermekeinek élelemre való. Valami húsfélét csak akkor ettek a gyerekek, ha kimehettek a város környékére és a bokrokban, a mezőn csigát szedtek. Sok jellemző ilyen részletet is hallottam ennek az emigránsnak a küszködéséről. Nem nagyon csodálkoztam tehát, amidőn egy vézna, töpörödött emberke állt fel az egyik kongresszuson, amikor Axelrod nevet szólítottak.

Csak éppen megemlítem, hogy testileg ugyanilyen megviselt külsejű ember állt velem szemben — azt hiszem 1923-ban, a német párt görlitzi kongresszusán — és nyujtott nekem kezet: Cseidze, a legelső orosz munkás- és katonatanács elnöke. Alig tudtam elképzelni, hogy ez volna az a világhírű ember, aki a „Mindenkihez" címzett manifesztumokat jegyezte nevével 1917 történelmi napjaiban. Cseidzével a kongresszus után együtt utaztam vasúton és tolmács segítségével hosszasan beszélgetett velem. Megrázó volt számomra az a nem sokkal ezután felbukkant hír, hogy Cseidze önkezével vetett véget tragikus életének...

Azok a gondolatok, melyeket Axelrod az akkori kongresszusi felszólalásában és a vele való magánbeszélgetésben is kifejtett, azt bizonyították, hogy régi meggyőződése és hite friss és töretlen. Világosan látta és ítélte meg azt a végzetszerűséget, melybe a második orosz forradalom jutott és világosan látta és megnevezte azokat a hibákat, melyeket egykori fegyvertársai egymásra halmoztak, amikor tanításait és tanácsait elutasították. Ami az ő személyét illeti, arról csak annyit mondhatott, mint minden igazi nagy hitvalló: „Itt állok és nem tehettem másként!"

Csak az volt elviselhetetlen gondolat az Axelroddal való találkozásnál, hogy miért kellett ilyen tiszta meggyőződésű, tiszta célú embernek egyénileg ilyen rettenetesen szenvednie? Eltöltött vagy három évtizedet száműzetésben, mert otthonából elüldözte a cári uralom. Ez alatt az idő alatt harcolt orosz testvérei felszabadításáért, hirdette az igazságot apostoli szegénységben és tisztaságban. Mikor pedig a cári önkény összeomlott, Axelrod mártíriuma folytatódott tovább...

De a további szenvedéseket most már egykori elv-

társai mérték rá. Nem vétett senki és semmi ellen, csak politikai felfogása nem egyezett azokéval. Börtön és halál sem lehet ilyen borzasztó. (Ezekre gondoltam akkor is, amikor olvastam, hogy Cseidze, aki Georgia megszállása után szintén mindenét elvesztette, ami életében értéket jelentett — s ezért értéktelenné vált életét eldobta magától.)

... Határtalan szomorúság kínozza az embert, ha arra kell gondolnia, mi minden történhetik — a szocializmus nevében.

Éppen szocialistáknak nem lehet és nem szabad ezekbe a borzalmas igazságtalanságokba soha belenyugodni!

FILIPPO TURATI

Emigrációs korszakom első hónapjaiban, miként a közmondás szerint minden út, egyszer az én utam is — Rómába vezetett. Mondhatom, nem éppen a legroszszabb sors, ami embert érhet... Ha ezekben a sorokban az volna a feladatom, hogy útleírást adjak Rómáról, bizony könnyen tudnék csatlakozni az utasok ama megszámlálhatatlan millióihoz, akik eddig még mind bámulattal és rajongással írtak erről a valóban nevezetes „örök városról" és szépségeiről. Nekem azonban ezúttal a Vatikán, a Szent-Péter temploma, a Monte Pincio, a Forum Romanum kövei és sok más nevezetességnek Rómájával kapcsolatban is csak az a célom, hogy egy férfiúról emlékezzem meg, akivel az életben többször volt szerencsém találkozni és akit egy alkalommal Rómában kerestem fel. Ez a férfi Turati volt, az olasz szocializmusnak egykor nagynevű vezetője.

Úgy adódott, hogy egy régi barátommal, néhai Pittoni elvtársammal, aki az egykori osztrák parlamentben Trieszt városát képviselte, elmentünk Sforza grófhoz, az akkori olasz külügyminiszterhez. Ezt a külügyminiszterhez való látogatást Turati készítette elő. Sforzához való menetelünk előtt tehát Turatit kellett felkeresnem. Az olasz képviselőházban, az „Aventino"-ban kerestem fel az olasz szocialista párt parlamenti frakciójának nagytekintélyű vezérét.

Külsőségek dolgában nagy pompa és szolgálatkészség vette körül a kamarában Turatit. Ez a pompa a kü-

lönben szerény viselkedésű férfi egész lényével némi ellentétben is állt... Amikor dolgunkat a kamarában elintéztük, Turati, hogy megvendégeljen, elvitt a parlament közelében — egy kis tejcsarnokba. Ott ebédeltünk, de csak — vegetariánusmódra.

*

A római találkozást megelőzően is már többször voltam együtt külföldi kongresszusokon Turatival. Az olasz szocialista testvérpárttal nekünk magyar szocialistáknak csak gyenge kapcsolataink voltak. Általában a német munkásmozgalomhoz, vagy akár más országbeli szocialista mozgalomhoz viszonyítva, az olasz párt dolgait csak kisebb figyelemre méltatták a háború előtti időkben. Az volt a fölfogás, hogy dolgaikat nagyszerű temperamentummal csinálják, de nem végeznek elég alapos szervező munkát. Kautskynak például — amint erről máshelyütt már megemlékeztem — sok kifogása volt az olasz szocialista mozgalomban található szellemi irányzatok és módszerek ellen. Viszont voltak magyar szocialisták — mint Szabó Ervin is, aki hosszú ideig nagy rajongója volt mindannak, amit az olasz munkásmozgalom területén tapasztalt. Egyidőben a magyar földmunkásmozgalom akkori vezetője, Csizmadia Sándor járt Olaszországban, hogy az olasz földmunkások mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmát tanulmányozza. Itthoni beszámolóiban, úgy emlékszem, ezt a mozgalmat Csizmadia nagyon dícsérte.

*

Amikor én Rómában Turatival beszélgettem, ott már nagy egyenetlenségek és széthúzások voltak a mozgalomban. Az orosz bolsevikiek befolyása nagyon erősen érvényesült. Milánóban például már a kommunisták

voltak túlsúlyban. Emlékszem, milyen fájdalmasan érintett az a látvány, melyet a milánói szocialista könyvkereskedés nyujtott. A kirakatban már alig lehetett mást látni, mint bolseviki irodalmat és Kun Bélát dicsőítő képeket. Az „Avanti" című lap még Pittoni elvtársam protekciójával sem volt hajlandó szociáldemokrata felfogás alapján megírt cikkeimet leadni.

Turati kifejezetten a mérsékelt, a reformista irányzat híve és vezetője volt. Nagyon fájlalta, hogy az olasz szocialista mozgalom ilyen rossz mederbe terelődött, sokat magyarázott arról, hogy milyen károkat okozott ebben a vonatkozásban is a háború, amelynek ő ugyancsak mindvégig ellenzője volt. És ámbár akkor — 1921 elején — a fasiszta fészkelődésnek már mindenütt voltak nyomai, mégsem hitte, hogy a fasizmus veszedelme komoly és közeli volna. Nem is hihette, mert a Facta-kormány taktikája volt az, amely önként tárta fel a törvényességet és alkotmányosságot szétzúzó ellenség számára a vár kapuit, hogy azokon kényelmesen besétálhasson. Akkor ez még igazán egészen újszerű jelensége volt a politikának.

A polgárság teljesen önkéntes leköszönésére addig még más országok politikai életében sem volt példa...

*

Amikor utoljára találkoztam Filippo Turatival — 1931-ben, Bécsben —, akkor szegény már szintén emigráns volt. Emlékezetes, hogy Turati önként ment száműzetésbe. Amikor tíz évvel azelőtt Rómában láttam, Turati még hatalmas, robusztus termetű férfi volt, de az 5—6 évi emigráció annyira összetörte, hogy Bécsben már a sír szélén álló ember benyomását keltette.

Mert olyan fizikum, amelyik akkora lelki szenve-

dést elbírjon, mint amilyen Turatira is szakadt, alig akad. Turati nemes, nagy lélekkel harcolt a politikai csatákban és nemcsak saját osztályának jogaiért, nem holmi előjogokért, hanem minden polgárnak emberi, polgárjogot és szabadságot akart. És ez a polgárság önmaga volt az, amelyik a jogot és szabadságot, ezt a legszebb és a legértékesebb kincset, magától önként eldobta... Turati számára ez is mély tördöfés volt. Ezenfelül akadt tanítvány is, aki a Mestert elárulta . . . Igaz, a történelem folyamán ez már többször megtörtént, de az efajta esetek, sajnos, mindig a drága Mester földi életének tragikus megsemmisülésével végződnek.

Ha van valamilyen vigaszunk, az csak annyi, hogy árulók még sohasem kerülték el méltó büntetésüket.

GARAMI ERNŐ

Garami Ernő neve nélkül teljesen hiányos volna az az arcképsorozat, amelyet ezeken a lapokon a munkásmozgalom nagy előharcosairól felvázoltam. Garami Ernő neve idetartozik nemcsak azon a jogcímen, mert ő éveken keresztül a szocialista Internacionáléban a magyar munkásság egyik megbízottja volt, de ide tartozik azért is, mert nagy, valóban európai formátumú politikusról és gazdag, bőtartamú életről van szó. Garami egy adott történelmi korszakban a magyar munkásmozgalom legkiválóbb irányítója volt. Kezében futottak össze ennek a mozgalomnak idegszálai, ő állt a működő erők centrumában olyan időkben, amikor a magyar munkásság Magyarországon a tömegek pártjává fejlődött és amikor ez a mozgalom sorsdöntő hivatáshoz jutott el.

Garami Ernő alig volt 22 éves, amikor — 1898-ban — őt bízták meg a magyar munkásság politikai közlönyének, a Népszavának szerkesztésével. És e 22 éves fiatalember ekkor már erős és alapos iskolázást szerzett Németországban, a szocializmus akkori Mekkájában. Garami, az egyszerű vasmunkás ekkor már idegen nyelveket tanult, cikkei jelentek meg az egyik híres külföldi szocialista tudományos folyóiratban, a Sozialistische Monatshefte-ben, ugyanekkor idehaza már munkásszemináriumot vezet a legnehezebb kérdések egyikéről, Marx gazdasági tanairól, fordítja Kautskynak Marx gazdasági elméletéről szóló könyvét. Tagadhatatlan, ez a néhány életrajzi adat is mutatja, hogy

egészen rendkívüli, kivételes szellemi kapacitású ember indul el a szocialista munkásmozgalom frontjára.

*

Néhány évvel ezelőtt olvastam egy kis jellemrajzot Garami Ernőről. Ebben az apró rajzban az író úgy jellemzi Garamit, aki szenvedélyes sakkjátékos is volt, hogy Garami szokása és nyilván jellemének alapvonása szerint — nagyon gyorsan adja fel a kilátástalan játszmát... A sakkjátékra vonatkozóan ez nagyon jó megfigyelés lehetett, de a politikai élet harcaiban Garami a legkeményebb és a legkitartóbb játékosok közé sorozandó és abban a játszmában, amely élete főművét jelentette, Garami soha pozíciót nem adott fel. Harminc esztendőnek története azt bizonyítja, hogy Garamival és az általa megkezdett politikai „játszmával" csak egy igazi világvihar tudott végezni. Éppen ez a legjellemzőbb abban a történetben, amely Garamiról és munkájáról szól.

*

Garami elindulása után néhány esztendővel, 1903-ban, a magyar politikában hirtelen kiéleződtek az úgynevezett alkotmányjogi küzdelmek. A Habsburgok és a magyar politika uralkodó, történelmi osztályai: az arisztokrácia és a dzsentri között súlyos konfliktusok kezdődtek. A magyar szocialista mozgalom ezekbe a politikai harcokba azonnal belekapcsolódott. A mozgalom vezetőinek akkor az a helyes felismerésük, Garamival az élen, hogy ebben a küzdelemben csak akkor lehet megfelelően résztvenni, ha a munkásmozgalom megfelelő harci eszközök fölött rendelkezik. Így születik meg ezekben az időkben, 1905 elején, a Népszava napilap, amelynek Garami a vezetője és a lelke is ő marad végig.

Ennél a fontos fordulónál vázolni kellene néhány szóval Garami politikai jellemét és szellemiségének irányát, beállítottságát. És itt mindenekelőtt rá kell mutatni arra az érdekes dologra, hogy a külvilág számára Garami Ernő, az úgynevezett „mérsékelt", hogy ne mondjuk, jobboldali politikus hírében állt. Ezt a hírét Garami nyilván leginkább annak a körülménynek köszönhette, hogy a 20 év előtti forradalomban olyan határozott és olyan engesztelhetetlen módon szállt szembe a kommunista irányzattal, hogy erre az egész európai munkásmozgalomban, sőt a polgári világban is felfigyeltek. Mindazonáltal meg kell állapítani azt a történelmi tényt, hogy abban az értelemben, ahogyan például az 1903-as drezdai kongresszus időszakában a „revizionisták" és a „radikálisok" között a küzdelmek lejátszódtak, Garami nemcsak hogy nem állt a revizionista Bernsteinék oldalán, hanem ellenkezően, szinte tüntetésszerűen Bebelék irányzatának volt a híve. Ezt egy érdekes, kicsiny, de jellemző történelmi dokumentum is igazolja.

Tudvalevő, hogy ezekben az akkori irányzatokban nagy szerepet játszott az is, hogy kinek mi a felfogása a mezőgazdasági kisbirtok kérdéséről. Sőt, ez a kérdés egyik sarkpontja volt a nagy vitáknak, amennyiben Bernsteinék, tehát a revizionisták, Kautskyék felfogásával szemben azt igyekeztek kimutatni, hogy az üzemek folyton fokozódó koncentrációja és minden tekintetben való túlsúlya a mezőgazdasági fejlődés irányára nem alkalmazható, ellenkezően, a mezőgazdasági kisüzem életképesebb, mint a nagybirtok, ezt kell tehát ápolni és nekünk szocialistáknak ezen a réven a kisbirtokossághoz is közel kell jutni. Ebben a vonatkozásban Garami gondolkodására érdekes, majdnem pikáns,

hogy a Neue Zeit 1904. évi második kötetének 776-ik oldalán a következő hétsoros jegyzetet találjuk:

„Garami Ernő, a budapesti Népszava szerkesztője helyreigazító nyilatkozatot küld, amelyben azt írja: Bernsteinnak a Monatshefteben írt legutóbbi cikke kapcsán közlöm, miszerint Bernstein határozottan téved, amikor azt írja, hogy a magyarországi szociáldemokrata párt új programjából a kisbirtok pusztulására vonatkozó mondatot ‚kirevideálta'. Ellenkezően, ezt a mondatot, amely a régi hainfeldi osztrák programban nem volt világos és kifejezett, mi az 1903. évi programunkba tudatosan és kifejezetten — ‚belerevideáltuk'. A pontos szöveg megtalálható a Dokumente des Sozialismus 1903. évi 9-ik számában..."

Ez a néhány sor is nagyon jellemzően világítja meg Garami elméleti és politikai felfogását ezekben az akkor nagyon kiélezett elvi és taktikai vitákban.

*

Határozottan megmutatkozik Garami „radikális" szemlélete a magyar aktuális politikai küzdelmek további folyamán, legfőképpen pedig abban a kérdésben, amely ezekben az esztendőkben a magyar munkásosztály szempontjából csakugyan tengelykérdésévé fejlődött az egész magyar politikának: a választójog kérdésében. A választójogi reform kérdése akkor valóban forradalmi jelentőséggel bírt, tehát a radikalizmusnak, a gyökeres változásnak problémája volt. Garami is csak így fogta fel a dolgot. A követendő harci taktikában ettől a meggyőződéstől semmi sem tudta eltántorítani. Szembeszállt azokkal a parlamenti pártokkal, amelyek a választójog elsőbbségét tagadták és a közjogi, úgynevezett nemzeti követeléseket helyezték előtérbe. Nem

törődött azzal, hogy ezek a pártok a parlamenti „ellenzék" szerepében tetszelegtek és nem törődött azzal a súlyos ballasztttal sem, amely abból következett, hogy a szociáldemokrata párt kénytelen volt 1905-ben Ferenc József által a parlamenti többség akarata ellenére kinevezett Fejérváry—Kristóffy-kormány mellé állni, amikor ez a kormány a választójogot vette programjába.

Nagyon jellemző és fontos az a körülmény, amelyet ma már csak nagyon kevesen ismernek, hogy Garami akkor ezen állásfoglalása miatt éles támadások központjába került. Voltak egyes vezető elvtársak, akik attól féltek, hogy a pártnak ez az állásfoglalása kimélyíti az ellentétet a munkásosztály és a függetlenségi, nemzeti irányú parlamenti és középosztálybeli ellenzék között. Aztán éppen e sorok írója előtt mondotta akkor egyik osztrák vezető elvtársunk: „Attól félünk itt Bécsben, hogy a magyar testvérpárt ezzel az állásfoglalásával kisegíti Ferenc Józsefet a bajból..." De Garami eredeti álláspontjában megingathatatlannak mutatkozott. Felment Bécsbe, az osztrák elvtársak birodalmi konferenciájára s ott nagyon alapos felszólalásban megokolta a magyar párt álláspontját és annak igazáról meg is győzte az osztrák testvérpárt vezetőségét. Ennek a fellépésnek az volt az eredménye, hogy az osztrák elvtársak is megkezdték a maguk választójogi küzdelmét, mégpedig olyan rendkívüli erővel, hogy egy esztendő multán, mint ismeretes, már az általános egyenlő titkos választójog birtokában is voltak.

Ezek az akkori események is bizonyítják, hogy nagy és alapvető kérdésekben Garami nemcsak hogy nem volt hajlandó megalkudni, hanem kőkemény tudott maradni.

*

Hogy milyen sziklaszilárdságú meggyőződéssel harcolt a választójogért, amit Magyarországon helyes felismeréssel egyetlen alapvető politikai problémának ismert fel, azt a fentebb leírt politikai harci fejezet után három esztendővel később újból megmutatta. Ekkor már tudvalevően az úgynevezett koalíciós kormányzat volt uralmon. A koalíciós kormányprogramban beígért általános és egyenlő választójog helyett Andrássy Gyula, a koalíciós kormány belügyminisztere a plurális választójog megvalósítására határozta el magát. Ez ellen természetesen a legélesebb harcot kellett folytatni. Egy napon a Népszava első oldalán elsőnek tudta közölni Andrássy választójogi tervezetét, ami olyan nagy felháborodást váltott ki a közvéleményben, hogy ezzel a leleplezéssel a Népszava a pluralitásos választójogi tervet meg is buktatta.

A harcok tovább folytatódtak és ezeknek a folyamán történt, hogy egy rendkívüli pártkongresszuson Garami, mint a választójogi kérdésnek az előadója, referátumában az általános politikai sztrájk előkészítését is javasolta. Az előkészületekről és ilyen nagy és elszánt lépés megtételéről azzal a nyugodtsággal és higgadtsággal beszélt, amely az ő fellépését mindig jellemezte. Ez volt az a referátum, amelyet híressé vált mondásával így fejezett be: „Elvtársak! Ha pedig így dolgunkat előkészítettük, akkor azután — jöjjön, aminek jönnie kell...“

*

Garami politikai gondolkodásának logikáját és a főcél követésében való rendíthetetlenségét bizonyítják a küzdelmeknek további fejezetei is. Ahogy 1905-ben a Kristóffy-korszakban semmiféle felületesség, demagógia vagy gyűlölség nem tudta visszatartani attól, hogy a

választójog dolgát halogató, az „ellenzékiség“ és „függetlenség“ jelszavait hangoztató arisztokrata és dzsentri politikusokkal szembeszálljon, ugyanúgy minden fenntartás nélkül hűséges fegyverbarátságban odaállt ugyanezen férfiak mellé, amikor egy pár évvel később — jobban megtanulták a politikai leckét... Amikor Justh Gyula, Batthyány Tivadar gróf és mások, okulva a korábbi évek tapasztalatain, a választójog dolgát magukévá tették, Garami a legnagyobb lelkesedéssel odaállt mellejük és odaállt vele az egész szervezett munkásság. A Népszavában Justh Gyulát és társait, akikkel azelőtt harcban állt, valósággal fölemelte és magasztalta, amikor magukévá tették a demokrácia követelését. Garaminak ez az állásfoglalása csak abban találja magyarázatát, hogy ő, nagyon helyesen, a demokratikus választójogi reformban ismerte fel a magyar politika archimedesi pontját. Ezekben a harcokban Lassalle tanítását tartotta szem előtt. „Süketnek és vaknak kell lenni minden iránt, ami nem a választójogra vonatkozik.“ A választójogban látta Garami azt a lehetőséget, hogy általa a magyar munkásosztály a demokratikussá átalakult országban maga is fel tudjon emelkedni erre a gránitos talapzatra.

*

Garami elgondolásaiban volt lendület és ha kellett, állásfoglalásaiban volt merészség és elszántság is. Visszaemlékszem 1917-re, az orosz forradalom kitörésének esztendejére. Arról volt szó, hogy a május elsejei ünnepségeket, miután 1914-től a háború ideje alatt nem volt módunkban ünnepelni, most már minden körülmények között meg kell tartanunk. Azonban ismerve Tisza Istvánnak a munkásosztály politikai célkitűzéseivel szemben való kíméletlenségét, e sorok írójának az volt

a véleménye, hogy valamilyen formában Tiszát, a miniszterelnököt tájékoztatni kellene a május elsejei ünnepségekkel kapcsolatos szándékainkról. Emiatt Garami valóságos haraggal szállt szembe velem. Álláspontja röviden az volt, hogy: Oroszországban forradalom van, itthon mindenre való tekintet nélkül — muszáj május elsején tüntetni!... Garaminak ez a lendülete lelket lehelt a magyar munkástömegekbe.

Életéből felsorolt ilyen epizódok és még sok más, mind annak az igazolására alkalmasak, hogy nagyon rosszul ismerték Garamit, akik benne a „mérsékelt" vagy a „revizionista" felfogású politikust látták.

*

Ha Tisza István gróf és kortársai, valamint politikájának hívei kevésbé zárkóztak volna el a magyar munkásság legfőbb politikai követelésével szemben, vagy mondjuk így: ha Tisza István annyira közeledett volna Garami Ernőhöz, amennyire közeledett az általános egyenlő választójogot szentesítő Ferenc József 1907-ben Adler Viktorhoz, akkor Garami Ernő, a magyar munkásmozgalom élén, államépítő reálpolitikát csinálhatott volna. De Tisza István és társai 1917-ben, még a második orosz forradalom kitörése után sem akartak tudni ilyenfajta közeledésről. S amint Garami helyesen állapítja meg a magyar forradalomról szóló könyvében: „A feudális nagybirtok az utolsó pillanatig erőszakosan útjába állott a demokratikus elvek fokozódó győzelmének"... Ezért Garami sem tehetett mást és nem formulázhatta meg másképpen a tennivalók jelszavát a maga részéről sem s ezért hangzottak el ajkáról azok a súlyos szavak: „Jöjjön, aminek jönnie kell!..."

*

A végzetes világháború idején és ennek a háborúnak véres forgatagában Garami látóköre és a dolgokról való ítélete olyan volt, mint bármely más vezető európai méretű politikusé és mint a nemzetek és népek közösségéhez hűséges szocialistáé. A háború alatt belső nyugtalanság emészti, minden idegszálában érzi a katasztrófa közeledését és kimélyülését. Idehaza nincs nyugalma. Tájékozódni akar, látni és hallani akar, tudni akarja: mi készül, hogy helyesen ítélhessen és szükség szerint cselekedhessen. Elutazik Svájcba, Németországba és Hollandiába. Tájékoztatja a külföldi elvtársakat, a stockholmi konferencián olyan világosan és átfogóan exponálja a külpolitika problémáit, hogy erre külön is felfigyelnek olyan férfiak, mint Huysmans, Branting, Troelstra és mások. Németországban Eberttel és Scheidemannal folytat beható megbeszéléseket és vitákat. Figyelmezteti őket az annekszió politika végzetes következményeire és a szocializmussal össze nem férhető voltára. Ebben Garamit az elvi meggondoláson kívül nyilván az is vezette, hogy sejtette: a háború végén az antant, amelynek túlerejét tisztán látta, az osztrák-magyar monarchia ellen fogja az annekszió politikát alkalmazni. Ettől Garami mindig félt, mert egy véleményen volt Adler Viktorral, Rennerrel és mindazokkal, akik a régi monarchia viszonyait alaposan ismerték, hogy a monarchia feldarabolása a munkásosztálynak is kárára lesz, mert a munkásosztálynak saját gazdasági osztályérdekei alapján is minél nagyobb, egységes gazdasági területre van szüksége.

*

Azután következett az összeomlás. A forradalom és a velejáró események Garami világos meglátásait ezer-

szeresen igazolták. Garaminak a forradalomban való magatartása közismert fejezet. Az volt a felfogása, hogy a politikai demokrácia és gazdasági fölemelkedés lehetőségei dolgában Október mindent meghozott a munkásosztálynak. Vigyázni kell éjjel-nappal, hogy amit a nagy katasztrófa közben ez az egyetlen vígasztaló politikai forduló hozott, azt megtartsuk és megőrizzük. Aki ennél többet akar, az hazardőr, az elveszti az egészet! Ez volt Garami felfogása. Ilyen értelemben hangoztatta és ismételte mindennap, minden beszédében, minden felszólalásában az ősrégi intő jelszót: „Consulok, vigyázzatok!"...

De nyilván a forradalom menetét más törvények szabják és szabályozzák, mint az az éles logika és előrelátás, amely Garami gondolkodásának alapja volt. Már idézett könyvében ebben a vonatkozásban is fölveti önmagának és a szocialista munkásság számára is a kérdést, hogy ki az „intranzigens", ki a „mérsékelt" és ki nevezhető „radikálisnak", s hogy mi vajjon ezeknek a politikai jelzőknek a jelentősége? Azt mondja szószerint: „Az a szocialista, aki országának adott történelmi helyzete szerint a közvetetlenül megvalósítható követelések közvetetlen megvalósításához ragaszkodik és abból nem enged: radikális, intranzigens. Aki e követeléseken innen marad vagy azokból enged: az mérsékelt, az megalkuvó. Az az angol politikus, aki napjaink angol alaptörvényeit változatlanul meg akarja őrizni, angol szempontból konzervatív és távolról sem radikális. Az a magyar politikus, aki ugyanezeket a törvényeket keresztül akarja vinni Magyarországon, az, amint láttuk, nemcsak radikális, hanem forradalmi is...

*

Garami reménységei, melyeket Októberbe vetett,

összeomlottak. És ez az összeomlás volt Garami egyéni és fizikai összeomlásának is a legmélyebb oka. Itt kapta Garami Ernő a halálos sebet. Nem tudott többé bízni abban, hogy Magyarország népe és munkásosztálya ezt a sebet hamarosan kiheverje. Valahol már megírtam, hogy az egyharmadára megkisebbített országot túlságosan gyengének tartotta arra, hogy a demokrácia, a szocializmus és a nagy kultúrideálok területén jelentékenyet és példaszerűt alkothasson.

*

Maradék erejével az emigrációban azt a kötelezettséget vállalta, hogy némák helyett ő beszéljen, hogy vádolója legyen politikai bűnöknek és bűnösöknek, hogy vádolja azokat, akik a forradalomból sem tanultak. A jövő történetírója igazolni fogja, hogy ezt a vállalt kötelességet Garami Ernő híven és férfiasan teljesítette.

*

Az emigrációból csak nagyon szíve szándéka és vágya ellenére jött haza. Itthon nagy politikai éleslátással és morális emelkedettséggel azt hirdette, hogy: „Kezdjük elölről!" Ez azonban két okból is nehéznek bizonyult. Az egyik okra már rámutattam. Magyarországon két forradalomból és egy ellenforradalomból sem tudtak az emberek eleget tanulni. A második ok: Garami maga, illetve az ő tragikus egyéni sorsa. Még mielőtt hozzáfoghatott volna ahhoz, hogy mindent elölről kezdjünk, ő maga már gyógyíthatatlan betegségbe esett. Kiderült, hogy életerejét fölmorzsolta az a három évtized, amelynek elején ő maga elölről kezdte a dolgokat és művét valósággal történelmi magaslatig emelte föl. Akik élete művét még majd ezután fogják megvizsgálni,

azok megállapíthatják, hogy Garami a maga föladatát a maga idejében példásan teljesítette...

Garami egyéni élete telve volt küszködésekkel és apróbb törésekkel. Talán még nagyobb mértékben, mint másoké általában és normálisan. De Garami politikai egyénisége kristályosan tiszta, céltudatos, kemény volt, egyenes és meg nem alkuvó! Ha azon tünődöm, hogy minek köszönhetjük, hogy a magyar munkásosztály soraiban akadt egy ilyen nagy érték, akkor egy epizódra gondolok:

Jó régen, Garami működése legelején, vele együtt résztvettem egy megbeszélésen, ahol arról volt szó, mik a munkásoktatás legfőbb feladatai és szempontjai, főként pedig mire törekedjenek az előadók, ha ezeket a szempontokat érvényesíteni akarják. Az értekezleten erről hosszú vita folyt, s a legkülönbözőbb ötletek és indítványok kerültek napirendre. Amikor Garamira került a sor, ismert szófukar módján csak annyit mondott, hogy szerinte a legfontosabb és a legdöntőbb szempont az, hogy az előadó jól megtanulja és jól ismerje a témáját...

Garami nagyon jól megtanulta és nagyon jól ismerte az ő témáját. Talán a legjobban tanulta meg és ismerte a feladatot mindazok között, akik három évtizednek harcaiban vele egy fronton álltak.

KUNFI ZSIGMOND

Miként Garami Ernő neve, úgy Kunfi Zsigmondé is azok közé tartozik, akiket sem Magyarországon, sem a külföldön nem kell hosszasabban bemutatni. Igaz, hogy Kunfi régebbi működését és egyéniségét Magyarországon csak a háború előtti nemzedék ismeri. A forradalmak utáni fiatalabb generáció Kunfit csak annak a külföldi működésnek a révén ismeri, amely tevékenységnek a sugarai Magyarországra is eljutottak és amely működéssel Kunfi maga írta be nevét az európai munkásmozgalom legutóbbi két évtizedének történetébe.

Amit azonban sem Magyarországon, sem a külföldön nem ismernek eléggé, az annak a tragédiának a nagysága, amely e kiválóan tehetséges férfi életére lesujtott és az a mártíromság, amelyet Kunfi elszenvedett.

*

1905-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének egy megbízottja és e sorok írója Temesvárra utaztunk Kunfihoz, aki ott középiskolai tanár volt, hogy megállapodjunk vele a Népszava szerkesztőségébe való feljövetele iránt. Tudtuk, hogy Kunfi már régen szocialista és már régen hozzánk vágyódik. Egynéhány cikke akkor már a német párt tudományos folyóiratában, a Neue Zeit-ban is megjelent volt. Tudtuk, hogy ez a férfiú már alig bírja a kisváros levegőjét, hiszen gondolkodása, nagy képzettsége és képességei hivatottá teszik arra, hogy jelentősebb helyen és fontosabb szószék-

ről terjessze azokat a felismeréseket, amelyek a Magyarországon végbement gazdasági, társadalmi és politikai változásokról benne már hosszabb ideje kialakultak. Hogy hogyan látta ő ezeket a nagy változásokat, arról 1905-ben való feljövetele után néhány évvel egyik pártkongresszusi referátumában ő maga így számolt be:

„A mai magyar gazdasági élet nem az, ami a kilencvenes évek volt, ma már az országban sok helyen alakultak indusztriális szigetek, amelyeken a gyárkürtők füstjével az új magyar kapitalizmus lélegzik... Az alig egy évtized alatt hatalmas sudárba szökkent magyar munkásmozgalom, a tűrhetetlen drágaság, a városok erősödése és a falu elnéptelenedése csak úgy tanuságot tesz ennek a fejlődésnek megérkeztéről, mint a szaporodó gyárkémények, az angolul beszélő tótok és az épülő dreadnoughtok... Magában a társadalmi életben mindenütt bizonyos nyugtalanságnak, izgalomnak, forrongásnak tüneteivel találkozunk... Elég ebből a szempontból ráutalnunk azokra a jelenségekre, amelyek a munkástársadalmon kívül egy egész csomó polgári vagy félpolgári foglalkozási ágat az uralkodó társadalom és rendszer ellen való erős oppozícióba visznek be... Az uralkodó feudális és agrártársadalomnak az igazi hatalma kint van a faluban és ott ennek a hatalomnak három oszlopa van: a pap, a jegyző és a tanító. Ezek közül az egyik, a tanító egész gondolkodásmódjánál, anyagi érdekeinél, a népneveléssel való nagy szociális kapcsolatánál fogva feltétlenül olyan elem, amelyet a demokratikus, sőt merem mondani, a szocialista agitáció számára meg lehet és meg kell szerezni...

A szépirodalom, a festészet, a társadalomtudomány világfelfogásában, tendenciájában, ízlésében, jelszavaiban elfordult a régi világtól és új értékeket, új igazságokat, új formákat hirdet... Nyugateurópai eszmék, szempontok, ízlések, divatok importja szerfölött megnövekedett, a kereslet utánuk egyre nagyobb lesz, folyóiratok és könyvkiadó vállalatok keletkeztek egyre-másra, amelyek a készülő nagy átalakulás szellemét és izgalmait szétárasztják az egész országban s az újnak sóvárgásával töltik meg az új nemzedéket. Ezen a területen már csatát vesztett a régi világ..."

Így vázolta Kunfi ebben a kongresszusi beszédében azt a nagy átalakulást, amelyet már a vidéki kisvárosban maga körül tapasztalt és amely változás egyre erősítette benne azt a vágyat, hogy az új időknek új szükségleteit messze terjedő hangon hirdethesse. Örömmel jött tehát Budapestre. Közben a kormány tanári állásából különben is elmozdította, hol Kunfi úgysem maradt volna...

*

Budapesten csakhamar egységesen alakult ki az a felfogás, hogy Kunfi nagyon nagy nyeresége a magyar munkásmozgalomnak. Csakhamar kitűnt, hogy a legragyogóbb magyar stiliszták közül való és a gyűléseknek is nagyon hamarosan egyik legkedveltebb előadója lett. Még Bokányi is, aki pedig nagyon sokat tartott, joggal, a maga szónoklási művészetéről, készségesen elismerte, hogy erős művészi, artisztikus vonás jellemzi és díszíti Kunfi írásait és beszédeit. De ugyanez volt az általános felfogás Kunfiról később a külföldön is. Összegyüjtött írásairól egyik bírálója elismerte, hogy Kunfi

szellemi horizontja világrészeket, tudományágazatokat és a legmélyebb és a legmagasabb bölcseleti rendszereket tudja átfogni.

Emlékszem egyik beszélgetésünkre, amelyet egy utazás alkalmával folytattunk. Nekem az volt a felfogásom, hogy az emberi szellem legcsodálatosabb produktuma és az emberi érzések kifejezésének utólérhetetlen eszköze a zene. Erre vonatkozóan kértem Kunfi véleményét. Kunfi az én felfogásommal szemben az emberi beszédet tartotta nagyobb jelentőségűnek és a zenénél sokkalta értékesebbnek. Gondolkodtam a dolgon és nem is csodálkoztam azon, hogy a szó és a betű olyan nagy művészének, mint amilyen Kunfi, ez volt a felfogása... Azok a barátai, akik csak német beszédeit hallották, ugyancsak a csodálat hangján nyilatkoztak beszédeinek szép formáiról, elegáns stílusáról, Kunfi szép, sötét, bársonyos férfihangjáról. Különben emlékszem arra is, hogy egy nemzetközi kongresszuson egyik nagyobb beszédével milyen hatalmas sikert aratott.

*

Garami szellemiségének irányával kapcsolatban felvetettük azt a kérdést, hogy ha osztályozásról lehet szó, vajjon Garamit a „mérsékeltek" vagy a „radikálisok" közé sorozhatjuk-e? Furcsa, de mégis úgy áll a dolog, hogy a viszonyok sok tekintetben való hasonlósága miatt ezt a kérdést Kunfival kapcsolatban is fel lehetne tenni.

Ahogy Garamit, ugyanúgy Kunfi Zsigmondot is felületesen és rosszul ítélték meg ebben a vonatkozásban. Kunfi Zsigmond magyarországi politikai működése is, a világháború végéig, a választójogi reformért való harcban merült ki. Talán több temperamentummal, vagy művésziesebb kifejezésmóddal, de Kunfi is csak az el-

érhetőért harcolt, ő is csak az adottságok, a realitások szerint, a meglevő viszonyok között és csak a munkások számára kínálkozó harci fegyvereket vitte csatába. A radikálisnak és túlzónak elhíresztelt Kunfi Zsigmond hatalmas beszédeket mondott — a parlamenti ellenzékkel, a polgári politikai pártokkal való kooperáció érdekében...

Többek között az 1912. évi pártkongresszuson olyan erőteljesen és olyan meggyőzően beszélt erről, hogy még ma is frappánsan hat. Azt mondja ebben a beszédében:

„A polgári előítéletek és a nacionalista előítéletek ellen való harcok, amelyek segítségével a választójogellenes tábor töméntelen segítséget kapott más társadalmi osztályok hívei közül — ezeket az előítéleteket kellett egy nagy, erőteljes, a munkásosztályon kívül álló agitációval eloszlatni, ezeket a társadalmi osztályokat kellett a terror hatása alól felszabadítani... Én azt gondolom, hogy egy bizonyosfokú gyengeség és egy bizonyosfokú fejlettség mellett — körülbelül a két szélső típusán a munkásmozgalom erősödésének és fejlődésének — szükségképpen előáll az a helyzet, hogy a munkásosztály kénytelen más pártokkal, más társadalmi erőkkel — nem egyesülni, nem az ő sajátos követeléseit azokra való tekintettel elejteni, vagy gyengíteni, hanem kénytelen ezekkel együtt párhuzamos munkát kifejteni... Ha végignézünk egész Európán, mindenütt azt látjuk, hogy a szociáldemokrata pártok anélkül, hogy önállásukból bármit feladnának, hogy elveikből és programjukból valamit elengednének, kénytelenek bizonyos adott pillanatokban

és helyzetekben más pártokkal való időleges kooperációkba belemenni...“

Így és ehhez hasonlóan érvelt Kunfi 1912-ben, amikor a politika napi szükségletei épúgy, mint a párt messzebbmenő célkitűzései követelésében erre a felismerésre jutott. És csak azt kérdezzük, hogy hol található ebben túlzás, hol található „szélső radikalizmus“, vagy holmi véresszájú „forradalmárkodás“?

*

Kunfi Zsigmond politikai és egyéni tragédiájának magja is a magyar politika tragikus fejlődésében gyökeredzik. Nem vagyunk igazságtalanok senki iránt, ha megállapítjuk, hogy Kunfi képességeiből, hallatlanul nagy intelligenciájából, írástudásából vagy szónoki művészetéből megélhetett volna akármelyik parlamentnek jó néhány tucat képviselője. Tisza Istvánnak annyira feltűnt Kunfi nagy intellektusa, hogy erről bizalmas körben külön is megemlékezett. És ilyen képességű férfiú Magyarországon nemcsak országgyűlési képviselő, de még községi képviselő sem lehetett, mert hiszen a magyar szervezett munkásoknak nem volt választójoguk. És Kunfi 15 esztendős agitációja után, sokezer cikke és tudományos előadása után, az általános egyenlő titkos választójog életbeléptetése helyett — jött a világháború... Kunfi Zsigmondnak is csak azt kellett látnia, hogy a nagy összeomlásig a magyar szervezett munkásosztály sohasem gyakorolhatta politikai jogainak a minimumát. Ilyen érzésekkel volt kénytelen átlépni Kunfi is annak a korszaknak küszöbét, amely a háború összeomlásával kezdődött. És ezzel a fájdalmas tüskével szívében menetelt ő is politikai pályájának végéhez és

ugyancsak gyors tempóban saját egyéni, fizikai megsemmisülése felé...

*

Garami, aki az októberi forradalom előtti korszakban Kunfival 15 esztendőn keresztül éjjel-nappal együtt dolgozott, a forradalomról írott könyvében az igazságnak megfelelően megállapítja, hogy Kunfit az októberi forradalom heteiben nem egy esetben, sajnos, magával ragadta a forradalmi romantika. Megállapítja Garami, hogy Kunfi tisztánlátását ez a körülmény, sajnos, elhomályosította. S eme sajnálatos ténnyel kapcsolatban Kunfi mentségéül szolgálhat az a körülmény, hogy ma is még élő tanuk igazolhatják, hogy az úgynevezett proletárdiktatúra kikiáltása Kunfit is mélyen megdöbbentette. Sőt, Kunfi az emlékezetes március 21-én olyan kijelentéseket tett, amelyekből csak arra lehet következtetni, hogy a fordulatot, amely ezen a napon bekövetkezett, súlyos politikai szerencsétlenségnek tartotta. A végzetszerűséget abban látta — és csak itt, ebben a pontban volt Garamival differenciája —, hogy a szociáldemokrata párt a március 21-e előtti időben nem igyekezett nagyobb befolyást gyakorolni a kormányzatra, mert szerinte ebben az esetben a tömegek balfelé való sodródását föl lehetett volna tartóztatni.

De hogy Kunfinak Kun Béla kormányzata nem volt szíve és szándéka szerint való, arról számos dokumentum van. Garami könyvében is találunk ilyent. „Kunfi teljesen le van törve, valami mardossa őt..." Ilyen értesülést kapott Garami már a proletárdiktatúra legelső heteiben... „Olyanok is, mint Kunfi... csüggedten és elkeseredetten jártak és többé-kevésbé szembe-

helyezkedtek a bolsevistákkal" — ezt írja Garami könyvének egy másik helyén. Az is köztudomású, hogy Kunfi már júniusban, az első szovjetkongresszuson olyan erős támadást intézett Kun Béla ellen, hogy az — lelövéssel fenyegette.

*

Kunfi nemcsak lelkileg, de fizikailag is összetört állapotban valahogy el tudott vánszorogni — az emigrációba. Itt kimondhatatlan szomorúsággal beszélt életének legszomorúbb politikai korszakáról. „Végezni kellett volna mindennel..." Ezek voltak ebben az időben a szavai. Emlékszem, egy alkalommal mély sóhajtások között szavalt el egy versszakaszt, annak az értelme — március 21-ét követő időkre célozva — körülbelül ez volt: „Azt hittük, hogy lángoló tűz —, holott csak pislogó faggyúgyertya volt."

Kunfi azonban még lobogó láng maradt és még izzott egy darabig. Amikor az emigrációban eljutott az Arbeiter-Zeitunghoz, ott olyan tribűnt kapott, amelyről az egész világ munkássága felé hallathatta szavát. Ragyogó írói és előadói képességének egy évtizeden keresztül a szocialista Internacionále a legnagyobb elismeréssel adózott.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Bevezetés	5
Viktor Adler	13
Franz Schumeier	25
Friedrich Austerlitz	30
Anton Nemec	34
Vlasztimil Tusár	39
Dragisa Lapcsevics	45
Dobrogheanu Gherea	50
Bebel Ágoston	53
Karl Kautsky	61
Eduard Bernstein	68
Franz Mehring	74
Ignaz Auer	78
Karl Legien	82
Rosa Luxemburg	89
Karl Liebknecht	95
Friedrich Ebert	98
Jean Jaurès	105
Arthur Henderson	112
Émile Vandervelde	116
Camille Huysmans	121
Hjalmar Branting	126
Pieter Troelstra	129
Hendrik de Man	133
Lenin	137
Trotzky	141
Paul Axelrod	144
Filippo Turati	148
Garami Ernő	152
Kunfi Zsigmond	164

NÉVMUTATÓ

Adler Frigyes 16
Adler Viktor 10, 13—25, 30, 35—37, 44, 56, 59, 109, 122, 137, 141, 159, 160
Adler V.-né 16, 23
Auer 10, 78—81, 83, 86
Austerlitz 30—33
Andrássy 142, 157
Axelrod 137, 144—146
Balabanoff 11
Batthyány 158
Bauer 25
Bebel 6, 10, 22, 34, 46, 53—60, 70, 71, 79—82, 89, 90, 93, 95, 96, 98, 102, 103, 107, 108, 122, 137
Bebel Julia 55, 57
Bernstein 55, 68—73, 80, 94, 154, 155
Bismarck 54, 55, 78, 79, 100
Blum 105
Bokányi 16, 25, 34, 166
Branting 126—128, 160
Braun A. 16
Braun H. 16
Braun L. 16
Brünning 87
Cseidze 146, 147
Csizmadia 149
Czech 37
Dan 11
Danneberg 25
Daszinsky 11
David 11, 51, 69
De Man 133—136
Diener-Dénes 64
Dobrogheanu 50—52
Ebert 91, 98—104, 160
Eckstein 65
Ellenbogen 25—27, 47, 49
von Elm 69
Engbert 128
Engels 54, 68, 95, 137
Erdélyi 74—76
Farkas K. 7
Fejérváry 156
Figner 137
Frankel 7
Henderson 112—115
Hilferding 87
Huysmans 121—125, 160
Hyndmann 65
Jaurès 59, 105—111, 137
Justh 158
Kaclerovics 46
Kautsky Benedek 67
Kautsky Károly 51, 54, 56, 61—67, 70, 71, 91, 137—140, 149, 152, 154
Kautsky K.-né 67
Korolenko 25
Kristóffy 156, 157
Kun 150, 170, 171
Kunfi 16, 33, 64, 123, 127, 164—171
Kunschak 29
Lafontain 116, 117
Lapcsevics 45—49

Larkin 112, 113
Lassalle 54, 158
Legien 69, 82—88
Lenin 91, 92, 137—140
Liebknecht K. 95—97
Liebknecht V. 46, 54, 55, 95, 137
Luxemburg 70, 71, 89—95, 138, 140
MacDonald 114, 115
Marx 6, 7, 54, 63, 68, 83, 84, 95, 137, 144, 152
Mehring 74—77
Möller 128
Müller 11, 87, 91, 94
Nemec 34—39, 44
Nieuwenhuis 129
Pernerstorfer 20, 21, 23
Pittoni 150
Plechanov 59, 137, 144
Purcell 114
Rakovszky 50
Rauchmaul 34
Renner 25, 42, 48, 160
Réti 117
Rexhäuser 86
Rothenstein 143
Sachse 64
Sever 29
Seitz 25
Sforza 148
Silberberg 16, 26
Singer 11
Somogyi 67
Soukup 35
Stauning 11
Stolipin 22
Strasser 64
Scheidemann 64, 91, 94, 102, 160
Schumeier 25—29
Schönlank 70
Szabó 34, 64, 66, 149
Szaszulics 137, 144
Teszárs 34
Tisza István gróf 21, 33, 42, 158, 159, 169
Topalovics 46
Troelstra 129—132, 160
Trotzky 140—143
Tucovics 46
Turati 148—151
Tusár 39—44
Ulrik 73
Vaillant 6, 106
Vanczák 34
Vandervelde 56, 93, 116—120, 138
Vollmar 69
Weltner 129
Wibaut 11
Winter 11

TANUVALLOMÁS

AZ OKTÓBERI FORRADALOM TRAGÉDIÁJA

ÍRTA: BUCHINGER MANÓ

A SAJTÓ VÉLEMÉNYE:

„Buchinger könyve **a pártirodalom jelentős eseménye.**" **(Népszava.)**

„Érthető, hogy fiatal elvtársainknak Buchinger előadásainak hallatára az volt a kérésük, hogy írja meg mindazt, amit Októberről tud... **Könyvét nem lehet letenni, egyszerre kell végigolvasni.**" **(Szocializmus.)**

„**Újfajta politikai történetírás ez...** Hasznos történelmi írás ez nagyon, mert a szemtanu és részes mintegy odakínálja a kérdést az olvasó kritikája alá." **(„Szép Szó.")**

„Értékes, rendkívül érdekes dokumentumokkal alátámasztott és **briliánsan megírt történeti munka.**" **(„Pester Handelszeitung.")**

„A ‚Tanuvallomás' nemcsak az apáknak, hanem a fiaiknak, a mai ifjúságnak is szól... **Könyv, amelyet meg kellett írni végre.**" **(Pártszervezet.)**

Ára 2.40 pengő. Szervezett munkásoknak 2.- pengő. A könyv kapható a Népszava-könyvkereskedésben, az árusítóknál, a szervezetekben és a szerzőnél

Világosság Rt. Budapest. Műsz. ig.: Deutsch